

Centrul de studii de
filosofie antică și
medievală
Cluj

aprilie 2006

FONDUL
Marian Ciucă

DONATIE

DAN SLUȘANSCHI

SINTAXA LIMBII LATINE

Vol. I

Sintaxa propoziției

Ediția a II-a, revăzută și adăugită

EDITURA UNIVERSITĂȚII BUCUREȘTI
1994

Referenți: Prof. dr. L. Wald
Conf. dr. F. Vanț-Ștef
Prof. dr. E. Cizek
Conf. dr. G. Creția
Lect. I. Câmpeanu

N.B. Ortografia este cea decretată de Academie și ordonată de Ministerul Învățământului, deci cerută de Editura Universității.

Cursul se adresează studenților anului I și II ai Facultăților de Limbi străine, Litere, Istorie, Drept și Filosofie, precum și profesorilor din învățământul preuniversitar

ISBN 973-9160-07-7

CUVÂNT ÎNAINTE

Acest curs izvorăște din necesitatea didactică stringentă de a oferi studenților un material care să le deschidă calea spre înțelegerea morfo-sintactică a elementelor propoziției latine. Mai presus de această nevoie practică, l-am alcătuit nu numai pentru cei care urmează filologia clasică, ci și pentru cei ce studiază româna, istoria, filosofia, dreptul, în speranța de a le oferi, în cuvinte cât mai simple, accesul la deprinderea mecanismelor fundamentale pe care se bazează cea mai simplă frazare latină. Tuturor acestora am dorit din plin să le întărim convingerea că latina merită, fără tăgadă, efortul de muncă și de înțelegere, care trebuie depus spre a o încorpora ca temei cultural al lumii europene în general și al rostirii noastre daco-romane în special.

Nu puține îmbunătățiri și revizuirii ne-au fost sugerate atât în discuții colegiale pe marginea cursului, cât și în referatele prof. dr. L. Wald, conf. dr. F. Vanț-Ștef, Prof. dr. E. Cizek, Conf. dr. G. Creția, precum și de mai tânărul nostru coleg Lect. I. Câmpeanu. Tuturor le aducem pe aceeași cale viile noastre mulțumiri. Dar, dincolo de orice mulțumire care poate fi pusă în cuvinte, ne îngăduim să închinăm paginile care uremează primului nostru dascăl de latină, profesorului Daniel Ganea.

Ianuarie, 1984

Autorul

N.B. Ediția a II-a este completată cu sugestii ale cadrelor didactice care au urmat cursurile noastre de perfecționare, precum și cu informații de apariție mai recentă.

Mulțumesc pe această cale tuturor celor care mi-au adus observații colegiale.

Septembrie, 1993

Prof. dr. Dan Slușanschi

1. INTRODUCERE

*Man sollte mehr das Denken lehren,
nicht so sehr das Gedachte*
„S-ar cuveni să predăm mai degrabă cum
se gândește, iar nu atât ceea ce a
fost deja gândit“

Rudolf Wedekind

1.0. Orice nouă gramatică, fie ea un manual general sau un curs universitar, este înainte de toate datorare să-și definească așezarea, atât în raport cu tradiția gramaticală anterioară, cât și în conformitate cu marile probleme ale domeniului dat, ale limbii aduse în discuție. Introducerea de față va juca rolul unei necesare confesiuni.

1.1. Tradiția gramaticii latine coboară neîntrerupt până la noi încă din vremurile antichității. O prezentare științifică modernă, aparținând acestui sfârșit de secol XX, nu se poate raporta însă nemijlocit, pentru principiile și metodele sale, la tradiția școlară pragmatică și normativă a antichității și a Evului Mediu, ea putând prelua din vechime doar unele denumiri gramaticale înrădăcinate (cu lămurirea lor etimologică) și anumite argumente de uzaj. O nouă gramatică latină scrisă în românește are în schimb datoria de a se defini atât față de știința gramaticală modernă, cât și față de tradiția gramaticilor latine redactate la noi. •

1.1.1. Studiarea gramaticii latine pe baze definitiv științifice își are începuturile în epoca neogramatică a sfârșitului de secol XIX. Marea generație a indo-europeniștilor ca Schleicher, Schmidt, Fick, Brugmann, Delbrück, Bréai a deschis calea înțelegerii istoriei limbii latine între celelalte limbi indo-europene și în raport cu limba indo-europeană comună. Odată cu începutul lucrărilor la *Thesaurus linguae Latinae* și cu activitatea exemplară depusă sub coordonarea lui Fr. Wölfflin, pe lângă *Archiv für lateinische Lexicographie und Grammatik*, s-au ridicat în această vreme în Germania, Fr. Stolz și J. H. Schmalz¹, C. F. W. Kühner și C. Stegmann, M. Niedermann, F. Skutsch, în Franța

O. Riemann, H. Goelzer, A. Meillet, în Anglia W. M. Lindsay, în America W. G. Hale și C. D. Buck, C. E. Bennett. Din marele tratat gramatical redactat de Stolz și Schmalz descinde, prin revizuirii succesive, gramatica germană de astăzi a lui Manu Leumann și A. Szantyr. Din gramatica lui Riemann, revizuită mai întâi de P. Lejay, apoi de A. Ernout, a rezultat manualul fundamental al lui Ernout și Thomas.

1.1.1.1. Intenția noastră nu este însă aceea de a face aici istoricul tuturor gramaticilor latine scrise în ultimul veac. Ceea ce se cuvine să subliniem acum este situarea noastră în apropierea și în continuarea tradiției franceze a *Sintaxei* scrise de Ernout și Thomas, a cărei aplecare către explicarea funcțională și istorică a alcătuirii și evoluției limbii latine este, pe câte credem, cea mai satisfăcătoare. Citând doar, arareori, gramaticile sau prezentările limbii latine (ca acelea ale lui L. R. Palmer sau G. Serbat) în care sintaxa nu ocupă un loc suficient de amplu, am utilizat, îndeosebi, materialul imens cuprins în *Sintaxa* lui Szantyr – a cărui concepție de ansamblu transpare, însă, cu greu prin multitudinea faptelor – aducând uneori în comparație și alte manuale (ca acelea al lui Bassols de Climent)². Unghiul nostru de vedere fiind unul prevalent descriptiv, vom trimite pentru completarea istorică a imaginii asupra evoluției prepoziției latine la studiile lui E. Löfstedt și la sintezele lui A. Meillet și G. Devoto.

1.1.1.2. Motivul central al acestei luări de poziție îl constituie opțiunea hotărâtă în favoarea unei prezentări funcționale a sintaxei latine. Pornind de la definirea valorilor fundamentale ale diverselor categorii gramaticale (ale numelui și ale verbului latin), am căutat să surprindem în întreaga sa deschidere – nu fragmentară, ci solidară – evantaiul de funcții pe care le poate prelua și exprima fiecare treaptă valorică (să spunem, cazul nominativ, sau la verb, modul conjunctiv), fără a uita niciodată că între valoare și funcție există o corelație constantă și biunivocă. Cu alte cuvinte, o valoare dată (de pildă, cazul nominativ), acoperă un set de funcții identificabile în texte, iar acestea, la rândul lor, determină, prin uz, colorarea specifică a valorii globale a treptei valorice date: nominativul este cazul în jurul căruia se centrează acțiunea verbală, funcția sa principală fiind deci cea de *subiect*; marginal față de ea se întind apoi toate subfuncțiile sale aparte (cf. 4. 2), ele întărind, prin uz, statutul aparte, de caz, privilegiat, *dominans*, al nominativului.

1.1.1.2.1. Aceasta este și rațiunea pentru care nu ne putem rălia încercărilor foarte moderne, caracteristice, în primul rând, lingvisticii americane, de a descrie transformațional sintaxa latină³. Străduința transformaționaliștilor și a generatiștiilor de a analiza o limbă dată pornind de la întreg către parte, de la frază către cuvânt, de la funcție către valoare, a adus cu sine un câștig metodologic esențial pentru studierea limbilor a căror morfologie este (foarte) redusă: acesta este

cazul unor limbi ca engleza, chineza sau hopi (limbă amerindiană), în care palierul morfo-sintactic nu poate fi luat în considerație decât ca un tot unitar. Pentru limbile indo-europene vechi (și, implicit, pentru indo-europeana comună, al cărei tip lingvistic, acestea îl continuă⁴) o asemenea încercare de analiză este, însă, prea puțin justificată, în ele palierul valorilor morfologice – pe care se grafează, ca palier superior, funcțiile sintactice – fiind extrem de pregnant și pentru nume și pentru verb.

1.1.1.2.2. Sensul analizei lingvistice va merge deci pentru indo-europenist, pentru elenist sau pentru latinist, de la definirea valorilor morfologice către surprinderea și precizarea funcțiilor sintactice⁵ și nu invers (v. însă și 1.1.1.5). Altfel spus, am optat cu hotărâre pentru definirea, în primul rând, a valorilor morfologice relevante (la nume cazul, la verb, înainte de toate, modul și timpul), trecând abia pe baza lor la stabilirea funcțiilor sintactice specifice pe care ele le îndeplinesc. Am urmat prin urmare maxima fundamentală a funcționaliștilor, conform căreia ceea ce este o valoare la un nivel lingvistic se realizează ca o funcție la nivelul lingvistic superior. De pildă, tot după cum valoarea fonetică a lui *-e* se poate converti – la nivelul superior, morfologic – în funcția de morfem cazual (Ab. sg. al declinării consonantice [a III-a imparisilabică]), tot astfel valoarea morfologică a întregii forme la Ab. sg. (să zicem *duc-e*) se poate converti contextual într-una dintre funcțiile sintactice pe care le acoperă, ablativul: separativ, comitativ, locativ etc.

1.1.1.2.3. Se înțelege, analiza noastră se cuvine să fie una propriu-zis lingvistică, atât în planul paradigmatic al structurilor și categoriilor, cât și în sintagmatic al frazelor. Introducerea unor criterii extralingvistice (ca noțiunea filosofică a Timpului la guillaumiști, cf. 5.4. sau criteriul adevărului obiectiv în aprecierea potențialității și a irealității, cf. 5.3.2.–3) deformează sau chiar anulează înțelegerea mesajului unui text dat, falsificând, totodată, perspectiva istorică asupra evoluției unor categorii gramaticale este (ca aspectul sau modul), analiza lingvistului și cea a filosofului (sau a logicianului), aplicate asupra aceluiași text, vor diferi ca rezultate, ele plecând de la alte premise și operând cu alte metode fiecare. Limba, logica și realitatea obiectivă sunt trei domenii ale lumii supuse fiecare în parte unei alte proceduri de analiză științifică, în planuri diferite, a căror acoperire totală și automată nu poate fi decât forțată, deci funciamente eronată.

1.1.1.3. Un astfel de mers al cercetării ridică de îndată problema criteriilor de definiție: care sunt unitățile distinctive pe care ne întemeiem analiza? Pentru noi, asumând că textul dat este unul lipsit de greșeli întâmplătoare de reproducere⁶, criteriul decisiv pe care se poate baza o bună analiză sintactică este precisa separare a morfemelor care alcătuiesc formele flexionare, altfel spus, o bună analiză a cuvântului (cf. 2): doar definirea clară și constantă a structurii

morfematice a unor forme ca: *silu-a-m*, *ciu-i-um*, *mon-e-re-m*, *de-d-era-m* ne poate permite accesul la interpretarea sigură a funcției sintactice probabile a acestor cuvinte într-un context dat. În cuvinte simple, o greșală făcută în analiza morfologică a unui cuvânt antrenează automat după sine o eroare de apreciere sintactică: de aici, adesea, înțelegerea unei întregi fraze poate fi compromisă. Sintaxa latină nu poate fi, așadar, învățată, înțeleasă și mănuită fără o cunoaștere acurată a morfologiei acestei limbi. De aceea, în definițiile noastre sintactice vom apela mereu la secvența **valoare morfologică – funcție sintactică** (de ex., G. de apartenență, Ac. de direcție, conj. hortativ, impf. de *conatu* etc.).

1.1.1.4. Întrebuițarea acestui tip de analiză, temeinic bazat pe morfologie, deschide însă automat în fața noastră o problemă majoră, în genere trecută cu vederea în gramatici: aceea a **ambiguității**. Într-adevăr, atunci când o formă dată⁷ admite mai multe interpretări morfologice (cu consecințe sintactice și semantice considerabile), suntem nevoiți să apelăm și la alte criterii suplimentare, pentru a defini valoarea, funcția și înțelesul formei date. Aceasta pentru că într-o limbă flexionar-sintetică, așa cum este latina, suntem confrunțați mai des decât s-ar crede cu unele forme, sintagme sau chiar propoziții a căror definire completă stă sub semnul întrebării, ea admitând principial două sau chiar mai multe posibilități de interpretare. În afara unui context dat, ba, uneori, chiar și în anumite pasaje mai complicate vom putea șovăi (cf. 2.4.2)

între <i>silu-ae</i>	G. sg.	sau	D. sg.	sau N. pl.
<i>puer-o</i>	D. sg.	sau	Ab. sg.	
<i>silu-is</i>				
și	D. pl.	sau	Ab. pl. ⁸	
<i>puer-is</i>				

sau între *script-orum* G. pl. de la *scriptum*, *i*
și *scriptor-um* G. pl. de la *scriptor*, *is*

sau între *contendit* prez. ind. III sg. sau pf. ind. III sg.

1.1.1.4.1. În plus, față de cazurile de mai sus, de omofonie propriu-zisă (adică de ambiguitate fonetică și morfologică), tradiția curentă a scrierii (și tipăririi) textelor latine, care trece cu vederea notarea cantităților vocalice, ridică dificultăți suplimentare, în special în textele în proză⁹:

uēnit poate fi prez. ind. III sg. (*uenit*)
sau pf. ind. III sg. (*uēnit*)
misere poate fi V. sg. de la *miser*, *i* (*misere*)
sau adv. de mod (*miserē*)
sau pf. ind. III pl de la *mitto*, *ere* (*misēre*)

Acest tip de ambiguitate, pur grafică, poate purta numele de **omografie**.

1.1.1.4.2. Mai mult, și unele sintagme pot furniza cazuri de ambiguitate totală: *ad laudandum puerum* poate fi ori o singură gerundială (*ad laudandum* + *puerum* – Ac. de obiect), ori una gerundivală (*ad ... puerum* Ac. pînă la cu nuanță finală + *laudandum* – atribut adjectival), fără a exista posibilitatea diferențierii lor (cf. 5.6.4.3.). Un asemenea caz aparte, de indiferență prin suprapunere, poartă numele de **neutralizare morfo-sintactică**.

1.1.1.4.3. Firește, în majoritatea cazurilor, contextul în care operăm analiza gramaticală are darul de a ne oferi fără mare efort cheia interpretării corecte cu sprijinul unor criterii semantice și/sau sintactice suplimentare.

– În *Puer panem est* nu putem recunoaște decât prez. ind. III sg. de la *edo*, *ere* și nu de la *sum*, *esse*, *fui*.

– În *Puero librum do* primul substantiv (*puero*) este evident în D. atribuirii și nu poate fi un Ab.

Criteriul adecvării semantice și acela al integrării sintactice vor anula, deci, sau măcar vor limita, în bună parte, dubiul aruncat de ambiguitatea fonetică și/sau grafică.

1.1.1.4.4. În ansamblul ei, problema ambiguității lingvistice rămâne însă întreagă, nu numai pentru începătorul care ia în piept, plin de îndoieli, primele texte latine, ci și pentru cititorul versat al marilor autori. Uneori, caracterul „în doi peri” al unui mesaj poate fi voit, ca în celebrul răspuns sibilin, dat¹⁰ de oracol unui ostaș care pornea la război cu inima strânsă:

Ibis, redibis nunquam morieris

Înțeles în frazarea intonată *Ibis, redibis, nunquam morieris* („Te vei duce, te vei întoarce, nu vei muri niciodată” (firește, la război)), spusă Sibilei i-a dat curaj ostașului, care avea, totuși, să piară în luptă. Și atunci prezicătoarea s-a dezvinovățit zicând că interpretarea bună era altfel intonată: *Ibis, redibis nunquam, morieris* („Te vei duce, nu te vei întoarce niciodată, vei muri”). Alteori, ambiguitatea este doar aparentă, ea întinzând veritabile curse interpretului modern. Într-un pasaj ca următorul, unde iarăși punctuația implică o luare de poziție sintactică:

Hor., *Carm. saec.*, 55–56 *Iam Scythae responsa petunt superbi Nuper et Indi*

un moment de neatenție sau de nesiguranță tehnică în privința corelării lui *superbi* poate aduce o traducere incorectă prin „Acum sciții, până de curând trufași, și inzii cer răspunsuri ca de la oracol”¹⁰; eroarea este scuzată de incertitudinea asupra trufiei acestor neamuri îndepărtate (ca fond al chestiunii) și de anastrofa oarecum surprinzătoare – dar poetică – a lui *nuper* și a lui *et* (față de o frazare pedestră *et Indi, nuper superbi*), dar aici modelul sintactic al celor mai multe din strofele învecinate, de tip... *iacentem / lenis in hostem* (v. 51–52)¹¹ impune

interpretarea „Deja și scii cer răspunsuri ca de la oracol, cum și inzii, trufași până de curând”. Ne-am lăsat abătuți în hățișurile acestor îndoieli născute din ambiguitate, pentru a da mai multă culoare afirmației că numai o atenție mereu trează, poate duce la descoperirea corectă a capcanelor de tot felul pe care le conțin textele – mai ales cele ieșite de sub stilul unor mari maeștri ai subînțelesurilor multiple, ca Plaut, Cicero, Petroniu sau Tacit – și la rezolvarea adecvată a interpretării și transpunerii lor în românește.

1.1.1.5. Din cele spuse mai sus, rezultă, cu toate acestea, oportunitatea circumstanțiată a unor reveniri ocazionale dinspre nivelul superior – odată definit – al funcțiilor sintactice către cel inferior al valorilor morfologice, scopul fiind acela al descifrării contextuale a unor ambiguități morfo-semantic date. Dar, o asemenea întoarcere către temeiurile morfologice ale sintaxei este folositoare, deopotrivă, nu numai sub raportul soluționării – sintagmatice – a unor contexte năvălitoare: la fel de utilă este o privire largă înapoi spre desprinderea – paradigmatică – a concurenței funcționale dintre diversele valori morfologice, spre verificare, de la funcții către valori – în special, în privința concurenței cazurilor (cf. 4.8) și a confluențelor funcționale dintre moduri (cf. 5.3.2.1. și 6.2.3).

1.2. În privința tradiției gramaticale românești am hotărât să ne distanțăm de obiceiul și uzul gramaticilor curente (de toate nivelurile) de a trata alcătuirea limbii latine din punctul de vedere al gramaticii românești (și, cu precădere, al celei predate în liceu). Acest procedeu de a pleca de la română către latină are fireșcul avantaj de a ușura deprinderea categoriilor gramaticii latine prin repetarea celor cunoscute dintr-o limbă-bază foarte familiară. El are, însă, și dezavantajul – cu atât mai primejdios, cu cât este mai greu de surprins și de suprimat – de a prilejui intrarea într-un cerc vicios.

1.2.1. Înainte de toate, în epoca noastră, studierea gramaticii limbii române se află în plin avânt, ea acumulând, grație cercetărilor recente, câștiguri teoretice și practice considerabile. Prin urmare, a lua drept reper o teorie aflată în plină preschimbare, ar fi, în sine, o eroare de perspectivă: o gramatică latină astfel concepută s-ar condamna singură la o pieire prematură, pentru că ea ar fi depășită în curând, odată cu resistemizarea necesară a gramaticii românești.

1.2.2. Dincolo de acest neajuns tactic, o prezentare bazată pe română implică și o altă primejdie, mult mai mare, am spune, strategică: văzută dinafară, prin prisma unui idiom romanic (mult evoluat, în perspectiva indo-europeană generală), latina pare a prezenta – așa cum se poate vedea în gramaticile curente – un număr notabil de „construcții” și de „caracteristici” aparte, despre care se creează impresia că ar fi niște ciudățenii tipic latine¹². Cu alte cuvinte, tot ceea ce

nu există în limba română, sau nu are măcar un corespondent vădit și nemijlocit în vreuna din limbile europene care se mai învață (în special, romantice și germanice) ia aspectul straniu al inui „idiotism” al unei limbi moarte: ablativul în ansamblul lui, acuzativul „intern”, regimul verbelor *timendi*, conjugările perifrastice, participiale relative și absolute, completivele infinitivale, sintagmele gerunziale și gerundivale – toate acestea și altele încă riscă să ia mereu în practica predării latinei, aerul unor apariții stranie, oarecum aberante pentru învățcelul român.

1.2.3. Din punctul nostru de vedere, ținând seama de asemenea motive conjugate, o linie de atac din afară, cu categorii de import, asupra gramaticii este, deopotrivă, nefolositoare și dăunătoare, tinzând practic la definirea unui *obscurum per obscurius*. Latina ar putea, astfel, în scurtă vreme, să se impună mentalității comune ca o limbă întortocheată și bizară, ale cărei ciudățenii sunt de învățat cu greu și, fiind fără înțeles, pot fi reținute doar pe dinafară; limbă „moartă” datorită mersului neînduplecat al istoriei omenești, ea riscă să fie iarăși „ucisă” în binefăcătoarele ei efecte culturale, îmbrăcată fiind în menghinele unor tipare gramaticale care nu îi aparțin. Opțiunea noastră decisă este așadar aceea în favoarea unei descrieri funcționale a latinei în sine, în virtutea sistemului și a categoriilor ei proprii, ca limbă indo-europeană surprinsă – în epoca ei literară – la limita evoluției dintre etapa indo-europeană veche și cea medie¹³. Vom răsturna, deci, sistemul nejustificat al referințelor inverse de la română la latină, rezervându-ne dreptul de a sugera, însă, constant evoluția firească a unor forme și categorii de la latină către română și către celelalte limbi romantice. Sperăm ca expunerea de mai jos – limitată, deocamdată, la sintaxa propoziției latine – să fie capabilă să susțină și să justifice această luare de poziție.

1.2.4. Analiza noastră nu va porni deci de la funcții către forme, cum se procedează în bună măsură în gramatica românească, ci de la formele morfologice către funcții, va înlătura din discuție categorii de tipul „complementului indirect” (discutabil și în românește), subliniind normalitatea și nu aberanța exploatării valențelor predicative ale numelui în latină, justificând cu simplitate amploarea unor paradigme specifice, ca acelea ale verbelor mediale (zise și „deponente”), ale conjugărilor „perifrastice”, a imperativului viitor, a gerunziului, gerundivului și supinului etc.

1.2.5. Exemplele utilizate pentru ilustrarea expunerii teoretice au fost date mereu cu trimiterile lor precise – în afara expresiilor idiomatice care revin în nenumărate texte. Ele au fost preluate în cea mai mare parte din manualele gramaticale pe care le-am avut la dispoziție: sub acest aspect, căutarea originalității cu orice preț ni s-a părut a fi superfluă. Am adăugat totuși unele exemple

noi, extrase din fișierul nostru de cazuri memorabile: în comentarea lor ne-a fost o bună călăuză experiența lucrului din seminare, care ne-a sugerat ce aspect anume sunt de relevat cu cel mai mare profit pentru studenți.

1.2.6. Pentru ușurința consultării acestui curs am decis să dăm cât mai multe scheme recapitulative, în special la nume, chiar și cu riscul ca unele dintre ele să pară prea elementare bunurilor cunoscători ai limbii latine: tot experiența pedagogică ne-a arătat că asemenea imagini schematice sunt, negreșit, folositoare studenților din primul an de latină.

1.3. După ce am căutat să sintetizăm o imagine cât mai coerentă asupra sistemului sintactic al propoziției latine, conștienți că interpretările noastre sunt susceptibile de discuții de principiu și de detaliu și certe îmbunătățiri, oferim acest text ca o temă de lucru, care dincolo de învățare și regândire, presupune posibilitatea unor prefaceri în mai bine. Vom fi deci recunoscători tuturor colegilor din învățământ sau din afara lui, care ne vor adresa obiecțiile, sugestiile și comentariile lor pe adresa Catedrei de Filologie clasică a Facultății de Limbi străine a Universității din București (Str. Edgar Quinet, 5-7, sectorul 1, 70107 București).

NOTE

¹ Trimiterile complete la operele autorilor citați mai jos pot fi aflate în *Bibliografia generală* care încheie acest volum.

² Plină de utilitate pentru învățacel este și utilizarea *Repertoriului* lui H. Menge. Filologul clasic va trage învățăminte deosebit de prețioase din gramaticile grecești (atât cea veche a lui Brugmann, cât și cea nouă de Schwyzler și Debrunner) și, mai ales, din tratatele comparative publicate de Riemann și Goelzer și apoi de Meillet și Vendryes.

³ Sub aspectul analizei morfologice subiacente v. R.A. Hall jr., *Classical Latin Noun Inflection*, în *Cl. Phil.*, 41, 1946, 84-90; F.W. Householder jr., *A Descriptive Analysis of Latin Declension*, în *Word*, 3, 1947, 48-58 (ambele în Kl. Strunk (ed.), *Probleme der lateinischen Grammatik*, Darmstadt, 1973, 172-199). Pentru analiza sintactică propriu-zisă, programatic este volumul lui R.T. Lakoff, *Abstract Syntax and Latin Complementation*, Cambridge, Mass., 1968; pentru un punct de vedere mai ponderat v. D.H. Kelly, *Transformations in the Latin Nominal Phrase*, *Cl. Phil.*, 63, 1968, 46-52 (reluat în volumul lui Strunk abia citat, 440-451).

⁴ Nu însă și pentru proto-indo-europeană, care, vorbită cu circa două la trei milenii înaintea indo-europei comune (deci mil. VII-VII a. Chr.), pare, după reconstrucțiile lingviștilor, să se fi apropiat, mai degrabă, de tipul lingvistic izolat.

⁵ Cu alte cuvinte, de la morfologie către sintaxă, în sensul decodării mesajului de către receptor: auditor sau cititor. Aceasta descifrează textul în trepte succesive (fonetică), morfologică, sintactică, aflate în ordine inversă față de procedura locutorului, care își structurează textul începând cu înțelesul și frazarea sintactică și îl realizează treptat morfologic și în cele din urmă fonetic; gramatica generativă urmează *ex professo* procedura locutorului.

⁶ Vom atrage aici atenția începătorilor, care nu o dată își copiază textele de lucru, că verificarea atentă a lor nu este doar un scrupul superfluu: orice scăpare în reproducerea unui text, cum pot de mărturie filologii, îndrumă pe căi greșite analiza și înțelegerea lui.

⁷ Aceasta ne iese în cale, înainte de toate, sub aspectul ei grafic în textul scris al autorului latin dat, cf. 1.1.1.4.1.

⁸ Situația este identică și la celelalte clase de flexiune nominale (declinații): *ciu-i-bus*, *duc-ibus*, *arc-u-bus*, *di-e-bus*.

⁹ În poezie, cantitatea vocalică și, implicit, valoarea morfologică pot fi deosebite cu ajutorul criteriilor metrice: *Italiam fato profugus Lauiniaque uenit* (Verg., *Aen.*, 1, 2) este un hexametru în care doar interpretarea *uenit* (pf. ind. II sg.) este admisibilă.

¹⁰ *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1960, 213: nota 17 la aceeași pagină propune, după gândire, o alternativă fericită doar pe jumătate: „Se poate traduce și «acum înzii, până de curând trufași, și scii»”, unde răsturnarea subiectelor rămâne fără o îndreptățire practică: cei adăugați la fine, în vârf de *climax* stilistic sunt înzii – semi-legendarul popor de sub Soare-răsare, nu scii, mult mai bine cunoscuți romanilor, datorită înfrunțărilor de la Dunărea de jos.

¹¹ Cf. și *...pleno/Copia cornu* (v. 59-60); *...fessos/corporis artus* (v. 63-64); *... amicas/ applicet aures* (v. 71-72), mereu cu aceeași plasare a adjectivului atribuit în rezonanță cu substantivul pe care îl determină, aflat la sfârșitul versului scurt următor.

¹² Aparența aceasta se arată a fi înșelătoare celui care va învăța apoi greaca veche, slavona sau sanscrita.

¹³ Latina populară din epoca târzie (de după sec. III-IV p. Chr.) prezintă deja lingvistului caracteristicile unei limbi indo-europene medii, comparabilă, ca treaptă de evoluție în raport cu limba comună indo-europeană, cu greaca medie, cu armeană clasică, cu vechea irlandeză, gotica, variantele pehlevi iranice și cele prakrite din India.

2. STRUCTURA CUVÂNTULUI

2.0. În cercetarea limbilor de tip flexionar-sintetic, cum sunt cele indo-europene vechi (ca latina, greaca, sanscrita, avestica etc.), analiza structurii cuvântului este indispensabilă nu numai sub raportul etimologiei, ci și sub acela al morfo-sintaxei: numai o constantă luare în considerație a succesiunii și îmbinării morfemelor care alcătuiesc cuvântul este capabilă să ducă la identificarea valorii sale morfologice și, implicit, a funcției sale sintactice precise. În acest tip de limbi cuvântul, unitate indisolubilă pentru locutor, începe cu morfemul sau morfemele purtătoare ale sensului lexical și se încheie cu morfemul sau morfemele care îi precizează valoarea morfologică, în funcție de un set dat de categorii gramaticale. Analiza cuvântului poate fi deci întreprinsă, din principiu, la două niveluri de adâncime:

2.1. În mod o p e r a t i v, în special în cazurile în care două sau mai multe morfeme s-au contopit într-un tot fonetic solidar, dar și în scopuri de comoditate didactică, se poate face apel la simpla opoziție dintre *temă* și *terminație*, această bipartiție implicând refuzul deliberat și/sau incomoditatea practică (sincronică) a unei analize mai amănunțite a morfemelor propriu-zise:

2.1.1. La *n u m e*, deosebirea curentă este aceea între *temă* (identică cu radicalul) și *terminația* formată din vocale tematică și desinență: T(= R)/Ter (= Vt + Des), ca în *domin-us*, *domin-am*, *cu-ium*, *fort-is*, *dulc-ibus* etc.

2.1.2. Mai rar, uzul curent izolează de o parte R + VT, ca T, opunându-le Des, echivalată cu Ter: *domina-rum*, *ciui-um*, *senatu-i die-bus*.

2.1.3. Situația se complică, atunci când pare oportună relevarea unor sufixe, cum sunt cele de agent, ale gradelor de comparație etc.: *impera-tor-em*, *alt-ior-a*, *felic-issim-us*. Coerența cere ca, odată cu relevarea S, ele să fie – în sistemul analizei T/Ter – părți constitutive ale T și nu ale Ter¹.

2.1.4. La *v e r b*, pentru ușurința reținerii, se apelează îndeobște la opoziția T(= R. + VT)/Ter(= S + Des): *ama-bam*, *ama-bas*, *ama-bat*, *dice-rem*, *dice-res*, *dice-ret* etc.

2.1.5. Utilitatea imediată, în special pedagogică (la nivelul primei învățări) a acestui mod de a opera se vedește:

2.1.5.1. În ușurința de a stabili paradigme școlare simple și ușor de reținut, ca N. *lup-us*, G. *lup-i*, D. *lup-o*, Ac. *lup-um*, Ab. *lup-o*, V. *lup-e*.

2.1.5.2. În distingerea operativă și eficace în situațiile de ambiguitate de tip *act-orum* (G. pl. de la *acta*) și *actor-um* (G. pl. de la *actor*) ș.a.

2.2. Pentru o analiză ș t i i n ț i f i c ă însă, depășind acest nivel al analizei pragmatice tradiționale, se cuvine să căutăm a proceda cu stăruință la identificarea statornică a morfemelor propriu-zise, prin izolarea inventarului cărora putem ajunge mai apoi la o imagine veridică asupra sistemului lăuntric al morfologiei latine.

2.2.1. Revenim pe scurt asupra denumirilor și caracteristicilor acestor morfeme, la care vom face mereu referire în continuare:

– *rădăcina* (sau *radicalul*) este morfemul fundamental, singurul indispensabil, al cuvântului, al cărui înțeles lexical îl exprimă: *lup-*, *duc-*, *man-*, *laud-*, *uerb-* etc.

– *prefixul* este, în latina clasică, un element de compunere așezat înaintea rădăcinii, căreia îi precizează sensul lexical și, laolaltă cu care alcătuiește – atât la nume, cât și la verb – nucleul lexical al cuvântului: *re-duc-*, *col-laud-*, *prae-uerb-*, *con-sul-*, *inter-reg-* etc.

2.2.2. Din acest punct, cu toată coincidența de denumiri, analiza numelui și a verbului diverg, următoarele morfeme având roluri și, în parte, poziții diferite:

2.2.2.1. Pentru nume, secvența este următoarea:

2.2.2.1.1. După grupul Pr + R (numit, uncori, în totalitate „radical”) apare sufixul, care la nume are tot valoare lexicală, ca morfem derivativ, care completează decisiv înțelesul cuvântului: *inter-reg-n-*, *col-laudo-tor-*, *re-duc-tion-*, sau *fort-*, *Roma-n-* ș.c.l. O formă sufixată poate fi apoi resuffixată în diverse etape, creându-se analogic sufixe „secundare”, „terțiare” etc.².

2.2.2.1.2. *Vocala tematică* (VT) definește clasa de flexiune, numită, îndeobște, *declinare*: -a- (I), -ole- (II), -i- și ø (tip consonantic) (III), -u- (IV) și -e- (V). Asupra statutului asociativ al claselor de flexiune, v.III.1.1.

2.2.2.1.3. *Desinența* (Des), morfemul gramatical esențial al numelui, precizează mereu, dintre categoriile gramaticale nominale, *cazul* și *numărul*, indicând rareori, implicit, și *genul*³. Așadar pentru nume elementul hotărâtor în analiza morfo-sintactică este *desinența*, purtătoare a valorilor morfologice cu adevărat semnificative: înaintea ei, VT este un factor formal care dezvăluie doar clasa asociativă de flexiune, care implică selectarea unor anumite Des și nu a altora.

2.2.2.2. Pentru verb, înşiruirea este următoarea⁴:

2.2.2.2.1. Sufixele **derivative**, ataşate direct la rădăcină – printr-un procedeu de dată indo-europeană comună – au rămas mereu puţine în raport cu frecvenţa lor la nume: *fac-i-o*, *cap-i-o*, *si-n-o*, **tol-n-o* > *tollo*, *dic-t-o*, *hor-t-or*, *(g)no-sc-o*, *(g)na-sc-or* şi, mai recent, *cena-t-ur-i-o* sau **ed-t-ur-i-o* > *esurio*. De aceea, cu excepţia majorităţii frecventativelor în *-(i)t-*, a inchoativelor în *-sc-* şi a deziderativelor în *-turi-*, randamentul morfologic al derivării verbale cu sufixe lexice este scăzut în epocă clasică.

2.2.2.2.2. La verb, rădăcinii îi urmează, prin urmare, în mod normal, VT, care defineşte, ca şi la nume, clasa de flexiune: *-ā-* (I), *-ē-* (II), *(e)* (III), *-ī-* (IV), între ultimele două existând strânse întrepătrunderi şi un tip intermediar (*facio*, *capio*, *fugio* ş.c.l.).

2.2.2.2.3. După VT vin sufixele verbale cu funcţie gramaticală, care pot arăta aspectul (*-s-*, în *dic-s-i*, *man-s-i*, *-u-* în *ama-u-i*, *dom-u-i*, *mon-u-i*), sau, laolaltă, modul şi timpul (*-ba-*: imperfectul indicativ; *-re-*: imperfectul conjunctiv; *-era-*: mai mult ca perfectul indicativ etc.).

2.2.2.2.4. În sfârşit, la verb, Des furnizează cea mai bogată informaţie gramaticală, arătând, deopotrivă, diateza, numărul şi persoana: *-nt-*: activ, plural, III; *-mur-*: mediopasiv, plural, I.

2.3. Din cele arătate mai sus, putem trage următoarele concluzii:

2.3.1. Distribuţia morfemelor este aceeaşi la nume şi la verb doar în privinţa elementelor de compunere: Pr + R. Sufixarea directă a rădăcinii, cu valoare derivativă omogenă, pare a fi fost o caracteristică primară nominală, preluată ulterior, dar cu serii rare, şi la verb⁵. În schimb, verbul întrebuiţează sistematic sufixarea gramaticală, esenţială în crearea paradigmei sale, mult mai complexă decât cea a numelui.

2.3.2. Mai mult, distribuţia canonică a morfemelor este, în mod normal⁶, diferită la nume şi la verb:

2.3.2.1. La nume însuşirea morfemelor ia forma⁷:

Pr	R	S	VT	Des
∅	<i>fas</i>	∅	∅	∅
∅	<i>lup</i>	∅	<i>a</i>	∅
∅	<i>lup</i>	∅	<i>u</i>	<i>s</i>
∅	<i>dom</i>	<i>in</i>	<i>u</i>	<i>s</i>
<i>per</i>	<i>fec</i>	<i>t</i>	<i>u</i>	<i>s</i>

2.3.2.2. La verb morfemele se înşiruie astfel:

Infectum ⁸	Pr	R	VT	S	Des
	∅	<i>ī</i>	∅	∅	∅
	∅	<i>ag</i>	<i>e</i>	∅	∅
	∅	<i>par</i>	<i>ā</i>	∅	<i>s</i>
	∅	<i>mon</i>	<i>ē</i>	<i>bū</i>	<i>s</i>
	<i>con</i>	<i>duc</i>	<i>e</i>	<i>re</i>	<i>t</i>

Perfectum ⁹	Pr	R	VT	S ₁	S ₂	Des
	∅	<i>uēn</i>	∅	∅	∅	<i>ī</i> ¹⁰
	∅	<i>dīc</i>	∅	<i>s</i>	∅	<i>it</i>
	∅	<i>mon</i>	∅	<i>u</i>	<i>isse</i>	<i>s</i>
	∅	<i>am</i>	<i>ā</i>	<i>u</i>	<i>eri</i>	<i>t</i>
	<i>col</i>	<i>laud</i>	<i>ā</i>	<i>u</i>	<i>erā</i>	<i>s</i>

2.3.3. Raţiunea profundă a diferenţierii tot mai pronunţate dintre paradigma nominală şi cea verbală stă în însuşi statutul lor denotativ deosebit, în unghiul diferit sub care ele prezintă fenomenele din lumea înconjurătoare: aceasta poate fi „decupată” în elemente statice (nume) sau poate fi urmărită în desfăşurarea proceselor dinamice, uneori înţelese ca energii potenţiale (verbe).

2.3.2.1. Multipla caracterizare lexicală a numelui ţine aşadar de însăşi esenţa sa ca parte de vorbire: diferenţierile secundare (marcate, în special, prin sufixe) duc la definirea unor noi realităţi, care sub raport tehnic, sunt alte lemme, alte unităţi de dicţionar, adică nume de sine stătătoare, cu paradigme proprii. Prin urmare, *dux* (< **duc-s*), *duc-t-u-s*, *duc-tor* etc. sunt tot atâtea entităţi lingvistice deosebite care desemnează realităţi extralingvistice diferite.

2.3.3.2. Bogata caracterizare gramaticală a verbului ţine tot de statutul său fundamental: o acţiune (stare/ mişcare) poate fi văzută „sous plusieurs lustres et plusieurs biais”, de unde şi necesitatea diferenţierilor în cadrul aceleiaşi paradigme. Pe măsura dezvoltării acestor deosebiri corelative s-a ajuns la opoziţii de aspect (la origine intrinsece rădăcinii, apoi marcate prin sufixe), de mod şi de timp (precizate prin sufixe specifice), pe care desinenţele – morfemele cele mai încărcate de valori informaţionale – nu aveau a le mai transmite.

2.4. Sub aspect practic, această structură morfematică specifică a numelor şi a verbelor dintr-o limbă de tipul latinei este de natură să determine de la sine mersul analizei lingvistice, care ţinteşte la dezvoltarea sistemului morfo-logic şi sintactic al limbii date: în mod firesc, lingvistul va proceda invers decât vorbitorul, „tăind” cuvintele nu în ordinea naturală a şirului vorbirii, ci

invers, de la sfârșit către început, căci încărcătura gramaticală a morfemelor finale este:

- Des – triplă – la verb: diateză, număr, persoană
- dublă – la nume: număr, caz
- S₂ – dublă – numai la verb: mod, timp
- S₁ – simplă – numai la verb: aspect
- VT – simplă – la verb: conjugarea
- la nume: declinarea

La sfârșitul analizei gramaticale propriu-zise, vor rămâne de analizat morfeme lexicale: la nume, sufixele, la verb și nume rădăcinile și eventualele prefixe. Cercetarea acestui domeniu, care ridică prea adesea probleme spinoase incumbă nu gramaticianului, ci etimologului.

2.4.1. Același tip de procedură „inversată” este util și sub raport didactic, fiind ușoară izolarea și învățarea desinențelor (-s: N. sg., -m: Ac. sg.; -(o)r, -ris, -tur I, II, III sg. m. -pas. etc.), apoi a sufixelor verbale (-s-, -u-, de *perfectum*, -bā- de imperfect indicativ etc.) și a vocalelor tematice care arată clasele de flexiune (atât la nume, cât și la verb). Asimilarea sistematică a părții gramaticale a cuvântului sintetic are avantaje și în înțelegerea și reținerea vocabularului, prin extinderea criteriilor analizei morfematice și asupra părții lexicale a fiecărui cuvânt.

2.4.2. În acest punct, nu putem să nu revenim, mai pragmatic, asupra unei dificultăți practice, a cărei existență este cu atât mai supărătoare, cu cât piedica este mai insidioasă: **ambiguitatea morfologică** (cf. 1.1.1.4.). Față de numărul teoretic de forme așteptate în paradigmele celor 5 declinări nominale (peste 60 la număr), nu se întâlnesc în fapt decât aproximativ 2/3, căci G. sg. = D. sg. = N. pl. (I); G. sg. = N. pl. (II MF); D. sg. = Ab. sg. (II); D. pl. = (I; II) și (III, IV, V); la masculin și feminin N. pl. = V. pl. (I-V) și N. sg. = V. sg. (I, III-V), apoi N. pl. = Ac. pl. (III-V); la neutru N. = Ac. = V. atât la sg. cât și la pl.

2.4.2.1. Avantajul, evident la prima vedere, de a memora mai puține forme este, din păcate, compensat din plin de complicațiile născute din pricina tuturor acestor situații de ambiguitate morfologică: prin sine, nu putem ști dacă o formă *lupi* este un G. sau un N., dacă *seruis* este un D. sau un Ab., dacă *templum* este un N. sau un Ac. etc.

2.4.2.2. Așadar, se cuvine să deosebim de la început cu constanță formele morfologice monovalente, adică prevăzute cu o semnificație morfologică unică (de tip *dominam*, Ac. sg. I, *lupe*, V. sg. II, *dux*, N. sg. III etc) de cele bi- sau polivalente (de tip *lupi*, *ducibus*, *res*, *arma*): în cazul celor din urmă, funcția sintactică din șirul vorbirii este cea care decide asupra identificării cazului corect. Astfel spus, dezambiguizarea unei asemenea forme se poate obține

doar printr-o continuă corelare a formei morfologice și a funcției sintactice din contextul dat.

2.4.2.3. Un prim indiciu îl furnizează prepozițiile: *in locis* nu poate fi decât un Ab., *ad oppidum* sau *per arma* vor fi sigur Ac., *uerbi causa* un G. etc.

2.4.2.4. Un al doilea indiciu îl dau înțelesul cuvintelor și construcția lor sintactică uzuală: *seruis dare* (D. atrib.) / *seruis mulcare* (Ab. instr.).

2.4.2.5. Adesea, deosebiriile sunt impuse și de categoria gramaticală așteptată a formei date: *laudes* poate fi predicat (conj. prez. act. II sg.) sau, după caz, subiect (N. pl) sau complement de obiect (Ac. pl).

2.4.2.6. În fine, dar nu în ultimul rând, trebuie să ținem mereu seama de diferența dintre **ambiguitatea grafică** (omografie) și cea veritabilă fonetică – și implicit, morfologică – (omofonie). Astfel, în edițiile curente nu se face diferențierea între *equa* (N. sg.) și *equa* (Ab. sg.), între *magis* (D. = Ab. pl. de la *magus*) și *magis* (adv.), între *uere* (Ab. de la *uer*) și *uere* (adv.) ș.a.m.d. Prima etapă a dezambiguizării trebuie să fie, deci, cea a stabilirii cantităților vocalice¹¹: în cazul persistenței ambiguității (deci al veritabilei omofonii) va interveni o explicație prin mijlocirea unuia dintre criteriile superioare, de ordin semantic, metric și/sau sintactic.

NOTE

¹ Împotriva obiceiului curent, de școală, de a prezenta paradigme de tip *alt-issimus*, *-issima*, *-issimum*, sau *fort-issimus*, *-issima*, *-issimum*.

² O asemenea etajare a sufixelor putem urmări în cazul următor:

I *Roma-n-us* < *Roma*, cu -n-, sufix primar

II *Nomen-an-us* < *Nomen-um*, cu -an-, sufix secundar

III *Caesar-ian-us* < *Caesar*, cu -ian-, sufix terțiar (după modelul corelat al lui *Pompeianus*)

³ Implicarea genului (ca în *lup-u-s*, doar masculin, sau *capit-a*, doar neutru) este, însă, una secundară și accidentală, genul fiind intrinsec părții lexicale a numelui.

⁴ V. și Guy Serbat, *Les structures du latin*, Paris, 1975, p. 109-110.

⁵ Cf. E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1962, p. 171.

⁶ Adică, dacă nu ținem seama de gramaticalizarea secundară a unor sufixe la nume (ca în cazul gradelor de comparație) sau de crearea analogică a unor noi verbe prin derivare mai recentă (cf. 2.2.3.2.1.).

⁷ Semnul ∅ indică „morfemul zero”, adică lipsa - nu mai puțin semnificativă decât prezența - unui morfem care să precizeze apartenența la o anumită serie morfologică: de ex., S ∅ indică apartenența la grupul cuvintelor nesufixate (primare), VT∅ arată, prin lipsa vocalei tematice, participarea la un tip consonantic de flexiune etc.

⁸ *Infectum* este denumirea latină a „aspectului durativ”, iar *perfectum* cea a aspectului „finit”; pentru detalii, v. 5.2.

⁹ La *perfectum*, cu excepția verbelor de tip arhaic, apar în latina clasică două sufixe: S₁ marchează aspectul (-s-, -u-), iar S₂ modul și timpul, ca S de la *infectum* (-era-, -eri-, -isse-).

¹⁰ Verbele primare exprimă aspectul nu prin sufix, ci prin alte mijloace morfologice (alternanță radicală, reduplicare).

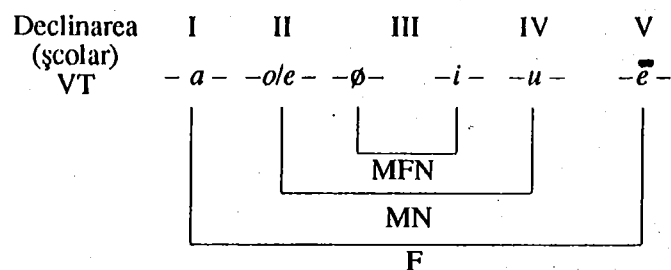
¹¹ Uneori poate fi de ajutor (eventual tot cu ajutorul metrului) și silabația: cf. *sol-ui* (pf. ind. al lui *soluo*) / *so-lu-i* (pf. ind. arhaic al lui *soleo*).

3. CATEGORIILE GRAMATICALE ALE NUMELUI LATIN

3.0. Morfemele componente ale unui nume îi semnifică deopotrivă poziția paradigmatică (în familia sa de cuvinte și în seria formelor flexionare) și situarea sintagmatică (între elementele unei fraze date). Din punct de vedere morfo-sintactic, interesul nostru se va concentra nu asupra părții lexicale a cuvântului (prefix – rădăcină – sufix, v. cap. ant. 2.2.1.), ci asupra celei gramaticale:

3.1. Vocala tematică (VT) – și, implicit, lipsa ei (morfem $\emptyset$) la temele consonantice – nu mai are, în epoca latină clasică, decât rolul unei mărci pur formale, care caracterizează o clasă asociativă de elemente dotate cu un același tip de flexiune: *domina* se declină ca *silua*, *hortus* ca *seruus*, *dux* ca *rex* etc.

3.1.1. VT nu mai este deci purtătoare de sens morfologic, decât în restrânsa măsură, mai degrabă statistică, în care se poate stabili o corelație globală între clasele de flexiune (declinări) și categoria genului:

3.1.2. În fapt însă, această coincidență este una, repetăm, statistică, ea fiind încălcată de nu puține „excepții”, căci genul nu este, esențialmente, o categorie pur morfologică (marcată, ca atare), ci una prevalent semantico-sintactică (în primul rând, în cazul decisiv al substantivului)¹, cf. mai jos, 3.2.3. Astfel, în mod firesc, numele de bărbați și de ocupații masculine în -a- rămân masculine,

numele de arbori (însuflețiți, în tradiția greco-latină, de divinități feminine) sunt feminine și la clasă în -o/e- sau la cea în -u-.

3.2. Desinența (Des) precizează, laolaltă, numărul și cazul, fiind, prin urmare, morfemul cel mai semnificativ din punctul de vedere morfo-sintactic.

3.2.1. Latina a redus încă din perioada preliterară categoria numărului la o simplă corelație binară:

1 (sg.) / > 1 (pl.) față de IE 1 (sg.) // 2 (du.) / > 2 (pl.).

Fiecare dintre cele două numere latine posedă propriile sale desinențe cazuale, astfel că, de pildă, nu putem deduce în nici un fel G. pl. din forma G. sg. (*uirī: uirorum*) sau Ab. pl. din Ab. sg. (*gladio: gladiis*): acestea se află, în cadrul fiecărei declinări, într-o simplă corespondență sistematică, statutul cazurilor fiind identic la sg. și pl.

3.2.1.1. În privința categoriei numărului ar fi de menționat sincretismul mai timpuriu și mai rapid al formelor morfologice ale pluralului (din epocă arhaică doar 4, prin N = V și D = Ab la toate declinările, apoi, treptat, doar 3 la tipurile III–V, prin sincretismul secundar N = Ac).

3.2.1.2. De o importanță cel puțin egală este, de asemenea, duplicitatea semantică a fiecăruia dintre cele două numere: sg. implică, pe lângă „unicitate”, și „întregul”, iar pl., pe lângă „pluralitate”, și „grupul alcătuit din părți”.

3.2.1.2.1. Latinul poate, așadar, să întrebuințeze, deopotrivă, cu o minimă, dar semnificativă nuanță de sens:

<i>quod</i>	„lucrul pe care”	și <i>quae</i>	„lucrurile pe care”
	↓		↓
	„faptul că” ²		„cele ce”
	↓		
	„ceea ce”		
sau <i>fatum</i>	„soarta”	și <i>fata</i>	„firele sorții”
	(cu pl. secundar și expresiv) ³		
dar invers <i>miles</i>	„oastea ca un tot” față de <i>millites</i>	„ostașii”	
	(cu sg. marcat și expresiv) ⁴		

3.2.1.2.2. Astfel, ajung posibile distincțiile care utilizează, în mod secundar și nuanțat, valoarea colectivă a Des -a de neutru:

<i>loci</i> (M)	„diferite locuri” / <i>loca</i> (N)	„toate locurile”
	ambele față de sg. <i>locus</i> (M)	
sau <i>ioci</i> (M)	„diverse glume” / <i>ioca</i> (N)	„toate glumele”
	ambele față de <i>iocus</i> (M)	

3.2.1.2.3. La fel se explică – prin jocul corelat al sg. și pl. derivările semantice de tipul:

tempus „moment de timp” / *tempora* „ansamblul clipelor”⁴
tempus „timp, perioadă” / — (transpunere la sg.)

Majoritatea acestor nuanțări, în măsura în care nu sunt intrate definitiv în uzul curent, ci sunt procedee literare, se află catalogate între *schemata* (figurile) stilistice: în speță, *schema per numeros*⁶.

3.2.2. Categoria cazului ilustrează, în esență, încadrarea sintactică a numelui pe baza unui set standard de valori morfologice convertibile într-o ierarhie de funcții sintactice (primare, secundare)⁷. Pe lângă vocativ și locativ – aflate în epoca clasică într-un vădit regres – latina mai dispune de: nominativ (cazul numelui subiect și al determinărilor sale), acuzativ (cazul suprafeței afectate de predicat), dativ (cazul unui element terț implicat), ablativ (cazul circumstanțial prin excelență, în care s-au unit, prin confluență funcțională, separativul, instrumentalul și o parte a locativului IE) și genitivul (cazul circumscrierii prin dependență nominală). Valorile morfologice globale ale acestor cazuri se ramifică apoi într-o rețea de valențe funcționale care se realizează practic ca funcții sintactice distincte și ierarhizate: despre acestea se va vorbi, pe larg, în partea dedicată sintaxei cazurilor. Esențialul asupra acestei categorii gramaticale specifice numelui, fie spus astfel: cazurile latine NU formează o listă întâmplătoare, de memorizat pur și simplu, ci un sistem de valori, legate prin corelații semnificative, de asemuit cu acela al unei molecule organice complexe:

3.2.2.1. Un caz se poate afla în opoziție cu ansamblul tuturor celorlate, luat ca un tot: vocativul (caz al interpretării)/restul cazurilor (funcționale în propoziție)⁸.

3.2.2.2. Un caz se poate opune simultan altor două: genitivul (interpretabil ca subiectiv sau obiectiv) față de nominativ (caz subiect) și de acuzativ (caz obiect), în corelație transformațională: grup nominal / propoziție: *patris amor* față de *pater amat* sau de *amat patrem*.

3.2.2.3. Două cazuri se opun direct și major unul altuia sub raport semantic și sintactic: nominativul (caz subiect) / acuzativul (caz obiect): *consul exercitum ducit*.

3.2.2.4. Mai multe cazuri se leagă, formând o rețea de exprimare a unei arhi-funcții: cea spațială este detaliată prin rețeaua alcătuită din Ac. (circ.: mișcare) / L (Ab-L: plasare) / Ab sep (punctul de plecare) / Ab prosecutiv (calea)⁹ ș.c.l.

3.2.2.5. Complexitatea acestei alcătuirii, cu efecte caleidoscopice, este subliniată de folosirea deviată, analogică a unor cazuri în funcții secundare specifice (uneori de dată străveche, deși cu randament limitat): N (subiect) poate fi utilizat

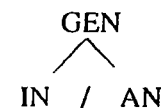
și independent, G (caz ad-nominal) poate lua uneori funcții ad-verbale, D (prin sub-funcția retrospectivă) poate concura terțiar Ab separativ etc.¹⁰.

3.2.2.6. Așadar, categoria cazului, mai complexă decât cea binară a numărului sau cea temară a genului, alcătuiește, totuși, în latină un sistem finit și solidar. Tendința de evoluție a acestuia este către simplificarea corelațiilor cu implicații semantice (detaliată prin intermediul unor particule: prepoziții, adverbe) și exploatarea celor cu implicații sintactice, mai abstracte. Acest fenomen, accelerat de pierderea fonetică – în limba populară – a articulării acurate a finalei de cuvânt, poartă numele de „sincretism al cazurilor”.

3.2.3. Revenind, pentru detalii, asupra categoriei genului, remarcăm, înainte de toate, că ea, în afara unor sugestii statistice desprinse din uzul claselor de flexiune (cf. 1.1.1–1.1.2), nu posedă – în privința substantivului (deci, a elementului central al categoriei numelui) o exprimare morfologică proprie și statornică. Explicația constă, pe de o parte, în arhaismul semantic al acestei categorii, pe de alta, în comportamentul ei sintactic.

3.2.3.1. Sub raport semantic, genul este o categorie caracterizată, încă din perioada IE, de un sistem temar de opoziții – sau, mai bine zis, de o „dublă bifurcare” clasificatoare¹¹:

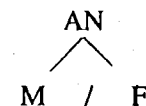
– primar, în animate și inanimate:

e.g. *fanum/heres*

Efectele acestui tip arhaic de disociere se mai fac încă simțite în dubletele de tip *aeuus/aeuum*, *collus/collum*, *gladius/gladium* (în care primul element este văzut ca însuflețit), precum și în clasa adjectivelor „cu două terminații” (exact $\text{IN} = \text{N} / \text{AN} = \text{MF}$).

– secundar, animatele se despart în masculine și feminine:

e.g. *lupus/lupa*

Sistemul în trei termeni, rezultat din această dublă bifurcare, începută încă la dată IE, este cel normal al latinei clasice, nu fără anumite șovăieli persistente, în special, între M și F¹².

3.2.3.2. Dat fiind statutul „inferior” al clasei lucrurilor (N), animatele au fost interpretate drept clasă fundamentală, iar, din cadrul lor, M a fost luat

drept serie de bază, F fiind adesea marcate prin moșiiune (tip *equus/equa* sau *rex/regina*). S-a ajuns, astfel, la o înscriere „psihologică” secundară, cu M în centru:

$$N \leftarrow M \rightarrow F$$

Așadar, exprimarea concurență a abstractelor și a colectivelor prin intermediul claselor periferice (N, F) – firește, cu nuanțe diferite – își găsește explicația în contrapunerea lor paralelă (dar divergentă) față de M, înțeles de la sine a fi clasa centrală.

3.2.3.3. Manifestarea concretă sintagmatică a genului o prilejuiește, însă, acordul (v. cap. special închinat acestei probleme): atributul adjectival și, de regulă, numele predicativ sunt acordate cu substantivul lor regent și în gen (pe lângă număr și caz):

: *magna urbs* sau *magnum urbem*
și *urbs magna est* sau *eum consulem creauit*

Deci, semnul caracteristic al genului substantival este, sub raport sintactic, acordul unui atribut sau al unui nume predicativ adjectival.

3.3. Ajungem, astfel, la discutarea trăsăturilor morfologice proprii adjectivului, ca parte de vorbire din grupul numelui. Spre deosebire de substantiv (nume de sine stătător), adjectivul este un nume dependent care se sprijină explicit sau implicit pe un substantiv sau pe un pronume¹³. Spre deosebire de numeral (care definește caracteristicile cantitativ-numerice ale substantivului și apoi, prin extrapolare, ale verbului), adjectivul îi descrie trăsăturile calitative, diferitele lui însușiri. Ca atare, în limbile de tip flexionar-sintetic s-a ajuns la marcarea cât mai explicită a raporturilor de subordonare ale adjectivului (cu funcție atributivă sau predicativă) prin reguli fixe de acord și, implicit, prin dotarea morfologică a adjectivului cu forme specifice genurilor: pe lângă tipurile arhaice („cu o terminație”), indiferente la gen, ca *audax*, *felix*, *ferox*¹⁴ și cele care nu deosebesc decât inanimatul de animat („cu două terminații”, N/MF, ca *fortis*, *e*, *tristis*, *e* etc.), adjectivele latine aparținând tipurilor noi și productive marchează toate trei genurile („cu trei terminații”, ca *altus*, *a*, *um* și, analogic, *acer*, *acris*, *acre*), putându-se modela perfect după genul determinatelor lor, cu care se acordă.

3.3.1. O mențiune specială o merită moșiiunea posibilă între domeniul adjectivului și acela al substantivului, dată fiind proximitatea lor semantică și corelarea lor funcțională (sintactică).

3.3.1.1. Pe de o parte, nu sunt rare cazurile de întrebuițare absolută a „însușirii” ca reprezentant direct al faptului sau al ființei; fenomenul acesta poartă, îndeobște, numele de „substantivizarea adjectivului”. Pe această cale,

adjectivul dat își pierde statutul dependent, trecând *ipso facto* în categoria învecinată, a formelor independente, cu drepturi substantivale proprii:

– inanimatele (neutrale), ca noțiuni sau colective: *bonum*, *i* = „binele”, *altum (maris)* = „adâncul (mării)”, sau *bona* = „bunurile, avutul”, *mala* „necazurile, nenorocirea”.

– animatele (masculine și feminine), pentru denumirea directă a persoanelor, sau în personificări: *iuuenis / senex* și, la fel, *familiaris*, *sapiens*, *audax* etc.

3.3.1.2. Pe de altă parte, cu mult mai rare, există, totuși, și unele cazuri care ilustrează mutația inversă: aceasta nu pentru că substantivul nu ar fi, destul de des, întrebuițat în dependență adnominală (ca apozitie acordată), ci dat fiind că, în lipsa acordului în gen, el își menținea practic individualitatea substantivă. Prin urmare, doar acele substantive – animate care definesc persoane sau personificări – care au ajuns să cunoască moșiiunea în gen (prin dublete sufixale), se apropie de comportamentul adjectivelor:

exercitus uictor dar *regina uictrix*

Marcus magister meus dar *historia magistra ultae*

3.3.2. Între părțile de vorbire nominale, adjectivul se evidențiază printr-o caracteristică morfologică cu totul aparte: întrebuițarea unor anumite sufixe cu valoare gramaticală¹⁵ pentru a distinge trepte intensive superioare ale semnificației sale proprii¹⁶: față de nivelul „normal” nu $\emptyset$, ci firesc) al pozitivului, comparativul (creat cu *-ior* MF, *-ius* N și flexiune consonantică)¹⁷ indică un grad superior de intensitate, iar superlativul (derivat îndeobște, în epocă clasică, cu *-issim-* și flexiune în *-ole*-[MN] și *-a*-[F]) definește calitatea dusă la extrem:

pozitiv	<i>plenus, a, um</i>	<i>fortis, e</i>	<i>ferox</i>
comparativ	<i>plenior, ius</i>	<i>fortior, ius</i>	<i>ferocior, ius</i>
superlativ	<i>plenissimus, a, um</i>	<i>fortissimus, a, um</i>	<i>ferocissimus, a, um</i>

3.3.2.1. Comparativul, în esență un intensiv, este, prin natura sa, o treaptă relativă, însoțită de un complement care poate fi:

– precedat de *quam* și acordat (prin analogie cu apozitia comparativă): *minor quam frater*
minorem quam fratrem

– plasat în Ab comparativ, subspecie a separativului:
minor fratre

3.3.2.2. Dar, statistic mai rar, comparativul poate fi utilizat și absolut (fără complement): complinirea sa este, însă, implicită, dar omisă, ca o normă de la sine înțeleasă față de care se operează comparația. Astfel, *ocius*, care înseamnă „mai repede” (ca un obicei) poate ajunge să aibă sensul de „mai

repede" (decât trebuie) și apoi de „prea repede”. Comparativul absolut este, deci, susceptibil de a lua eventual o coloratură peiorativă, printr-o alunecare expresivă ușor de surprins.

3.3.2.3. Superlativul, ca treaptă a extremei, este, prin sine, mai ales absolut: *altissimus mons* „un munte foarte înalt”, *absolutissimus poeta* „un poet desăvârșit”; pe scara valorilor, el arată un *summum*.

3.3.2.4. Firește, acest *summum* izolat poate fi preschimbat, în condiții sintactice date, precum și sub presiunea modelului relativ al comparativului, într-o valoare corelativă. Într-o privire panoramică, piscul devine o culme între altele, eventual deasupra altora, care reprezintă tot atâtea compliniri:

- În genitivul partitiv *optimus omnium amicorum*
(arhaic și clasic)
- cu *ex* și Ab separativ *optimus ex omnibus amicis*¹⁸
(ca inovație expresivă)
- cu *inter* și Ac circumstanțial *optimus inter omnes amicos*
(prozaic și popular)¹⁹

Cele trei variante reprezintă tot atâtea etape, nu doar înseriate, ci lungă vreme concurente, în calea de la morfo-sintaxa sintetică la cea analitică.

3.3.2.5. Așadar, tabelul întrebuințării sintactice ale celor trei trepte de comparație nu este unul simplu, ternar,⁴ ci unul bifurcat, quinar:

pozitiv		<i>plenus</i>	
comparativ	relativ		absolut
	<i>plenior illo</i>		<i>plenior</i>
	„mai plin ca el”		„prea plin”
superlativ	relativ		absolut
	<i>plenissimus omnium</i>		<i>plenissimus</i>
	„cel mai plin dintre toți”		„foarte plin”

3.3.3. În epoca clasică, circumscrierea comparativului sau a superlativului sintetic prin pozitiv precedat de un adverb (*magis* și apoi *plus*, respectiv *ualde admodum*, *bene* este un reflex al limbii vorbite, acceptat în textele literare mai ales în cazul adjectivelor incomod de sufixat (pentru întreaga problemă v. Szantyr, 1965, 154–155).

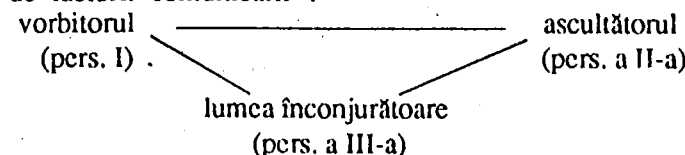
3.4. Numeralul, în măsura în care este flexionar, nu se deosebește formal de comportamentul adjectivului: trăsătura sa semantică specifică este aceea de a descrie substantivul determinat nu sub aspectul calităților lui, ci sub cel al

cantităților și plasărilor numerice. În funcție ad-verbală, el se comportă ca un adverb.

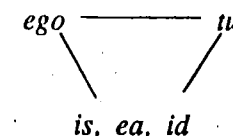
3.5. Pronumele, datorită statutului său specific de înlocuitor al numelui independent, este cea mai abstractă parte de vorbire nominală. Într-o scală continuă a formelor nominale independente, cele mai restrânse ca aplicabilitate denotativă sunt numele proprii (dotate, în schimb, cu o largă „aură” conotativă și afectivă): apoi vin apelativele (numele comune), cu grade variate de denotare, conotare și afectivitate; la extrema opusă numelor proprii se află pronumele, a cărui aplicabilitate este quasi-universală, dar a cărei arie conotativă și afectivă este circumscrisă la o schemă generală²⁰. Așadar, schema denotativă a numelui, cu locul respectiv al pronumelui, este următoarea:

Nume proprii	/	Nume comune	/	Pronume
e.g. <i>Cato</i>		<i>uir</i>		<i>egoltulis</i>
(un individ)		(o clasă)		(orice individ)

3.5.1. Există în toate tipurile cunoscute de limbi²¹, pronumele înlesnește comunicarea, funcționând ca un reductor de redundanță²², care orientează mesajul în funcție de factorii comunicării²³:

3.5.2. Așadar, categoria fundamentală din cadrul pronumelui este cea a pronumelui personal, care definește prin sine factorii comunicării, deci, însăși categoria persoanei. În limbile IE vechi, pronumele personal nu cunoaște decât persoanele explicite (I și II, rolul celei de-a III-a (*relatum*: lumea înconjurătoare, ca bază de referință), fiind susținut, în mod normal, de un deictic cu funcție de demonstrativ slab (care reflectă și categoria genului, necesară identificării eficace a grupurilor nominale susținute de pronume)²⁴:

3.5.2.1. Faptul că desinența verbală implică automat persoana a indus de la sine întrebuințarea pronumelui personal propriu-zis (I și II) doar cu valoare emfatică:

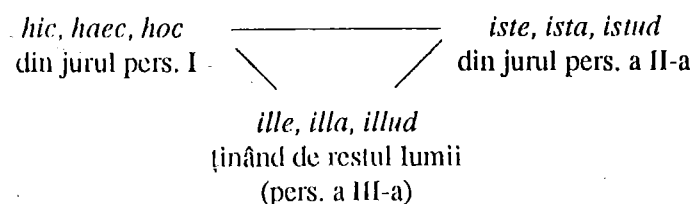
<i>dico</i>	„spun”	/	<i>ego dico</i>	„eu (unul) spun”
<i>uenis</i>	„vii”	/	<i>tu-uenis</i>	„tu (ești cel care) vii”

Așadar, lipsa frecvență a exprimării pronumelui personal (nu numai în latină, ci și în greacă, sanscrită etc.) nu credem că trebuie interpretată ca un fenomen de subordonare a subiectului față de predicat (împreună cu Emout și Thomas, 1964³, p. 126), ci drept un efect suplimentar al tendinței către reducerea redundanței²⁵.

3.5.2.2. Polivalența sintactică a genitivului (a singurului caz ad-nominal *per se*) este soluționată, parțial, în cazul pronumelui personal al pluralului (I și II), în vreme ce *nostrum* și *uestrum* au o valoare cantitativ-partitivă („dintre noi” / „dintre voi”), *nostri* și *uestri* exprimă definirea explicativă („de noi > de-ai noștri” / „de voi > de-ai voștri”). Această situație aparține poate fi exploatată în aprecierea mai clară a nuanțelor G ad-verbal (cf. 4.7.3.8).

3.5.2.3. În referirile implicite la subiectul major al frazei (perioadei, narațiunii) se întrebuițează pentru persoana a III-a – dar niciodată în funcție de N subiect – un „pronume reflexiv”, cu paradigma clasică G *sui* D *sibi* Ac = Ab *se* (indiferent la număr); aceste forme trimit, prin urmare, la subiectul amintit la începutul frazei (sau al paragrafului), referirile mai nuanțate fiind rezervate fie lui *is*, *ea*, *id* (care notează și pluralul prin *ii*, *eae*, *ea*), fie, mai circumstanțiat, uneia din treptele pronumelui demonstrativ (*q.v.*).

3.5.3. Pronumele demonstrativ este, la rândul său, structurat în latină (tot ca o moștenire IE) după categoria persoanei, circumscriind aria căreia îi aparține o ființă, un obiect sau un fenomen din lumea înconjurătoare în raport cu factorii comunicării:

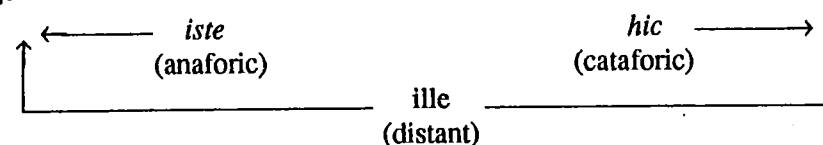

3.5.3.1. În cazuri rare și expresive, de limbă vorbită, *hic* poate fi utilizat de locutor în locul lui *ego*, identificarea fiind astfel înlocuită, ca o atenuare, de circumscrierea locală:

Plt., *Bacch.*, 640 *hunc hominem decet auro expendi*
 Curc., 248 *Vah, solus hic homost qui sciat diuinitus!*
 Hor., *Sat.*, I, 9, 47... *hunc hominem uelles si tradere...*

Este de notat înlesnirea înțelegerii corecte a valorii speciale a lui *hic* prin revenirea constantă a lui *homo* sau a unui substitut străveziu al lui (*caput* în Plt., *Stich.*, 751).

3.5.3.2. Implicațiile conotative ale demonstrativelor pot fi definite astfel: *hic* și seria sa se referă la noutățile cu care vină pers. I, necunoscute conlocutorilor ei (deci este un *cataforic*): *haec locutus est* precedă citarea unei relatări cu totul noi; *iste* și seria sa – mai răspicat decât *is*, devenit un personal – înfățișează lucrurile deja cunoscute sau proprii opiniei conlocutorului (deci, este un *anaforic*): *ista locutus* urmează încheierii unui citat; *ille* și seria lui trimite (fie înapoi în timp [*anaforic*], fie înainte [*cataforic*]) la fapte, persoane, obiecte aflate la mare distanță, atât în desfășurarea evenimentelor reale, cât și în curgerea textului dat²⁶:

3.5.3.3. Plasarea afectivă a demonstrativelor ține de tactica oratorică (nu neapărat literară) a pers. I care, în orice fel de dispută, ține, în mod firesc, și-și impună punctul de vedere în fața pers. a II-a; o asemenea intenție poate fi sprijinită nu prin exaltarea lui *hic*, eventual rău văzută de auditoriu, ci prin deprecierea lui *iste* și exaltarea corelată a lui *ille*:

<i>iste</i>	/	<i>hic</i>	/	<i>ille</i>
–		=		+
(periorativ)		(neutral)		(elativ)

3.5.4. Nu întâmplător – dată fiind preferința IE pentru opozițiile ternare (cf. comparația adjectivelor și „dubbele bifurcări” categoriale) – sublinierea demonstrativă emfatică este alcătuită tot în două trepte întărirea și identifierea emfatică.

3.5.4.1. Pronumele de întărire, *ipse*, *ipsa*, *ipsum*, plasat îndeobște după un substantiv sau un pronume, întărește emfatic, spre ținere de minte, cu diverse nuanțe emoționale (de la indignare la admirație), definirea acestuia (*Caesar ipse*, *id ipsum*, *ille ipse*)²⁷:

Plt., *Amph.*, 756 *Neque tu illi, neque mihi, uiro ipsi, credis?*
 Cic., *Brut.*, 205 *Ipsius Sulpici nulla oratio est...*

În anastrofă, plasat înaintea regimului său, *ipse* este și mai accentuat, în special în fruntea frazei, ca în al doilea exemplu de mai sus²⁸.

3.5.4.2. Pronumele de identitate, *idem*, *eadem*, *idem*, insistă categoric asupra persoanei sau a faptului dezbătut mai înainte. Utilizat îndeobște singur, sau pe primul loc, urmat de un substantiv lămuritor (*idem homo*, *eadem res*) –

datorită înseși emfazei sale – *idem* poate trece în a doua poziție, mai ales după pronume, în limba vorbită, unde a ajuns apoi să creeze formule:

Cic., *Fam.*, 9, 17, 2 *ego uir fortis idemque philosophus*

Caes., *B.C.*, 1, 45, 8 *Hoc idem Caesar facere cogeatur...*

3.5.4.3. În mod fatal, pronumele interogativ (prin cerere de informație), cele nedefinite (prin semnalarea indiferenței sau a necunoașterii persoanei) și cel relativ (prin trimiterea directă la determinatul explicit) exclud orientarea în funcție de persoană, de vreme ce ea este, fie evidentă, fie, tocmai, ignorată. În afara unor cazuri speciale de acord (q.v.), pronumele nedefinite pun doar probleme de natură stilistică și semantică. Asupra celor interogative și relative se va reveni cu prilejul tratării tipurilor de propoziții pe care acestea le deschid, fie ele principale (interogative sau coordonate prin relative de legătură), sau subordonate (interogative indirecte sau relative).

N O T E

¹ Asupra întregii probleme. v. J. Kurylowicz, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg, 1964, p. 32–33.

² Corespondența lui *quod* în funcția completivă (în limba populară) și apoi în cea circumstanțială (cauzală – în limba literară) este fostul pl. neutru al temei *qui-*: *quia*.

³ Pluralul are valoare „singularivă”, detaliind fiecare element al grupului (cf. *gaudium* „bucurie” / *gaudia* „clipele de bucurie”).

⁴ Aceste procedee, utilizate voit de poeți, sunt înglobate sub numele „sinecdocii” între figurile de stil.

⁵ Cu valoare primară particulară, în contrast cu *aeuus* și *aeuum* („epocă”, „vreme”), cf. Ernout-Meillet, 1967⁴, p. 681–682.

⁶ Pentru utilizarea literară a acestor figuri v. H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München, 1967³, p. 50.

⁷ Asupra acestui tip de distincții v. J. Kurylowicz, 1964, p. 14–17.

⁸ *Ibid.*, p. 32.

⁹ În tradiția școlară, această corelare este reprezentată prin tabelul răspunsurilor la întrebările *quo? ubi? unde? qua?* De fapt, paradigma pronominală *huc/hic/hinc/hac* este cea esențială, cf. J. Kurylowicz, 1964, p. 189–190.

¹⁰ Pentru detalii și exemple v. paragrafele corespunzătoare acestor (sub)funcții din partea închinată sintaxei cazurilor (cap. 4).

¹¹ Afilierea la aceste clase – pe cele două criterii succesive (animat; sex) – este pe deplin valabilă, de la obârșie, doar pentru elementele lor fundamentale. Toate celelate au fost apoi asimilate asociativ, analogic sau prin pură convenție: de aceea *hortus* sau *porta* sunt integrate între animate, unele fiind clasate între inanimate (*mancipium* sau *scortum*), astrele sau fenomenele deificate sunt personificate (*sol* și *luna*) etc.

¹² Pentru detalii, cu exemple din tot cursul istoriei limbii latine, v. Szantyr, 1965, p. 10–11.

¹³ Față de substantiv, formă endocentrică (cu propriu centru de echilibru), adjectivul poate fi definit drept exocentric (cu punct de sprijin aflat în afara sa).

¹⁴ Randamentul la neutru al acestor adjective fiind foarte mic (după releveele noastre, sub 10 la sută), ele funcționează practic ca niște forme *communia*, indiferente la opoziția M/F (ca și cele cu două terminații).

¹⁵ Desigur, în perspectivă IE, aceste sufixe aveau o valoare primară lexicală: ele s-au gramaticalizat doar treptat, prin extindere asupra întregii clase a adjectivelor (și, secundar, a adverbelor).

¹⁶ Latina, prin moștenirea ei IE, nu cunoaște diferențierea în comparație de superioritate și de inferioritate, dezvoltată abia în etapă analitică romanică (tip *plus/moins*, *più/meno* și, în românește, „mai (mult)” / „mai puțin”): folosim, deci, noțiunea de „superioritate” în sensul intensificării normale a înțelesului propriu pozitivului adjectivului dat.

¹⁷ Sub raport istoric, sufixul este unic: *-yos-, urmat de Des Ø la neutru (și devenit, deci – *ius*), respectiv urmat de vocală la M și F (cu rotacizare -*ior*-, preluată analogic și de N. sg.).

¹⁸ Latina târzie îl înlocuiește pe *ex* cu *de* (care are avantajul de a începe cu consoană, într-o epocă în care finalele cuvintelor sunt majoritar vocalice): *de* și derivații lui au fost moșteniți în limbile romanice.

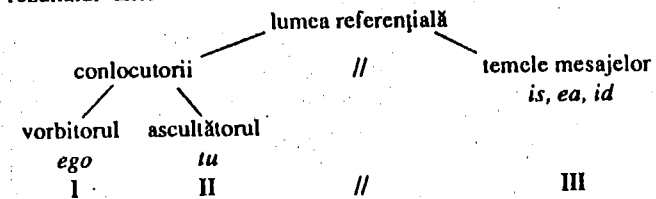
¹⁹ *Inter*, mai colorat, presupune o coborâre a superlativului, reliefat expresiv între termenii săi corelativi, nu dintre ei (deci, *deasupra* lor).

²⁰ Asupra implicațiilor conotative și afective ale pronumelui, v. schemele privitoare la demonstrativ (sub 3.5.3.).

²¹ Cf. J. H. Greenberg, *Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements*, în *Universals of Language*, J. H. Greenberg (ed.), Cambridge, Mass., 1966², p. 96.

²² Cu alte cuvinte, el evită repetarea continuă (redundantă) a numelor independente (proprii sau comune): rotirea continuă a triumghiului persoanelor (la pronume și la verb) nu poate duce la confuzii – o dată admis (*recte* învățat) principiul că fiecare locutor este *ego* – ci duce la mărirea considerabilă a eficacității comunicării, prin creșterea cantității de informație transmise.

²³ Ca și numărul (și o sumă de categorii specifice verbului), persoana este, ca o categorie gramaticală, rezultatul unei duble bifurcări:

²⁴ Pentru pers. I și a II-a, pentru care este evident, genul este redundant. Pluralul lor ridică însă o problemă de principiu: *nos* ≠ *ego* + *ego* + *ego* ..., ci:

– fie (1) *nos* = *ego* + *uos* (pl. inclusiv)

– fie (2) *nos* = *ego* + *alii* (pl. exclusiv)

– fie (3) *nos* = *ego* (pl. *maiestatis siue modestiae*), acesta fiind extrapolat din (2), fie ca semn al puterii și influenței („eu și cu ai mei”), fie, la polul opus, ca o modestă atenuare („noi toți” = „toată lumea”).

Aceasi schemă, *uice uersa*, este valabilă și pentru *uos*.

²⁵ Cf. n. 22.

²⁶ Între distingerea apropiierilor sau depărtărilor din realitate și trimiterile interioare la text se poate ajunge uneori la întrepătrunderi și chiar la conflicte, câtă vreme *hic* poate fi, deopotrivă, *liber* (cartea din mâna mea) și *Plato* (despre care tocmai am vorbit).

²⁷ Latina populară din epoca postclasică și târzie preferă aceste îmbinări pronominale, unele dintre ele moștenite și în limbile romanice.

²⁸ Cf. de ex. și Cic., *Fam.*, 6, 10, 2: *ipse Caesar / familiarissimi eius*.

4. SINTAXA CAZURILOR

4.0. Categoria gramaticală nominală cu răsunet direct și nemijlocit în domeniul sintaxei propoziției este cea a **cazului**. Se cuvine deci, să insistăm în detaliu (dincolo de cele spuse sub III 2.2.) asupra utilizării sintactice a fiecăruia dintre cazurile cuprinse în paradigma numelui latin, fie și ca simple și ultime supraviețuiri rămase din epoca preliterară (și, implicit, provenind din moștenirea indo-europeană, cf. 4).

4.0.1. Examinarea felurilor funcției pe care le pot exprima, în virtutea valorii lor specifice, cele 7 cazuri atestate în latina clasică (v. 1.-7.) va începe cu V (cazul – propoziție), urmărind apoi N (cazul-subiect) și, la rând, Ac, L, Ab, D (cazurile ad-verbale), pentru a încheia cu G (cazul prin excelență ad-nominal): în numele unei prezentări funcționale a corelării diverselor cazuri latine, ne-am îngăduit, cum se vede, să ne abatem de la orânduirea lor școlară tradițională, care începea cu N (cazul-dominant), fi alătura imediat G, trecând prin cazurile ad-verbale D, Ac, omițând însă L (relegat, prin rupere, parte sub G, parte sub Ab), adăuga V și lăsa pe ultimul loc Ab, văzut ca o relictă tipică latină (*casus Latinus*).

4.0.2. O verificare retrospectivă, pornind de la funcții către valori, va încheia, sub denumirea de „concuranța cazurilor” (v. 8), această parte fundamentală a analizei propoziției latine.

4.1. VOCATIVUL

4.1.0. Statutul vocativului între celelalte cazuri este, desigur, unul aparte: valoarea sa specifică de caz al interpelării, al adresării, îl face să fie – în cadrul paradigmei nominale – reprezentantul direct al funcțiilor conativă și fatică ale limbajului (R. Jakobson)¹, prin care se stabilește și, respectiv, se păstrează contactul în comunicarea cu un interlocutor real sau imaginar. Vocativul împarte acest rol cu imperativul verbal și cu o parte din interjecții. Celelalte cazuri nominale nu fac decât cel mult să atingă în treacăt aceste funcții ale limbajului (ca în cazul dativului etic, v. 4.6.5.2.), deoarece rolul lor global este acela de a formula ca atare, în sine, datele propuse interlocutorului².

4.1.1. Datorită acestei nete distincții între vocativ (formă „fosilă” și sub aspect istoric) și celelalte cazuri ale paradigmei nominale, o semă de cercetători au ajuns să-l socotească în afara flexiunii³, încetățenindu-se definirea lui ca fiind „fără funcție sintactică”. Examinarea acestei opinii radicale ne va oferi prilejul de a putea delimita mai precis înfățișarea morfologică a vocativului și comportamentul său sintactic.

4.1.1.1. Sub raport pur morfologic, vocativul nu mai este o realitate distinctă decât la declinarea în o/e („a doua” din gramaticile tradiționale), fiind singurul caz cu vocala tematică la gradul e: *Marc-e, domin-e*⁴. În rest, vechiul stadiu, în care vocativul era reprezentat de tema pură, a fost înlocuit de unul nou: funcțiile vocativului au fost preluate de forma morfologică a nominativului: *domina, rex, senatus, dies*. Oricum, atât supraviețuirea vocativului aparte la temele în o/e, cât și sincretismul său cu un alt caz fundamental sunt dovezi concludente asupra integrării morfologice a vocativului în paradigma nominală.

4.1.1.2. Definirea vocativului drept un caz „lipsit de funcție sintactică” este o exagerare devenită uzuală, la a cărei origine se află dificultatea de a-i găsi o corelație directă cu propoziția alături de (sau chiar în) care apare. Axioma potrivit căreia orice caz nominal are o funcție sintactică la nivelul propoziției pare a fi încălcată, deci soluția cea mai frecventă este (atunci când problema nu este ignorată pur și simplu)⁵ negarea funcției sintactice a vocativului, ba chiar și punerea la îndoială a statutului său de caz propriu-zis.

4.1.1.3. Fără îndoială, vocativul nu are nici o funcție în cadrul (adică, la nivelul) propoziției alăturate: aceasta nu înseamnă, însă, că el nu are nici o funcție sintactică. Așa după cum sugerase demult K. Brugmann⁶, soluția optimă este aceea a considerării vocativului drept o propoziție în sine, și anume, am adăuga noi, drept o incidentă exclamativă liberă, cu funcție conativă sau fatică (de stabilire sau păstrare de contact în comunicare). Într-o limbă indo-europeană veche ca latina – în care propozițiile nominale de diverse tipuri sunt firești – întrebuintarea unei formule nominale de interpelare, paralelă cu cea verbală a imperativului, nu este deloc de mirare.

4.1.1.4. Refuzul de a lua în considerare, cum se cuvine, rolul vocativului, dat fiind că în majoritatea cazurilor el apare în adresări scurte, de tip *Ere mi!* (Plt., *Cas.*, 646), ar duce la o veritabilă aporie în analiza unor structuri complexe, întâlnite mai ales în poezie. Astfel, adresarea din primele versuri ale *Odelor* lui Horațiu:

Od., 1, 1, 1–2 *Maecenas, atavis edite regibus,*

O et praesidium et dulce decus meum

nu poate fi pur și simplu exclusă dintr-o analiză sintactică, socotită a fi complexă și coerentă. Chiar dacă „tangenta de atac” pe care o constituie incidenta

vocativă nu are o legătură foarte strânsă cu restul frazei (pe care o orientează spre conlocutor), ea poate conduce, cu titlu propriu, o subordonată, ca în exemplul:

*Od., 1,10,1 Mercuri, facunde nepos Atlantis,
Qui feros cultus hominum recentum
Voce formasti catus et decorae
More palaestrae:*

Vocativul este, aşadar, departe de a fi un corp străin în cadrul sintactic dat: el completează în mod specific enunţul, ca o incidentă nominală menită să reţină şi să menţină trează atenţia adresatului, fie acesta şi o ficţiune a minţii poetului inspirat.

4.1.2. Poziţia în frază a vocativului este variabilă, după nuanţa interpelării, mai accentuată sau mai ştearsă:

4.1.2.1. În poziţie iniţială el are o valoare emfatică, aşa cum s-a văzut din exemplele de mai sus, sau din Verg., *Ecl.*, 1, 1:

Tityre, tu, patulae recubans sub tegmine fagi

4.1.2.2. În interiorul frazei, rezonanţa sa afectivă este mai mică:

*Hor., Sat., 1, 2, 1-2 Qui fit, Maecenas, ut nemo quam sibi
sortem*

Seu ratio dederit...

Mart., 8, 7, 1 Hoc est agere causas, hoc dicere, Cinna, diserte

Sub raport literar, atât în poezie, cât şi în proză, această adresare are rolul unei *captatio benevolentiae*, dublată de împroschătarea atenţiei ascultătorilor, a cărei identitate poate fi, totodată, amintită spectatorilor sau cititorilor:

Plt., Capt., 605 Neque, pol, me insclum, Heglo, esse creduis

*Cic., Mil., 34 Audistis, iudices, Clodi quantum interfuerit
occidi Milonem...*

În asemenea cazuri, vocativul aduce frazei, în întregul ei, o binevenită clarificare. Frecvenţa şi plasarea specifică a lui ţine deci de raţiuni stilistice de moment, cu diverse nuanţe de detaliu, de la menţionarea politicoasă a conlocutorului şi până la apostrofa vehementă sau la invocarea tumultuoasă a divinităţii.

4.1.3. Latina întrebuiţează, pentru a marca solemn apariţia vocativului, particula *o*, moştenită din indo-europeană. Puternica ei valoare afectivă este relevată de unele exemple arhaice sau familiare, ca:

Plt., Cas., 632 O ere mi! (dar 646 doar Ere mi!)

Cic., Fam., 10, 26, 2 O mi Furni!

Avantajul vocalei lungi este utilizat apoi tot mai des de către poeţi, ajungând treptat să-i scadă eficacitatea emoţională:

Verg., Ecl., 2, 54 Et vos, o lauri, carpam...

*Hor., Od., 1, 14, 1-2 O nauis, referent in mare te noui
Fluctus?*

Ibid., 1, 16, 1 O, matre pulchra filia pulchrior

Cu toate acestea, pare excesivă aprecierea acestui tip de exprimare drept „curent şi banal” încă din epoca clasică (Emout-Thomas, 1964³, p. 15): banalizarea intervine, credem, odată cu formule de tipul *O mores!*, frecvente şi în proză şi în poezie, odată cu abuzul declamator al sec. I p. Chr. (cf. Mart., 6, 2, 6; 9, 70, 1 şi 5).

4.1.4. Tendinţa de extindere a nominativului în detrimentul vocativului se face simţită şi la declinarea în *ole*, din motive multiple: incomoditatea fonetică a unor forme (*deus* şi nu *dee*), nepotrivirea lor metrică (*Messapus* şi nu *Messape*, care dădea eliziune, v. mai jos) sau selectarea spontană a formei mai elevate a nominativului (ca pentru *populus* şi *fluuius*, personificate: v. Liv., 1, 24, 7 şi Verg., *Aen.*, 8, 77):

*Plt., As., 664 Da, meus ocellus, mea rosa, mi anime, ...
sau cea metrică din:*

*Verg., Aen., 11, 464-465 ...Equitem, Messapus, inermis
Et cum fratre, Coras, latis diffundite campis!*

În majoritatea cazurilor, se poate vorbi de o îmbinare a cel puţin doi factori, fonetic, metric şi/sau semantic, hotărâtori în preferarea formei nominativului⁸.

4.1.4.1. Sub raport pur morfologic, în extinderea nominativului va fi jucat un rol decisiv schema analogică următoare:

	N	F	M
Enunţ	<i>meum caput</i>	<i>mea domina</i>	<i>meus animus</i>
retorică	<i>meum caput!</i>	<i>mea domina!</i>	<i>meus animus!</i>
Exclamaţie			
interpelare	<i>meum caput!</i>	<i>mea domina!</i>	<i>mi anime!</i>

4.1.4.2. Pe de altă parte, nu vom uita faptul că masculinele declinărilor a III-a şi a IV-a pierduseră de mult distincţia dintre nominativ şi vocativ, prin urmare, dacă distincţia dintre *meus animus* şi *mi anime!* este relativ mare, cea de la *bonus dux* la *bone dux!* (cu marcă doar la determinant) este net mai mică, iar în cazul lui *fortis dux* (ca şi al tuturor pluralelor) ea este, morfologic vorbind, nulă: doar plasarea sintactică şi intonaţia servesc drept criterii definitorii.

4.1.4.3. Slăbiciunea morfologică şi funcţională a vocativului, precum şi puternica influenţă a nominativului, exercitată mai întâi prin funcţia sa exclamativă,

au avut deci ca efect, în durată, neutralizarea totală a opoziției morfologice dintre nominativ și vocativ: păstrată formal în limba scrisă, ca o regulă de școală, ea este eliminată *de facto* în limba vorbită în România occidentală: doar româna a păstrat și apoi a întărit vocativul în *-e*⁹.

4.1.5. Atributul adjectival al vocativului este, de regulă, acordat cu acesta, mai ales când se află în imediata sa apropiere:

Plt., *Poen.*, 798 *Quid nunc, scelestes leno?!*

Cic., *Arch.*, 24 *O fortunate, inquit, adulescens...*

Același lucru se petrece și în situațiile mai complexe, unde determinatul se apropie de o funcție apozitivă sau predicativă:

Hor., *Od.*, 2, 7, 5 *Pompei, meorum prime sodalium, ...*

Verg., *Aen.*, 2, 282–283 *...quibus, Hector, ab oris,*

Expectate uenis...

4.1.5.1. Atunci când atributul este, însă, plasat mai departe, el poate apărea, nu arareori, la nominativ, cu valoare emfatică:

Verg., *Aen.*, 1, 664 *Nate, meae uires, mea magna potentia solus*

Ov., *Her.*, 14, 73 *Surge, age, Belide, de tot modo fratribus unus*

Pe lângă distanța relativ mare de la vocativ până la determinant, alegerea nominativului (necondiționată de metru, în silabă *anceps*)¹⁰ poate să fi fost favorizată de nuanța afectivă mai aleasă a acestui caz, potrivită cu poziția forte din finala versului¹¹.

4.1.5.2. În alte situații, o atracție secundară, locală, poate duce la apariția unui atribut în nominativ:

Plin. *Nat.*, 7, 117 *Salve, primus omnium parens appellate...*

Legat în mod direct de *parens*, mai apropiat, *primus* a fost disociat de *appellate*.

4.1.5.3. Acordul atributului adjectival este și mai izbitor acolo unde numele (propriu) este absent, persoana a II-a fiind exprimată prin *tu* sau chiar implicită în desinența verbului (cu valoare poetică):

Verg., *Aen.*, 12, 947–948 *...Tunc hinc, spoliis indute meorum,*

Eripiare mihi?!

Ibid., 10, 810 *Quo, moriture, ruis?!*

sau chiar:

Tib., 1, 7, 53 *Sic uenias, hodie: tibi dem turis honores...*

În toate aceste cazuri și necesitatea metrică, adică nevoia unei silabe scurte, a jucat un rol considerabil în selectarea vocativului în *-e*.

4.1.5.4. După modele grecești, în poezie, unele nume predicative sunt rupte de verbul lor și trecute în vocativ, după exemplul atributelor adjectivale:

Catul., 77, 1 *Rufe, mihi frustra ac nequiquam credite amice*

Prop., 2, 15, 2 *Lectule, deliciis facte beate meis, ...*

Și aici, însă, utilitatea metrică a silabei scurte a avut un cuvânt de spus în preferarea vocativului față de forma în *-us*.

NOTE

¹ R. Jakobson, *Closing Statement: Linguistics and Poetics*, în T.A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1960, p. 355 (în românește în *Probleme de stilistică*, București, Editura științifică, 1964, p. 90–91).

² Nici măcar întrebuițarea exclamativă a cazurilor oblice nu se apropie funciarmente de valoarea de interpelare a vocativului (cf. 4.2.3.5–6.; 4.3.5.4.; 4.7.7.1.).

³ Cf. de ex., L. Hjelmslev, *La catégorie des cas*, Copenhaga, 1972², p. 43; A. Martinet, *Évolution des langues et reconstruction*, Paris, 1975, p. 88; Ernout–Thomas, 1964³, p. 14.

⁴ Este deci de reținut faptul că *-e* de la vocativ nu este o desinență, ci gradul normal al vocalei tematice: vocativul temelor în *o/e* reprezintă deci tema inițială, primară, cu desinență $\emptyset$.

⁵ Cf. de ex. Bassols de Climent, 1², 1967, p. 41–42, unde se vorbește, de altfel, și despre „desinența” *-e*.

⁶ K. Brugmann, KVG, 1904, p. 625, trecând vocativul între „eingliedrige Sätze” („fraze cu un singur membru”), fără a fi interesat de structurile mai ample pe care el le poate dezvolta. O poziție intermediară, de constatare a funcției independente de interpelare a vocativului, dar de îndoială asupra valorii sale cazuale, la E. Schwyzer, 1959, p. 58–60 (pentru greacă) și A. Szantyr, 1965, p. 22.

⁷ În aceste două cazuri o marchează totodată și personificarea.

⁸ Singurul caz invers, de intruziune a unui vocativ în domeniul nominativului, pare a fi *Iuppiter*, fostă formă de interpelare uzitată apoi și în locul străvechiului N **Dyeus* (cf. skr. *Dyaus-* și gr. *Ζεύς*).

⁹ Cf. TILR, 1969, II, p. 222 [I. Coteanu].

¹⁰ Nominativul, cu silaba sa închisă era însă obligat în:
Iuv., 4, 23–24. ...tu,

Succinctus patria quondam, Crispine, papyro...

¹¹ Sub raport statistic, atât Vergiliu, cât și Ovidiu au o marcată preferință, probabil de natură eufonică, pentru silabele închise la finele hexametrelor.

4.2. NOMINATIVUL

4.2.0. Alături de vocativ, al cărui rol sintactic aparte a fost descris mai sus, tradiția gramaticii latine cuprinde și nominativul ca o formă cu funcție sintactică majoră între *casus recti* – între acele cazuri care nu pot avea statut de complement. Spre deosebire de vocativ, caz al interpelării nominale, cu pregnantă valoare autarhică, nominativul domină, ca subiect sintactic, tipurile de fraze non-exclamative, fie ele enunțative, fie interrogative:

Caes., *B.G.*, 1, 35, 1 *Probat rem senatus de mittendis legatis...*

Cic., *Cat.*, 1,1 *Quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet?*

Cic., *Sest.*, 74 *Clamor senatus, querelae, preces, socer ad pedes abiectus.*

4.2.1. Așadar, cazul acesta, mai degrabă „dominativ” decât „nominativ”, semnifică centrul de atenție care focalizează interesul vorbitorului, legat de un predicat verbal, sau în sine, într-o propoziție nominală.

4.2.1.1. Legat de un verb predicativ, nominativul îndeplinește funcția de subiect sintactic al propoziției, fie că predicatul său este la diateza activă, fie că el este la medio-pasiv:

Cic., *Sulla*, 18 *Veniebat enim ad me et saepe ueniebat Autronius.*

Ibid., *Quibus ego rebus, iudices, ita flectebar animo atque frangebar...*

Mart., 1, 50, 1–2 *Si tibi Mistyllos cocus, Aemiliane, uocatur,*

Dicatur quare non Taratalla mihi?

4.2.1.2. Nominativul-subiect – un substantiv sau un înlocuitor al acestuia (pronume, numeral, adjectiv substantivizat) – poate comporta, cu respectarea regulilor de acord ale grupului nominal (v. 7. 2.–4.), anumite determinări directe: atribute adjectivale, apoziiții sau nume predicative:

Cic., *Brut.*, 108 *Flacci autem aemulus P. Decius fuit, non infans ille quidem, sed ut uita sic ratione etiam turbulentus.*

Tac., *Ann.*, 3, 28, 1 *Tum Cn. Pompeius, tertium consul, ... suarumque legum auctor idem ac subuersor, quae armis tuebatur armis amisit.*

4.2.2. Randamentul funcțional al nominativului drept caz-subiect este, sub raport statistic, covârșitor: mai mult de 95 la sută din atestări. Pe lângă acesta, el apare uneori în situații sintactice deosebite, care pot fi caracterizate fie drept cazuri aparte de acord (v. 1.), fie drept tendințe de izolare emfatică a nominativului, pentru evidențierea cât mai clară a unei sau unor anumite forme nominale:

4.2.2.1. Înfrățirea răspicată, în nominativ, a unui nume, astfel rupt din șirul normal al propoziției – în care ar fi apărut, de altfel, la un alt caz (genitiv explicativ, acuzativ etc.) – poartă, în mod tradițional, numele de „nominativ denomonativ”. Forma astfel izolată în nominativ este, parcă, definită între ghilimele (Emout–Thomas, 1964³, p. 13):

Cl. Quadr., 12 (Peter I, p. 212) *cognomen habuit „Coruinus”.*

Ov., *Met.*, 15, 95 *At uetus illa actas, cui fecimus „aurea” nomen*

Vulg., *Marc.*, 3, 16 *Imposuit Simoni nomen „Petrus”*

Acest tip de nominativ este preferat în cazul specific al intenției de citare exactă a formei gramaticale sau a noțiunii în sine:

Plin., *Ep.*, 3,2,2 *Arrianus Maturus Altinatium est princeps: cum dico „princeps”, non de facultatibus loquor...*

Peregr. Aeth., 1, 2 *per ualle illa (sic) quam dixi „ingens”*

4.2.2.2 Pentru tendința secundară de izolare a apoziiției în nominativ, indiferent de faptul că substantivul ei regent se afla într-un caz oblic² (v. 7.4.3.4).

4.2.2.3. Unele adjective, întrebuințate cândva ca nume predicative suplimentare în nominativ, au putu ajunge la o „împietrire” adverbială în această postură, concurentă cu acuzativul lor, cu valoare inițial distinctă³: *eduersus*, *prorsus*, *rursus*. Devierea aceasta a fost posibilă pornind de la sintagme ca: *rursus uenit* („a venit întors” = „a venit la întoarcere”), *aduersus stat* („stă potrivnic” = „stă împotrivă”), *prorsus cecidit* („a căzut cu fața [în jos] = „a căzut grămadă”).

Aceeași pare a fi situația unor alte forme adverbiale provenite de la nominative, *mordicus*, *deinceps*, *satis*, *nimis*, neconcurate însă de alte cazuri ale lor, precum și a inovațiilor expresive din latina vorbită: *uoluntarius* (= „de bună voie”), *origo* („de la început”), *ueritas* (= „într-adevăr”, de unde sp. *verdad*).

4.2.2.4. Tot ca nominative rămase singure, dar prin elipsă, trebuie considerate răspunsurile simple la întrebările „de definire” de tipul *Quis es? Quid est?*:

Plt., *Bacch.*, 114–116 LYD. ... *Quis istic habet?*

PIST. *Amor, Voluptas, Venus, Venustas, Gaudium*

locus, Ludus, Sermo, Suauisauatio.

Plt., *Men.*, 650 ME. *Quis is homo est? MA. Menaechmus quidam...*

651 ME. *Quis is Menaechmust? MA. Tu istic, inquam...*

4.2.2.5. În sfârșit, enumerările care au rolul epexegetic de a particulariza, de a amănunți detaliile unui abstract de largă amploare se subsumează și ele aceluiași tip al nominativului definitoriu, cu rol sintactic în cadrul unei prepoziții date. Aceste însușiri alcătuiesc îndeobște un *climax* stilistic:

• Cic., *Lael.*, 22 *Denique ceterae res, quae expetuntur, opportunaesunt singulae rebus fere singulis: diuitiae, ut utare;opes, ut colere; honores, ut laudare...*

Șirul nominativelor poate explicita și neclaritatea unor pronume cu înțeles hipergeneral:

Cic., *De Or.*, 1, 114 *Quid de illis dicam, quae certe cum ipso hominenascuntur: linguae solutio, uocis sonus, latera, uires,conformatio quaedam et figura totius oris et corporis?*

4.2.3. A doua serie funcțională de manifestare sintactică a nominativului izolat este cea propriu-zis independentă⁴: nominativul înfrățesează ca atare, singur sau în serii, o imagine de sine stătătoare, sau o înfrățuire de imagini succesive, nelegate de vreun verb personal.

4.2.3.1. O enumerare nominală, de tipul celor de sub 4.2.2.5., odată ruptă formal de orice definire verbală, dă naștere unui șir de propoziții nominale independente. Pe lângă ultimul exemplu, clasic, de sub 2.0., să amintim și:

Cic., *Att.*, 4.3,3 ... *cum Sacra Via descenderem, insecutus est me cum suis: clamor, lapides, fustes, gladii, haec improisa omnia.*

4.2.3.2. Un caz mai aparte de rupere a nominativului – aflat îndeobște în fruntea unui paragraf – față de congruența sintactică cu urmarea frazei îl constituie așa-numitul *nominativus pendens*, emfatic și marcat în izolarea sa anacolutică:

Plt., *Poen.*, 659 *Tu, si te di amant, agere tuam rem occasiost.*

Cato, *De Agr.*, 34, 2 *Ager rubricosus, ... ibi lupinum bonum fiet.*

Petr., 37, 9 *Familia uero – babae, babae! – non, mehercules, puto decumam partem esse, quae dominum suum nouerit.*

Acest fenomen, tipic limbii vorbite, este mai curent în textele care se apropie de tonul acesteia, de la Plaut, prin scrisorile lui Cicero și romanul lui Petronius, până la scrierile tehnice ale latinității târzii.

4.2.3.3. În mod evident, ruperea – de obicei, tot în poziție inițială – a unei construcții participiale în nominativ, în texte de o factură similară cu cele amintite mai sus (marcate de lipsa arhaică de rafinament sau de delăsarea latinității târzii) nu reprezintă decât o amplificare a tendinței de utilizare emfatică a nominativului:

Calp. Piso, 27 (Peter, I, p. 132): *Hi contemnentes eum, assurgere ei nemo uoluit.*

Peregr. Aeth., 16, 7 *Benedicens nos episcopus, profecti sumus.*

Dacă primul caz, în izolarea sa, poate fi, încă, interpretat ca un simplu anacolut (Stolz-Schmalz, 1900³, p. 259), tot mai frecventele exemple din literatura latină creștină, începând cu a doua jumătate a secolului al IV-lea p. Chr., au impus crearea rubricii „nominativului absolut”, concurent emfatic al vechii participiale absolute în ablativ.

4.2.3.4. Tot un reflex al valorii pregnante a nominativului este și acela al utilizării lui ca titlu al unei opere sau ca mențiune normală a numelor proprii în liste și cataloage oficiale sau tehnice. Acesta este regula pentru operele poetice, fie ele lirice, epice sau dramatice: *Captiui* și *Rudens* ale lui Plaut, *Carmina* și *Sermones* ale lui Horațiu, *Aeneis* a lui Virgiliu, *Siluae*-le lui Statius etc. Operele în proză pot scoate în relief, avându-l ca titlu în nominativ, personajul principal (*Cato Maior* sau *Laelius*), spre deosebire de tema tehnică abordată, enunțată în ablativul relației (*De senectute*, respectiv, *De amicitia*); aceasta este diferența care desparte tratatul *De oratore*, lungă examinare tehnică a

problemelor formării oratorului, de cel intitulat *Orator*, prezentare mai concentrată a personalității creatorului ideal.

4.2.3.5. Nominativul exclamativ este, la rândul său, o manifestare aparte a acestor valențe independente ale cazului-subiect: *Fabulae!* sau *Nugae!* nu presupun deloc un verb predicativ în elipsă, după cum ne-o atestă și formulări mai ample ca:

Plt., *Men.*, 619 *Ne, ego, ecaster, mulier misera!*

În aceeași situație se află și infinitivele exclamative, cu valoare impersonală⁵:

Plt., *Curc.*, 623 *Seruom antestari!*

Ter., *H.T.*, 950 *Adeon' impotenti esse animo!*

4.2.3.6. Această funcție secundară, exclamativă, a nominativului a ușurat infiltrarea lui în domeniul interpelării, propriu vacativului, care este treptat eliminat ca formă morfologică aparte (cf. 4.1.4.). Prețul ocupării treptate a ariei învecinate a interpelării îl constituie pierderea propriei nuanțe exclamative reverențioase, prezentă încă în exemple ca:

Ter., *Eun.*, 560 *O festus dies!*

Cic., *Mil.*, 94 *O frustra suscepti labores!*⁶

4.2.4. În urma celor constate mai sus, nu pare justificată, cel puțin pentru latina clasică, limbă indo-europeană veche, definirea nominativului ca un „caz zero”⁷. Depart de a fi o postură neutrală, sau de a reflecta indiferența vorbitorului față de o formă dată, nominativul subiect sau nominativul liber (denominativ, *pendens*, absolut) se înfățișează ascultătorului sau cititorului ca o realitate frapantă. Însuși istoria limbii latine ne arată tendința expresă de a marca vădit cazul-subiect, prin crearea unor nominative secundare de tip *gens*, *mons*, *pons* etc., față de mai vechile **gentis*, **montis*, **pontis*, confundabile cu genitivul, cazul oblic adnominal prin excelență. Caz marcat, nominativul animatelor (masculine și feminine) purta evidente conotații și implicații afective „dominatoare”, aceasta fiind, în esență, opoziția care îl desparte pe de o parte față de acuzativ, caz obiect, dominat și pe de altă parte față de genitiv, cazul dependenței nominale. Cap de serie al paradigmei nominale, nominativul oferă avantajul unei predominanțe semantice și al unei independențe sintactice la care vorbitorul este atât de sensibil, încât se arată dispus să rupă uneori șirul normal al acordurilor, de dragul unei reliefări emfatică (v. 4.2.3.2.–3.). Un asemenea caz ne devine un simplu punct mort, la care locutorul se întoarce în mod spontan și economic, decât odată cu profunde modificări morfo-sintactice produse în latină târzie: la Gregorius Turonensis, nominativul are adesea valoarea pură și simplă de „mot non décliné”⁸. Abia în limbile romanice însă (deci în fază indo-europeană modernă), după pierderea – la date diferite – a distincției morfologice dintre cazul-subiect

și cazul-obiect, nominativul, definit pur sintactic, poate ajunge să fie privit pe drept cuvânt, ca o formă neutrală a flexiunii⁹.

N O T E

¹ În acest caz, necesitatea metrică exclude apariția genitivului *aureae* sau a acuzativului *auream*, care ar fi dat o silabă finală lungă. Într-o altă situație, adesea citată, Prop., I, 18, 31 *resonant mihi Cynthia silvae* forma *Cynthia* este, de fapt, ambiguă (nominativ = vocativ).

² Această tendință se face tot mai des simțită în latina târzie.

³ Diferența inițială poate fi simțită într-o opoziție de tipul *aduersus stat / aduersum uideo*: substantivarea și apoi întrebuintarea adverbială au șters treptat deosebirea subiect/obiect. Neutrelle sunt ambigue: *uerum*, ajuns treptat chiar conjuncție, poate proveni și din *uerum est* și din *uerum dicis*, mai probabil chiar, din amândouă, fără distincție posibilă.

⁴ Bassols de Climent (12, 1967, p. 35) numește acest tip *nominativo oracional*.

⁵ Personalizarea unor astfel de exclamații duce la întrebuintarea liberă, exclamativă, a unor infinitivale cu subiectul la acuzativ.

⁶ Valoarea evident retorică a unei asemenea exclamații exclude confundarea ei cu un vocativ de interpelare.

⁷ Ca în Ernout-Thomas, 1964³, p. 12.

⁸ La Max Bonnet, *Le latin de Grégoire de Tours*, Paris, 1890, p. 532; cf. și Stolz-Schmalz, 1900³, p. 228.

⁹ Nu vom putea merge, însă, până la acceptarea definirii nominativului drept caz „lipsit de prepoziție”, ca în sistemul „gramaticii cazurilor” lansat de Ch. J. Fillmore, mai întâi, prin *The Case for Case* (în E. Bach-R. T. Harms [ed.], *Universals in Linguistic Theory*, New York-Londra, 1968, p. 1-88): oricum, pentru latină, o asemenea încercare de definire este inoperantă; pentru limbile romanice ea rămâne cel puțin discutabilă.

4.3. ACUZATIVUL

4.3.0. Opus simetric nominativului și în corelație directă cu acesta, în raport cu verbul activ (subiect/obiect), acuzativul este cazul care înfățișează suprafața asupra căreia se exercită acțiunea verbală centrată în jurul subiectului. Conotațiile sale concrete relative la întindere și mișcare (sezisabile în întrebuintările circumstanțiale) ne fac să definim acuzativul, în ansamblu, drept „caz al suprafeței afectate” de acțiunea verbală, fie presiunea acesteia una globală, totală (acuzativ de obiect: *causam agit, litteras misi, uerba fecimus*), sau una laterală, parțială (acuzativ circumstanțial: *Romam ire, tres annos regnauit, id doleo* etc.).

4.3.1. După cum se vede, din punctul nostru de vedere, acuzativul nu este rodul îmbinării secundare a unui lativ concret („caz al țintei”) cu un „caz al complementului direct” (gramatical) – așa cum s-a susținut cândva pentru a da o soluție disputei pro- și anti-localiste¹. Nu ne putem resemna să credem nici în derivarea simplă a uneia dintre aceste funcții majore din cealaltă, cum

s-a încercat în repetate rânduri², acuzativul prezentându-se ca o unitate morfologică încă din epoca indo-europeană comună. Am renunțat și la denumirea de „complement direct”, dat fiind că această definiție tradițională, izvorând din convingerea asupra caracterului nemijlocit al valorii de complement pe lângă verbele „tranzitive”, este discutabilă:

4.3.1.1. Pe de o parte, acuzativul total cuprins în acțiunea verbală a unor anumite predicate (după înțelesul lor!) nu se leagă, *stricto sensu*, mai „direct” de acestea, decât alte complemente, cu acela al plasării locale, al separației sau al interesului. Trăsătura relevantă a tipului său complementar nu este, deci, caracterul său „direct”, ci simetria corelației sale binare cu subiectul: de aici și preferința pentru denumirea „acuzativ de obiect” sau „complement de obiect”.

4.3.1.2. Pe de altă parte, o definiție de tipul „complementului direct” se bazează, implicit, pe postularea unui „complement indirect”, al cărui rol este – în nu puține gramatici, modelate după cele ale francezei sau germanei moderne – acela de a evita incomoditatea aparentă a definirii dativului adverbial (uneori și a ablativului de relație etc.). Asupra irelevanței unei asemenea categorii delimitată negativ, v. 4.6.0. Totodată, se cuvine să arătăm că opoziția dintre dativul implicării și acuzativul de obiect este mai recentă decât cea – arhaică, între două cazuri indo-europene „tari”³ – dintre acuzativul mișcării și locativ (cf. 4. 2).

4.3.2. Acuzativul îndeplinește funcția obiectului verbal pe lângă acele verbe care, datorită înțelesului lor specific, admit în latină imaginea înglobării totale a suprafeței asupra căreia își exercită acțiunea: denumirea lor în gramatica tradițională este aceea de „verbe tranzitive” (care își „trec” acțiunea asupra complementului de obiect)⁴: *amicum uideo, non multa dixit, nomen dare* etc. Motivul la origine prin semnificația sa „centrală”, acuzativul obiectului tinde să devină treptat o completare inerentă, automată a unor anumite verbe, gramaticalizându-se: el reprezintă partea mai abstractă a acuzativului (în corelație opozitivă cu subiectul), câtă vreme acuzativul circumstanțial rămâne îndeobște mai concret (aflându-se în contrast cu locativul, cu separativul etc.).

4.3.2.1. Nu vom trece cu vederea faptul că infinitivele verbale pot primi și ele rolul complementului de obiect:

Plt., *Bacch.*, 158 *Hic uereri perdidit.*

Petron., 52, 3 *Meum enim intelligere nulla pecunia uendo.*

Mai mult decât atât, anumite verbe cu coloratură modală nu primesc drept complemente de obiect decât infinitive, formând împreună cu ele un întreg semantic solidar: *possum facere, soleo scribere, debeo dicere* (la fel și *audeo, desino, incipio, pergo*, care pot însă primi, expresiv, și alte complemente de obiect).

4.3.2.2. În opoziție cu această categorie de verbe, a căror trăsătură comună o formează posibilitatea (dar nu și obligativitatea, cf. 4.3.2.7) de a primi un complement de obiect în acuzativ, se vorbește, de asemenea, despre categoria verbelor „intransitive”, care nu primesc, tot datorită înțeleșului lor specific, un complement de obiect: *sum, fio, laceo, obsto, faueo, fido* etc. Totuși, nu putem vorbi despre ele ca despre o clasă semantică unitară, singura lor trăsătură comună fiind una negativă, necompensată de nici o altă pozitivă.

4.3.2.3. Se cere, de asemenea, să relevăm faptul că între categoriile extreme ale verbelor care primesc aproape automat un complement de obiect (ca *ago, do, disco, sentio* etc.) și cele care nu o fac nicidecum (cf. 4.3.2.2.), aflăm o serie de verbe care admit construcții variate, cu nuanțe semantice diferite: *ridere alicui* = „a râde către cineva” (cu simpatie) / *ridere aliquem* = „a râde de cineva”; *meminisse alicuius* = „a-și aminti de cineva” / *meminisse aliquem* = „a-și aminti pe cineva”. Alte verbe, nu rare, pot fi folosite atât tranzitiv, cât și absolut, cu nuanțe de sens aparte: *habito, uerto, muto* etc. În fine, prin analogie cu un verb-cheie al unei arii semantice, unele verbe, inițial intransitive, admit și folosirea lor tranzitivă (mai ales în limbajul poezilor și al prozatorilor stilști): după *amare aliquem* se construiește apoi și *perire aliquem* (= „a muri după cineva”: la Plaut și apoi în poezie), după *lugere aliquem* sau *mortem* și *filii necem flere* (Tac., *Ann.*, 6, 10, 1).

4.3.2.4. Încă din epoca arhaică, pe lângă anumite verbe – de altfel intransitive – sunt admise complemente de obiect, de obicei strâns înrudite semantic cu verbul în cauză: această situație poartă îndeobște numele de „acuzativ intern” sau „de calificare” (Ernout-Thomas, 1964³, p. 25–27). Tradiția gramaticală împarte în trei categorii aceste extinderi expresive ale uzajului acuzativului de obiect:

4.3.2.4.1. „Figura sinonimică”, mai frecventă, apare atunci când complementul este înrudit doar sinonimic cu verbul pe care îl determină: *uiam ire, iter proficisci, aetatem uiuere, proelia pugnare*.

4.3.2.4.2. „Figura etimologică”, cu valențe stilistice pregnante, apare atunci când verbul și complementul său derivă din aceeași rădăcină morfologică: *iter ire, uitam uiuere, somnium somniare, pugnam pugnare*.

4.3.2.4.3. În sfârșit, în cazuri mai rare și cu o puternică valoare expresivă, apar în aceeași postură complemente de obiect mult distante față de sfera semantică a verbului, fie printr-o restrângere, fie printr-o lărgire de înțeles: *lapides loqui* (Plt., *Aul.*, 152), *hircum sapit* (Plt., *Pseud.*, 737–738), *sanguinem sitire* (Cic., *Phil.*, 5, 20) *resonare doces Amaryllida siluas* (Verg., *Ecl.*, 1, 5), *Bacchanalia uiuere* (Iuu., 2, 3). Acest „acuzativ al conținutului” a fost extins și sub influența modelului literar grecesc, în formule de tipul: *Olympia uincere* (Enn., *Ann.*,

374 V), *stadium currere* (Cic., *Off.*, 3, 42) și, cu adjective neutre substantivate, care înlocuiesc în mod expresiv un adverb *cernis acutum* (Hor., *Sat.*, 1, 3, 26) și *dulce ridentem* (Hor., *Od.*, 1, 22, 23).

4.3.2.5. Totodată, o serie de verbe compuse cu preverbe identice cu prepozițiile care se construiesc cu acuzativul (ca *adire, adloqui, inire, percurrere, praeterire, transcendere* etc.) sunt întrebuințate ca tranzitive, ca rezultat al acțiunii combinate a prepoziției (*currere per urbem: percurrere urbem*) și al înțeleșului lor fundamental de „exercitare a unei acțiuni” asupra: *adire ad limen* face astfel loc lui *adire limen*, determinând apoi prin analogie și tratamentul similar al lui *inire uiam* sau *intrare domum*. Mai apoi, s-a ajuns la tratarea ca tranzitive chiar și a unor verbe compuse cu preverbe identice cu prepoziții tipice ablativului (poate și sub impulsul ambiguelor *in* și *sub*): *egredi litus* (Caes., *B.C.*, 3, 52, 1), *exire limen* (Ter., *Heaut.*, 378), *decurrere laborem* (Verg., *Georg.*, 2, 39). Rolul decisiv în acest ultim caz l-au avut însă antonimele lor (*inire, intrare*) sau chiar sinonimele altfel structurate (*percurrere*).

4.3.2.6. Pe de altă parte, chiar tranzitivele curente pot fi folosite „absolut”, adică fără o complinire explicită, având însă *ipso facto* o valoare emfatică evidentă⁵:

Ter., *Andr.*, 185 *Meus gnatus amat*.

Cic., *Verr.*, 3, 120 *recitare ex litteris publicis*

Verg., *Aen.*, 2, 505 ... *tenent Danai qua deficit ignis...*

4.3.2.7. Așadar, opoziția tranzitiv/intransitiv nu numai că nu este strictă, ci nu este nici măcar constantă: se poate vorbi pe bună dreptate de un *continuum* între două extreme funcționale: aceea a utilizării normale, automate a acuzativului drept complement de obiect (pe lângă verbe al căror sens o cere și/sau admite) și aceea a evitării oricărui complement în acuzativ, sau a întrebuințării lui concrete, cu nuanțe circumstanțiale (implicate tot de înțeleșul verbului determinat). Între aceste extreme se înscriu apoi diverse grupări de verbe care, statistic, sunt utilizate mai adesea cu complement de obiect, sau mai curând cu un alt complement, sau mai degrabă „absolut”, sau chiar, cu nuanțe distincte de sens, admit întrebuințări multiple și expresive.

4.3.3. Limba latină întrebuințează complementul de obiect pe lângă un număr de verbe a căror construcție a ajuns – din motive semantice – să fie diferită în limbile indo-europene moderne în general și în cele romanice în special. Vom menționa în cele ce urmează câteva dintre categoriile cele mai însemnate, reținând însă de la început faptul că aceste grupări semantice de verbe nu constituie „curiozități” ale latinei, ci serii normale, care contrastează cu regimul diferit al corespondențelor lor din alte limbi, a căror structură semantico-sintactică a avut o altă evoluție.

4.3.3.1. O sumă de verbe impersonale de formă activă se construiesc cu acuzativul de obiect al persoanei afectate, având, totodată, alături genitivul de relație al motivării: *me miseret uestri, me pudet alicuius rei* și la fel *me piget, me taedet, me paenitet* etc. Explicația istorică a acestei construcții aparte ar fi, după noi, nu o trecere secundară de la funcția de relație a acuzativului (= „cu ce qui me concerne”: Ernout-Thomas, 1964³, 19) la cea de obiect, ci mai degrabă utilizarea primară a acesteia din urmă, ca suprafață asupra căreia se exercită total, covârșitor, acțiunea impersonalului, ca emanație emoțională a lumii înconjurătoare, a cărei influență este vădită în construcțiile de tipul *quem sua culpa premit* (Hor., *Epist.*, 1, 18, 79) sau *culpam poena premit* (Hor., *Od.*, 4, 5, 24); pentru această interpretare pledează și tendința constantă spre o construcție cu acuzativul persoanei a verbelor active de sentiment (cf. L. R. Palmer, 1955, 287).

4.3.3.2. Unele verbe care exprimă stări fizice sau emoționale primesc, în mod firesc, încă din epoca arhaică, un complement de obiect al persoanei afectate: *rideo hunc* (Ter., *Ad.*, 548), *egone illum non fleam?* (Plt., *Capt.*, 139), *te Scythes miratur* (Hor., *Od.*, 4, 14, 43) și la fel *amo, horreo, lugeo* etc. După modelul acestora, alte verbe, care erau curențe fie absolut, ca *speroldespero, lamentor, queror, ardeo, pereor*, fie cu acuzative de relație, ca *doleo, gaudeo, stupeo*, (cf. 3. 8. 1. 1.), primesc tot mai des, și expresiv, complemente în acuzativ cu o vădită nuanță „obiectuală”: *sperare victoriam* (Cic., *Ph.*, 12, 10), *desperare hominem* (Mur., 43)⁶, *dolere casum* (Sest., 145)⁷.

4.3.3.3. Apoi, se cuvine să amintim seria acelor verbe care, datorită fie sensului lor etimologic, fie unei analogii sinonimice, primesc în latină un complement de obiect pe care limbile romanice nu-l mai cunosc decât în cazuri izolate:

– verbe din aria semantică a „temerii” (cu acuzativul persoanei sau al lucrului, în concurență cu *de* + abl. chestiunii temute): *timeo, metuo, horre(sc)o* ș. c. l.⁸.

Cic., *Mil.*, 36 *Ego ... iudiciumne timui, non seruos, non arma, non uim?*

Caes., *B. G.*, 1, 32, 4 ... *ne ... Ariouisti crudelitatem... horrerent.*

– verbe care înseamnă „a se feri, a ocoli”: *fugio, uito, euito* ș.a.m.d., pe lângă care obstacolul sau inamicul este privit ca un obiect evitat⁹:

Caes., *B. C.*, 1, 19, 3 *cum... concilia conuentusque hominum fugeret*

B. G., 5, 20, 1 *ipse fuga mortem uitauerat.*

– verbe cu sensul de „a îngriji, a ocroti”: după exemplul lui *curo*, pe lângă care acuzativul de obiect este firesc, iau pe rând același tipar și *medeor, indulgeo*, ba și *parco*, pe lângă care acuzativele au însă o nuanță populară:

Cic., *Nat.*, 2, 167 *Magna di curant, parua negligunt.*

Ter. *Phorm.*, 821–822 *cupiditates, quas... paulo mederi possis*¹⁰

Tot aici vom înscrie și antonimele corespunzătoare, de tipul „a lovi, a vătăma”: după *laedere* și *ferire* se construiește la fel și *nocere* (firesc cu *datiuus incommodi*, v. 6.4.), dar cu o nuanță net vulgară, în special în latina târzie:

Ter., *Ad.*, 864 *nulli os laedit*

Verg., *Aen.*, 1, 113–115 *Vnam... (nauem) in puppim ferit*

Inițial, *nocere* pare a fi admis, ca într-o arhaică formulă a sefiilor, doar „acuzativul intern” (cf. 4.3.2.4.2.):

Liv., 9, 10, 9 *ob eam rem noxam nocuerunt*

Apoi, popular, el ia analogic și acuzativul de obiect:

Vulg., *Luc.*, 4, 35 *nihilque illum nocuit*¹¹

4.3.3.4. După cum se vede, aceste verbe nu constituie o categorie gramaticală finită și de sine stătătoare, ci doar un șir de forme aflate în contrast cu tiparele sintactice ale unei bune părți dintre limbile indo-europene moderne (între care și româna), deci trebuie reținute și înțelese ca atare.

4.3.4. Tot în cadrul întrebunțărilor acuzativului de obiect trebuie înregistrată și utilizarea reflexivelor alături de paradigma verbului activ, ca o concurență explicită și emfatică a celei mediale corespunzătoare: *se mouet* față de *mouetur*, *se ducit* față de *ducitur*, *se lauat* față de *lauat(ur)*. Tendința spre gramaticalizare, în special în limba populară, a acestui uzaj este atât de vădită, încât gramaticile vorbesc despre verbele astfel construite ca despre „verbe pronominale”¹²:

Curt., 8, 14, 6 *pugna se mouerat*, față de

Cic., *Verr.*, 5, 9 *coeptum esse moueri... seruitium suspicor*

și Plin., *N.H.*, 36, 35 *Venerem lauante[m] sese* sau

Vulg., *II Reg.*, 11, 2 *mulierem se lauante[m] față de*

Caes., *B. G.*, 4, 9, 10 *et lauentur in fluminibus*¹³

4.3.4.1. Totuși, serii de exemple paralele ne arată că această nouă categorie se afla abia în extindere în latina vorbită (în contrast cu stilul scrierilor clasice), în câteva situații relativ circumscrise:

– cu verbe de mișcare, ca *se agere, se recipere, se effundere, se mouere*, unde clasificarea denotativă adusă de reflexiv față de forma ambiguă medio-pasivă (*agitur, recipitur* etc.) este bine venită.

– mai rar, cu verbe de sentimente, suferință, ca *se excruciare, se plorare*.

– izolat, prin analogie, în cazul unui verb ca *se habere*, a cărui paradigmă mediopasivă, *haberi* alunecase spre o cu totul altă semnificație („a fi ținut drept, a fi socotit”); s-a ajuns astfel la expresia idiomatice (*ita, bene, male*) *se res habet* și simplu *se habet* (de ex. Cic., *Lig.*, 28; Val. Max., 3, 2, 13; Sen., *Epist.*, 24, 10)¹⁴.

4.3.4.2. Așadar, nu în ultimul rând și datorită valorilor afective și conotative pregnante ale acestor inovații tipice limbii vorbite, ne simțim îndemnați să vorbim, cel puțin pentru latina clasică, de o paradigmă aparte, reflexivă, a verbului latin: asemenea apariții sunt doar germeii creării viitoarei diateze romanice care a luat locul mediului latin, după cum ne-o arată exemple populare și târzii ca:

Aeth., 25, 7 *recipit se episcopus et uadent se unusquisque*
Mulom., 565 *quod extra digitum se eminebit*¹⁵

4.3.4.3. „Pronominalul” poate exprima, de asemenea, reciprocitatea, ca o interpretare impusă strict de sensul lexical al verbului respectiv, în cazuri rare, lămurit de întărirea lui *ipse*:

Caes., *B.G.*, 6, 37, 10 *se... ipsi adhortantur*
Sen., *De ira*, 1, 1, 4 *articulorum se ipsos torquentium sonus*

De altfel, reciprocitatea este exprimată, în mod curent, prin *inter se*:

S.C. Bacch., 14 *neue quisquem fidem inter sed dedise uelet*
Cic., *Lael.*, 82 *inter se diligunt*

Tusc., 3, 72 *haec inter se quam repugnent*

Treptat, cu valoare expresivă, se impun *inuicem* (la origine „rând pe rând”: cf. *Phaedr.*, 3, 7, 3; *Plin.*, *Epist.*, 7, 20, 7) și, în limba vorbită, *alterutrum* (în textele creștine: *Itala*, *Ioh.*, 13, 14; *Tert.*, *Uxor.*, 2, 8).

4.3.5. Acuzativul „de obiect” reprezintă aspectul gramaticalizat, tot mai automat, al realizării sintactice a valorii acestui caz „dominat”, pe lângă o serie de verbe, grupate în lungi șiruri asociative, analogice. Importantă și cu un randament relativ mare, această arie funcțională nu este însă nici pe departe covârșitoare în latina clasică, în care independența cuvântului este încă evidentă: trăsătura tranzitivității se va impune doar treptat, în cursul latinității târzii, devenind dintr-un aspect accesoriu, unul definitoriu al paradigmei verbale (cf. 3.2.). Din funcția centrală a complementului de obiect, prin natura lui ad-verbal, s-au desprins treptat și pot fi definite ca atare anumite funcții laterale, cu un randament mai mic de apariție:

4.3.5.1. Un fenomen tipic limbii vorbite, definit ca unul de anticipare (Ernout-Thomas, 1964³, p. 25), este acela al apariției – nu foarte frecvente – a unor acuzative „proleptice”: complementul de obiect este plasat pe lângă un verb care guvernează și o completivă (conjunctivă sau interogativă indirectă) al cărei subiect este identic cu persoana prezentată ca regim al predicatului regent:

Ter., *Eun.*, 610-611 *Metuo fratrem / ne intus sit*
 657-658 *Ego illum nescio / qui fuerit*¹⁷.

În fond, acuzativul proleptic (mereu o persoană sau un atribut al unei persoane) este circumscris, ca atare, de apariția suplimentară epexegetică a completivei, la fel cum se vor fi întâmplat lucrurile și la originea legării solidare a acuzativului cu infinitiv:

Scio te... esse = „te știu pe tine... a fi...” (la origine o propoziție cu verbul umat de un acuzativ de obiect și unul lămuritor de relație) = „știu că tu ești...” (două propoziții, o regentă și o completivă), dar

Scio te, quis sis = „Te cunosc eu pe tine, cine ești” (direct cu două propoziții, subordonata fiind epexegetică).

Limba literară utilizează rareori prolepsa de acest tip:

– în cazul relativului de legătură:

Cic., *Tusc.*, 1, 56 *Quae si cernerem quemadmodum nasci possunt...*¹⁸

– în poezie:

Hor., *Od.*, 1, 14, 24-26 *Nec metues proteruum / suspecta*
Cyrum ne male dispari / incontinentis
iniciat manus

Caracterul ei colocvial o face să fie la locul ei în textele scrise de autori fără o aleasă educație literară:

B. Afr., 16; 3 *Cum me, qui sim, intelleges...*

4.3.5.2. Acuzativul de obiect, normal pe lângă formele personale, componente ale paradigmei verbale propriu-zise, apare de la sine și pe lângă unele nume verbale a căror conexiune cu verbul este evidentă: infinitive și gerunzii, supine, participii.

4.3.5.2.1. Rar, dar colorat, acuzativul apare și alături de unele abstracte verbale în *-tio*, *-onis*, cu 11 exemple indubitabile din Plaut¹⁹, de tipul:

Truc., 622-623 *Quid tibi hanc aditio est? / Quid tibi hanc*
notio est?

Amph., 510 *Quid tibi hanc curatio est rem?*

4.3.5.2.2. Dar, acest tip de formulare se regăsește o dată și în puținele fragmente păstrate din tragediile latine:

Enn., *Sc.*, 242 V *Astrologorum signa in caelo quid sit (fit codd.)*
obseruationis...

Am fi deci de părere că reluarea în comedie a acuzativului pe lângă abstractele în *-tio* este mai degrabă o parodie a unei inovații a stilului tragic²⁰. Comicii vor fi persiflat, tocmai, insolitul unei asemenea formulări din stilul înalt, gluma fiind inexistentă dacă formula ar fi fost populară: frecvența derutantă a clișeului parodic la marele stilist care a fost Plaut îi va fi înșelat deci pe sintacticieni, făcându-i să creadă în caracterul arhaic, dar normal, al formulei²¹.

4.3.5.3. Mai multe șanse de a reflecta o obișnuință a limbii vorbite o au aparițiile, nu foarte frecvente în textele literare – în special în replici rapide, sau în narațiuni lămuritoare – ale unor acuzații numite îndeobște „libere” sau „eliptice”; nu ne-am alătura tradiției care le trece sub rubrica „acuzației” în funcție de nominativ” (Ernout-Thomas, 1964³, p. 23–24), pentru că în toate aceste cazuri avem de fapt înaintea noastră veritabile complemente de obiect, lăsate libere prin omiterea, pentru concizie, a unui verb deja menționat, sau evident (Bassols de Climent, 1967, p. 57)²². Pot lipsi deci, ca fenomen de reducere de redundanță:

4.3.5.3.1. Verbul întrebuițat cu puțin mai înainte:

Cic., *Tusc.*, 1, 102 *Hoc dicto admoneor ut aliquid etiam de humatione... dicendum existimem: rem non difficilem...*

4.3.5.3.2. Un verb ușor de presupus, adesea superfluu autorului, angajat într-o interpelare, fie ea și retorică:

Hor., *Sat.*, 2, 7, 116 *Unde mihi lapidem?... Unde sagittas?*
Epist., 1, 5, 12 *Quo mihi fortunam, si non conceditur ut?*²³

Un asemenea fenomen nu reapare în *Ode*, iar contemporanul său Propertiu preferă să scrie:

1, 18, 5 *Unde tuos primum repetam, mea Cynthia, festus?*

4.3.5.3.3. Un verb care ar implica deschiderea unei enumerări, privită ca una de obiecte, în special în manualele tehnice și în limbajul cotidian:

Cato, *De Agr.*, 121 *Quo modo oletum agri iugera CCXL instruere oporteat: uilicum, uilicam, operarios...*

Petron., 38.15 *Solebat sic cenare, quomodo rex: apros gausapatos, opera pistoria, auis, cocos, pistorum...*

CIL IV, 3525 *Puteolos, Antium, Tegeano[s], Pompeios: hae sunt uerae coloniae.*

Această tendință se accentuează în cursul latinității post-clasice și târzii.

4.3.5.4. O categorie aparte o formează acuzativul exclamativ, care, subordonat imaginii unui verb *dicendi*, prezintă în sine un nume (cel mai adesea o persoană) ca obiect al unei (auto)aprecieri, de tipul *Me miserum!*, *Lepidum senem!*, *Nugas!*²⁴ Comedia poate lega adevărate șiruri de acuzații exclamative de un comic irezistibil.

Acuzativul exclamativ poate fi precedat de o sumă de interjecții, care aduc o întărire semantică specifică, preluând poziția forte inițială, spre a manifesta:

4.3.5.4.1. Admirația sau încântarea:

Plt., *Aul.*, 704 *O, lepidum diem!*

Verg., *Georg.*, 2, 458 *O, fortunatos nimium... agricolas!*

4.3.5.4.2. Atestarea: *Pro(h) deum fidei!* (de ex. Cic., *Lael.*, 52), ca o formulă solemnă, în contrast cu nuanța colocvială a celor de tipul *Edepol! Ecce! Hercle!*

4.3.5.4.3. Mâhnirea:

Plt., *Asin.*, 481; Catul., 8, 15 *Vae te!*

Plt., *Aul.*, 721; Merc., 624; Ter., *Phorm.*, 187 *Heu, me miserum!*

4.3.5.4.4. Precizarea:

Plt., *Asin.*, 880 *Em tibi hominem!*²⁵

4.3.5.4.5. Neîncredere²⁶:

Cic., *Verr.*, 5,62 *Huncine hominem! Hancine impudentiam, iudices, hanc audaciam!*

4.3.5.4.6. Apariția acuzativului pe lângă un verb *dicendi* exprimat, să spunem *exclamare* în celebrul exemplu:

Cic., *Phil.*, 2,28 *Brutus... Ciceronem nominatim exclamavit*

a fost socotită ca „o echivalență cu ghilimelele noastre”, în opoziție cu exclamația exprimată prin V sau N (Ernout-Thomas, 1964³, p. 24). După noi, interpretarea care s-ar impune ar fi cea exact contrară: V (interpelare) sau N (exultare) ar fi fost de natură să sugereze ghilimelele, pe când Ac. leagă numele de predicatul frazei date: „Brutus... l-a strigat pe Cicero pe nume”, semnele citării neavându-și locul pentru numele propriu²⁷. *Ciceronem* este aici un simplu, dar spectaculos acuzativ de obiect, ca și *uxorem* în:

Plt., *Amph.*, 1120 *uoce clara exclamat uxorem tuam,*

4.3.5.5. Limba literară din epocile clasică și postclasică nu cunoaște întrebuițarea acuzativului cu valoare absolută, în sensul îmbinării acuzativului unui nume cu cel al unei forme participiale, în concurență cu construcția absolută a ablativului. Asemenea formulări complet străine latinei literare își fac, în mod sigur, apariția în scris abia cu începerea din secolul al IV-lea, de la Lucifer din Cagliari, apoi la Ennodius (sec. V) și mai ales la Gregorius Turonensis și Iordanes (sec. VI). Factorul decisiv în apariția lui grafică îl constituie, după noi, confuzia (sau, mai precis, neutralizarea) survenită între acuzativ și ablativ în latina târzie. Acestea au fost „topite” împreună, în limba vorbită, într-un nou și cuprinzător „caz regim”, prin pierderea lui -m la singular și prin victoria practică a formelor de plural în -as, -os, -es asupra celor în -is, -ibus²⁸:

Iord., *Rom.*, 49 *Nam Arbaces..., Sardanapalum occisum, regnum eius inuasit.*

Get., 164 *...ne aliquas rursus in re publica (!) insidias moliretur, uicinas sibi gentes expulsas,...*

Nu sunt rare nici alăturările de formule, aparent distincte, dar, în pronunție, probabil, solidare (adică formând o singură paradigmă, a „cazului regim absolut” la sg. și pl.), ca de pildă:

Iord., Rom., 364 *sociosque eorum... proscriptos, ueluti grande hoste prostrato, de manubiis eorum triumphauit.*

Greg. Tur., *Hist. Franc.*, 5, 43 *acceptam a uobis benedictionem
purgatoque pectore...*

În asemenea cazuri, formele în *-os* și *-as* ar reflecta uzajul pronunției curente, pe când în *-m* riscă să fie cel mai adesea simple hiperurbanisme grafice. Ca atare, izolarea lingvistică a unei categorii a „acuzativului absolut”, dincolo de definirea grafică a contextelor în care cazul regim al latinei târzii ia forma acuzativului clasic, este în primejdia de a fi anacronică. Diferențierea tradițională, mai degrabă de școală, între un ablativ absolut și un acuzativ absolut, ar fi deci de păstrat doar pentru comoditatea ei, în măsura în care idealul teoretic al întregii latinități îl constituie gramatica latinei clasice.

4.3.5.6. Acestea sunt ramificațiile desprinse din aria centrală a acuzativului de obiect, afectat în ansamblul său de acțiunea verbală a predicatului. Pe lângă această funcție tot mai abstractă, care reprezintă prin sine o gramaticalizare treptată (prin utilizarea tot mai automată pe lângă anumite verbe sau expresii)²⁹, acuzativul prezintă încă din epoca arhaică – atât singur, cât și corelat cu diferite prepoziții – o seamă de întrebuițări cu valoare circumstanțială, o parte dintre ele concrete (de tip spațial și temporal), altele abstractizate (de relație, adverbial).

4.3.6. Acuzativul spațial. Cea mai de seamă dintre funcțiile circumstanțiale ale acuzativului este cea spațială, mereu dublată de noțiunea „mișcării“ (în opoziție directă cu L) – datorită asocierii constante cu verbe care implică mișcarea. Latina continuă încă într-o măsură semnificativă vechiul uzaj IE al utilizării Ac. singur, fără prepoziție, pentru a reprezenta mișcarea, deplasarea.

4.3.6.1. Majoritatea gramaticilor socotesc drept nuanță primară, între cele spațiale, exprimarea direcției, a „întei către care tinde mișcarea”. Această opinie a fost întărită de faptul că în majoritatea limbilor IE vechi, folosirea Ac. singur cu această valoare se află în regres, el fiind înlocuit de formele prepoziționale. Într-adevăr, și în latină, reprezentarea „întei” (- - - - - →) într-o perspectivă verticală, a unei *meta* de atins, a continuat să fie făcută prin intermediul acuzativului fără prepoziție numai în două situații:

4.3.6.1.1. În cazul numelor de locuri curent folosite în expresii cotidiene: *domum, rus ire*; în cel al numelor de localități (*Romam, Capuam, Athenas uenire*) și, prin analogie, odată cu extinderea navigației, în acela al insulelor (al căror nume coincide, adesea, cu acela al „capitalei” lor: *Samum, Delum,*

Planasiam proficisci). Nu se află în aceeași situație, insulele întinse, mari, care pot fi privite ca niște țări: *Sicilia, Sardinia, Creta*, construite îndeobște cu prepoziție (cf. 4.3.6.2).

Întrebuințarea unor nume de ținuturi întinse (de țări) fără prepoziție este arhaică și poetică:

Liv. Andr., *Od.*, fr 14 B *Graeciam redire*

Plt., Curc., 339 *Quid ueniam Cariam*

Verg., *Aen.*, 1, 2-3 *Italiam fato profugus Lauiniaque uenit
Litora.*

Pentru folosirea ei în proză, rară și emfatică în epoca clasică, apoi exploatată, adesea fără moderație, de către autorii târzii (în special, Apuleius și Gregorius Turonensis), v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 110 și Szantyr, 1965, p. 50.

4.3.6.1.2. În expresii devenite stereotipe: *obuiam și infitias ire*, „a ieși în cale, în întâmpinare“, *suppetias uenire*, „a veni într-ajutor“, *ire malam crucem* „a se duce naibii“ (la comici, concurat însă cu formula cu *in*), apoi *uenum dare și ire* „a da“, respectiv „a merge la vânzare“³⁰, *nuptum dare* „a da în căsătorie“ etc.

4.3.6.2. Particulele cu valențe de „mișcare” au fost selectate în mod firesc de Ac., devenind treptat prepoziții legate în mod automat de acest caz:

4.3.6.2.1. *In* exprimă inițial pătrunderea în aria văzută ca ținută, de unde și aplicarea sa la întinderi mari, variabil delimitate: *in Campaniam, in Aegyptum, in Hispaniam ire*. Treptat, întrebuițat pe lângă substantive sau forme substantivale cu înțeles mai abstract, el ajunge să indice doar sensul direcțional: *in longitudinem, in sententiam, in uerba, in maius, in peius*. În această funcție, el este concurat de prepoziția secundară *uersus (uersum)* fost N (Ac) al participiului perfect pasiv al lui *uerto*: la origine, acesta putea apărea atât ca postpoziție (*Romam uersus*), cât și ca prepoziție (*uersus oppidum*). Pe lângă nume de persoane, *in* cu Ac. arată mai întâi apropierea nemijlocită și apoi atitudinea față de cineva: sensul substantivului dat sau al contextului general decide dacă este vorba de o apropiere sau atitudine binevoitoare, sub raport afectiv (*in amicos, in ciues*), sau dimpotrivă, de adversitate (*in hostes*); *in* adversativ este concurent de *aduersus* (la origine tot ambiguu, dar tot mai des folosit doar peiorativ) și mai ales de *contra* (care a alunecat aici de la un sens inițial de simplă contrapunere, fiind derivat de la *cum*, cf. Szantyr, 1965, p. 228–229). Pentru *in* cu Ab. v. 4.5.1.3.

4.3.6.2.2. O a doua serie este cea a lui *sub* (cu derivatul său *subter*, mai rar întrebuințat în epoca clasică): acesta arăta mai întâi, cu mișcare, atingerea părții de jos a țintei (tipul *sub montem uenire* = „a ajunge la poalele muntelui”). Ulterior el evoluează către sensul de „pe la poale”, „pe sub” (*sub montem progredi, sub pontem ire*).

4.3.6.2.3. Simpla „alăturare“ o arăta *ad*, mai întâi cu verbe de mișcare (*ire ad portum*), apoi și cu cele de stare (*esse ad portas*); întrebuințat cu persoane sau personificări, el ia valoarea „adresării“, la început în formule ca *mittere ad regem*, dar apoi, în concurență cu dativul, și după *scribere, dicere* etc. (cf. 4.6.2.1.). În anumite cazuri, *ad* poate lua valori abstracte, intrând treptat în formele stereotipe: *ad* cu gerunziul sau gerundivul indică scopul; *ad (hunc) modum* = „în acest fel“ > *admodum* = „foarte“; *ad manum* = „la mână“ > „la îndemână“; *ad regulam* = „la riglă“ > „de regulă“ ș.c.l. În vecinătatea sensurilor sale de stare se află *apud*³¹, acesta adăugând însă nuanța proximității incerte (pe lângă persoane, colectivități, localități): *apud te, apud populum, apud Nolum*. Și *apud* poate lua valori mai generice: *apud me* = „pe lângă mine“ > „în ochii mei“; *apud Solonem* = „în legile lui Solon“ etc. La rândul său, el este concurat de *penes*, folosit ca pre- și postpoziție, cu valoarea lui „pe lângă, asupra, la“ (*penes Licinium, penes auctores*).

4.3.6.2.4. Proximitatea poate implica de asemenea:

– situarea înainte: *ante*, cu valori concrete (*ante muros, ante signa*), dar și susceptibil de abstractizare (*ante alios, ante uos*), cu o netă nuanță de preferință³²; *ob* „în fața“, în epoca arhaică (*ob Romam, ob oculos, ob os*), dar clasic doar abstractizat, arătând „cauza finală“ (*ob rem iudicandam*) și apoi simpla motivare (*ob iram, ob metum* și, formular, *quam ob rem*).

– situarea înapoi: *post* cu sens concret (*post terga, post rostra, post montem*) în opoziție cu *ante*, dar și cu valoare relativă, ordonatoare (*post me, post uos*); *pone*, cu aceleași valori, este evitat de autorii clasici; *secundum*, cu nume de persoane, a ajuns să arate îndeosebi conformitatea (*secundum me, secundum Liuium*).

– alăturarea: *prope* (*prope urbem, prope lacum*), cu derivatul său *propter*, care a trecut însă la nuanța cauzală: „pentru, din cauza“ (*propter morbum*); *iuxta* „alături“ apare în epoca clasică și cu valoare prepozițională: *iuxta uillam*, dar și ordinativ, *iuxta deos* = „după zei“ (cf. Tac., *Hist.*, 2, 76, 3).

– trecerea pe alături: *praeter* (la început „pe dinaintea“), cu nuanța de „lăsare la o parte“ (*praeter castra, praeter omnium oculos*), apoi, prin alunecare semantică, „peste“, fie ca depășire (*praeter modum*), fie ca rang (*praeter alios*), fie ca pură omisiune (*nilhil placere praeter somnum*).

– situarea față de: *erga* (din **e-rega*, „vis-à-vis“), la origine postpoziție, clasic prepoziție; *cis* și *citra* „dincoace de“, apoi „sub“, cu nuanță de inferioritate (*citra opinionem*); *uls* și mai des *ultra* „dincolo de“ și apoi „peste“, cu eventuală nuanță elativă (*ultra spem*); *intra* și *extra* = „înăuntru“ / „înafară“; *supra* și *infra* = „deasupra“ / „dedesubt“, cu posibile subînțelesuri afective „mai presus“ / „mai prejos“; *trans* „peste“.

Cea mai mare parte dintre particulele gramaticalizate ca prepoziții își păstrează vii nuanțele lor inițiale până în epoca clasică, putând fi întrebuințate, deși mai rar, și ca adverbe.

4.3.6.3. Acuzativul spațial nu este susceptibil de a arăta numai *șinta*: într-o perspectivă diferită, el poate descrie, de asemenea, străbaterea unui plan văzut de sus (|||||
|||||). Nuanțele sale de acest tip nu sunt neapărat mai noi decât cele descrise mai sus, ci ele sunt doar marginale, mai puțin frecvente, fiind circumstanțiale la contextele în care se are în vedere nu țelul mișcării, ci terenul ei de desfășurare, foarte adesea cu mențiunea măsurii respective: *septingenta milia passuum ambulare* (Cic., *Quinct.*, 78). Desigur că exemplele paralele de „acuzativ intern“ ca *inter ire, uitam uiuere* au jucat și ele un rol în crearea acestei zone aparte a acuzativului circumstanțial. Treptat, acuzativul străbaterii a fost întărit și de prepoziția *per*, care are darul de a detalia „parcurerea“³³.

Lucr., 1, 17–18 *...per maria ac montis fluuiosque rapacis
frondiferasque domos auuium camposque uirentis*

Acuzativul străbaterii s-a extins apoi astfel:

4.3.6.3.1. Alături de verbele de stare se poate ajunge – printr-o blocare de la sine înțeleasă – la definirea intervalului:

Caes., *B.G.*, 1, 22, 5 *millia passuum tria ab eorum castris
castra ponit*

Liv., 30, 29, 2 *Zuma quinque dierum iter a Carthagine abest.*

4.3.6.3.2. Acest tip de acuzativ apare, prin analogie, tot la măsurători spațiale concrete, pe lângă adjectivele care arată diferitele coordonate ale măsurătorii (*altus, latus, longus*): *fossa decem pedes alta, murus XX pedes latus* etc.³⁴.

4.3.6.3.3. De aici derivă acuzativul estimării fizice, apoi al prețului, văzut ca greutate de schimb, în talerul balanței:

Varro, *L.L.*, 5, 173 *denarii, quod denos (sc. nummos) ualebant*
Plin., *N.H.*, 21, 185 *cyathus pendet drachmas tres*

Limba populară derivă apoi de aici formule vulgare de tipul:

Petron., 43, 4 *uendidit enim uinum quantum ipse uoluit* (și nu *quanto*, cum s-ar fi spus frumos și literar).

4.3.7. Acuzativul temporal. Această funcție a acuzativului circumstanțial nu reprezintă decât o transpunere în termenii timpului a reprezentărilor spațiale, palpabile în mod nemijlocit. Nuanțele temporale, mai restrânse decât cele din domeniul spațial sunt lămurite adesea cu ajutorul unor adverbe, mai rar cu acela al unor prepoziții.

4.3.7.1. Acuzativul duratei, mai precis al întinderii în timp, se exprimă îndeobște simplu, fără prepoziție, fiind, la origine, un acuzativ al conținutului: *noctem uigilare, unum diem uiuere*. Marcarea clară a străbaterii acestei durate se face prin *per*:

Cato, *Agr.*, 157, 13 *hoc per dies septem dato*

Variația este însă posibilă până în epoca augustană:

Liv., 29, 38, 8 *ludi Romani biduum inastaurati, item per biduum plebei*

Ulterior *per* a devenit tot mai curent în limba vorbită, ieșind din domeniul spațio-temporal spre a se impune și în cele învecinate.

4.3.7.2. Durata poate fi văzută și relativ, interval de timp scurs, în raport cu distanța în timp față de momentul prezent: utilizarea verbului la perfect și a adverbului *abhinc* (lit. „de acum” [până atunci]) nu marchează datarea *a quo* (rezervată ablativului separativ, dublat eventual de *inde ab*)³⁵, ci calculul invers, cu punct de referință prezentul³⁶:

Ter., *Andr.*, 69 *abhinc triennium commigravit huc* (cf. și Turp., 133, ap. Bennett, 1914, II, p. 227).

Cic., *Diu.*, 2, 118 *abhinc annos prope trecentos fuit*

4.3.7.3. Acuzativul duratei poate arăta și prelungirea acțiunii verbale (de obicei neașteptată, excepțională, uncori nedorită), nuanța fiind subliniată lexical de *iam*, numeralul ordinal evidențiind numărul anilor³⁷:

Cic., *Pomp.*, 7 *annum iam tertium et uicesimum regnat*

Numeralul cardinal, mai rar folosit, descrie perioada globală:

Cic., *Flac.*, 70 *annos iam triginta in foro uersaris*

Poezii pot implica și contextual, prin alte opoziții, această conotație aparte:

Verg., *Aen.*, 1, 46–48 *Ast ego (sc. Iunona) ... una cum gente tot annos / bella gero*

4.3.7.4. Ținta în timp poate fi exprimată doar cu ajutorul prepozițiilor. Ad marchează limita sau atingerea sorocului:

Cic., *Cat.*, 3, 17 *ad hanc diem remanere*

Caes., *B.G.*, 1, 7, 6 *ad Idus Apriles reuerterentur*

În definește în cadrul temporal în cursul căruia se desfășoară acțiunea:

Cic., *Leg., Agr.*, 1, 4 *auctionem instituere in mensem Ianuarium*

Aici își are obârșia expresia colocvială în *dies* „de pe o zi pe alta” > „pe zi ce trece”. Tot astfel se ajunge la definirea tehnică a perioadei luate în vedere: *magistratus in annum creati, in praesens tempus* etc. Sub arată apropierea de termen: *sub lucem, sub uesperum* („câtre ziua”, „câtre asfințit”), apoi, prin analogia cu evoluția lui spațială, ia sensul de „îndată după”: *sub haec dicta, sub hanc uocem* (cu un substantiv care nu definește timpul, ci acțiunea omenească)³⁸.

4.3.8. Acuzativul de relație și adverbial. Multiplicitatea întrebuințării secundare și terțiare ale acuzativului, derivate din valoarea sa centrală – de a reprezenta suprafața afectată dinamic de acțiunea verbală – a dus, în afara gramaticalizării lui în funcție de complement de obiect, la intrarea în formule stereotipe, tot mai golate de nuanțe particulare, prin uz și abuz: se ajunge, astfel, la simpla indicare a relației cu o entitate dată, eventual la transformarea acuzativului într-un simplu adverb.

4.3.8.1. Acuzativul de relație constituie, deci, o funcție derivată, care ilustrează „pe ce” se răsfânge (în românește am spune și „de ce” se leagă)³⁹ în plus acțiunea verbului, fie acesta sau nu construit cu un complement de obiect⁴⁰.

4.3.8.1.1. Latina a moștenit și păstrat, în mod constant, cu funcție de relație, doar unele promune neutre, cu o semnificație hipergenerală: *id* (*doleo*), *hoc* (*gaudeo*), *illud* (*cogis me*), *cetera* (*assentior*), *quid* (*me uis?*) etc. Cele mai frecvente sunt *id* și *quid*, pe lângă verbe de sentiment și de intervenție activă (*uenire, mittere, prohibere* ș.c.l.). Autorii stilisti au exploatat apoi și posibilitatea plasării Ac pe lângă adjective, chiar și fără ca acestea să fie întrebuințate ca nume predicative (cf. Plt., *Rud.*, 397 *id maesta est*):

Sall., *Hist.*, 1, 116 *sanctus alia*

Verg., *Aen.*, 3, 594 *cetera Graius*

Tac., *Ann.*, 12, 3, 2 *iuuenem... et alia clarum*

4.3.8.1.2. În afara celui de-al doilea Ac „al lucrului” de pe lângă verbe ca *docere, monere, rogare, celare* (cf. 3.9.4.), care pare a fi fost tot un vechi Ac de relație, latina mai cunoaște, încă din epoca arhaică, întrebuințarea Ac pe lângă *indutus, succinctus*, ulterior pe lângă *exutus, accinctus* și apoi și pe lângă paradigma verbală propriuzisă a lui *induo, accingo, succingo*:

Enn., *Ann.*, 100 V *succincti corda machaeris*

Plt., *Epid.*, 223 *Quid erat induta? An regillam induculam, an mendiculam?*

Ter., *Eun.*, 1015–16 *Vbi uestem / Vidit illam esse eum indutum pater...*

Acest Ac pe lângă verbe mediale ar putea să fi fost la origine un Ac de obiect⁴¹, dar în poezia augustană el stă, în orice caz, pe același plan cu *accusatiuus Graecus* (cf. 4.3.8.1.3.):

Verg., *Aen.*, 4, 518 *Vnum exuta pedem uinclis...*

7, 640 *...loricam induitur...*

4.3.8.1.3. Proza clasică evită altfel de acuzative de relație. Doar poezii, după modelul grecesc, îndrăznesc să utilizeze valențele expresive ale Ac pe

lângă diferite verbe intransitive, apoi și pe lângă unele adjective, fie ele cu funcție predicativă sau nu:

Lucr., 3, 489 ...*tremat artus*...

Verg., *Aen.*, 8, 114 *Qui genus (estis)?*

Ov., *Met.*, 9, 307 ...*flauum comas*...

Proza epocii „de argint” va prelua și ea, poetizând, aceste inovații stilistice:

Tac., *Hist.*, 4, 81, 1 ...*manum aeger*...

Ann., 6, 9, 3 ...*clari genus*...

4.3.8.2. O întrebuintare paralelă a acuzativului, strâns înrudită cu cea de relație, este cea adverbială. La aceasta s-a ajuns cu ușurință datorită tendinței limbii de a folosi neutru adjectivelor cu valoare generalizatoare:

Plt., *Most.*, 488 *Atque ille exclamat derepente maximum*

Hor., *Sat.*, 1, 9, 52 *Magnum narras, uix credibile*...

4.3.8.2.1. Înainte de toate, o sumă de forme adjectivale (între care și unele participii), împietrite la Ac neutru, generează un lung șir de adverbe de aproximare sau de precizare modală: *multum, plus, nimium; minus, nihil; primum, postremum, ultimum*, dar și *iterum, tertium* etc.; *summum / minimum; rursum* ș.c.l.

4.3.8.2.2. O parte a acestor forme s-a gramaticalizat complet, transformându-se în veritabile instrumente sintactice: *ceterum, uerum* (între coordonatoare), *quam, quum* (> *cum*), *quod, quia* (între subordonatoare); *uersum, aduersum, tenus* (între pre- și postpoziții) ș.a.m.d.

4.3.8.2.3. La același rezultat s-a ajuns, mai recent, prin „blocarea” explicativă a unor nume sau grupuri nominale, ca: *statim* „pe loc”, *partim* „în parte”⁴² (dar și *meam partem* = „din partea mea”), *uicem* „în locul”, *id, omne genus*, apoi și *id aetatis, hoc temporis id noctis* (cu un G partitiv)⁴³.

4.3.9. Acuzativul dublu. Pe lângă unele predicate pot apărea – și nu foarte arareori – două complemente în acuzativ. Desigur, nu este nimic neclar sau de mirare în privința unor formule ca *Romam litteras mittere* (Ac de direcție / Ac de obiect) sau *urbem tot annos oppugnare* (Ac de obiect / Ac duratei). Există, însă, alte verbe care primesc alături două acuzative a căror deosebire este mai puțin evidentă. Gramaticile vorbesc cu acest prilej de un „dublu acuzativ”⁴⁴. Ar fi însă mai potrivit să păstrăm și pentru aceste cazuri formula de „două acuzative pe lângă un verb”⁴⁵, dat fiind că niciodată cele două complemente nu au intrat într-o asemenea sintagmă cu exact aceeași funcție, în pofida definițiilor școlare explicite sau implicite care iau în considerație existența a „două complemente directe”.

4.3.9.1. În primul rând, apar două acuzative – primul de obiect și al doilea nume predicativ – pe lângă activul verbelor al căror pasiv, chiar mai des folosit, implică automat un nume predicativ (firește, în nominativ):

Pasiv	Activ
<i>apellatus est dictator</i>	<i>apellarunt eum dictatorem</i>
<i>creatus est consul</i>	<i>creauerunt eum consulem</i>
<i>numeratus est orator</i>	<i>numeraui eum oratorem</i> etc.

Din tabel rezultă limpede faptul că turnura cu numele predicativ în acuzativ, ciudată la prima vedere, își are originea în jocul diatezelor: exprimarea personalizată, normală fiind, pentru anumite verbe, cea cu pasivul (tip *factus est saucius* = *sauciatus est*, cf. și ex. din tabel), factitivul corespunzător exprimat prin activ (cu atenția centrată asupra autorului) impune o trecere a întregului grup nominal la Ac⁴⁶. Autorii clasici exploatează din plin nuanțele expresive ale acestei formule:

Cic., *De or.*, 3, 122 *eosque (sc. libellos) rhetoricos inscribunt*

De off., 2, 10 *malitiam sapientiam iudicant*

De fin., 2, 50 *quid... hoc loco intelligit honestum*⁴⁷

4.3.9.2. Tot un caz de acord este și acela al acuzativului epexegetic, care reprezintă nu o opoziție, ci o reducere lămuritoare la scara imaginată de vorbitor (scăzând adesea de la întreg la parte):

Cato, *Agr.*, 122 *id mane ieiunus sumito – cyathum*... „aceasta să se ia dimineața pe nemâncate – un păhărel”

Plt., *Men.*, 858–859 *hunc senem... / dedolabo assulatim – uiscera*
„pe moșul acesta / am să-l cioplesc
așchii-așchii – măruntaiele”

Utilizarea acestei formule, în esență, anacolutice, presupune o junctură – o mică pauză de sens și de intonație – înaintea acuzativului lămuritor. Valoarea ei expresivă a fost curând exploatată de poeți:

Verg., *Aen.*, 10, 698–699 *Sed Latagum... / occupat os faciemque*
cu atât mai mult, cu cât ea este foarte apropiată de *accusatiuus Graecus*, diferențierea prilejuind-o doar verbele de mișcare:

Dict., *Cret.*, 3, 8 *Deiphobum tibiam ferit*

Pe de altă parte, conciziunea, fie și ușor neglijentă, a acestui mijloc de expresie, îl pune la îndemâna autorilor de tratate tehnice, pe urmele lui Cato:

Cato, *Agr.*, 5, 8 *eam condito... pabulum ouibus*

Mulom. Chir., 386 *defricabis eum manibus – totum corpus*.

4.3.9.3. Cel mai adesea, însă, cele două acuzative nu au nici o legătură directă între ele, ci se referă fiecare în parte, în felul lor propriu, la predicatul propoziției date. Cea mai simplă formă o alcătuiește cuplul Ac de obiect / Ac de relație: *Quid me uis?* (de ex. Plt., Aul., 209; 579 etc.), *si quicquam me amas* (Cic., Att., 5, 17, 5).

4.3.9.4. Foarte aproape de acest tip se află acela – apreciat cel mai adesea drept un „dublu acuzativ de obiect”⁴⁸ – în care verbul comandă simultan unui Ac al persoanei și unuia al lucrului, capetele seriilor semantice fiind *moneo*, *doceo*, *rogo* și, mai rar utilizat, *celo*:

monere aliquem aliquam rem
docere pueros grammaticam
rogare populum magistratus
celare patrem culpam

4.3.9.4.1. La interpretarea celor două acuzative drept complemente de obiect s-a ajuns, poate doar în mod secundar: la origine, *monere* și *docere* erau niște factitive în *-eye- (de la radicalele *men- și *dek-, „a gândi” și, respectiv, „a primi”), construite cu un Ac de obiect al persoanei și cu unul de relație al temei („a face pe cineva să ia seama la ceva”, „a face pe cineva să asimileze ceva”); de asemenea, verbele în -ā- (cu valoare durativă), ca *rogare*, *celare*, arătau la început starea prelungită pe care cineva o poate imprima asupra altcuiva într-o anumită privință. Ulterior, însă, utilizarea frecventă a verbului urmat doar de Ac lucrului (*docere litteras*, *rogare argentum*, *celare factum*) a putut șterge treptat nuanța „de relație” a acestuia, pe lângă verbe care disting clar Ac persoanei de acela al lucrului, făcând imposibilă orice confuzie.

4.3.9.4.2. Această serie a fost extinsă analogic în limbă literară⁴⁹, mai ales în seria lui *rogare* (*flagitare*, *poscere*, *postulare*, *petere*)⁵⁰, dar și în cea a lui *docere* (*erudire*, *instruere*, *instituere*)⁵¹.

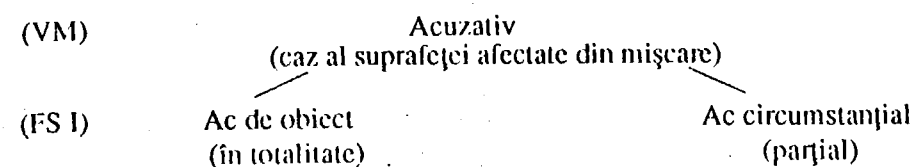
4.3.9.5. În sfârșit, pe lângă Ac de obiect, putea fi adus și un al doilea Ac (circumstanțial), impus de preverbul aflat în compunerea predicatului, întotdeauna un verb de mișcare:

Caes., B.G., 7, 11, 9 *exercitum Ligerim traducit*
după tipul *exercitum trans flumen ducit* (*uehit*, *portat*: de unde aceeași construcție pentru *transuehere*, *transportare*)⁵².

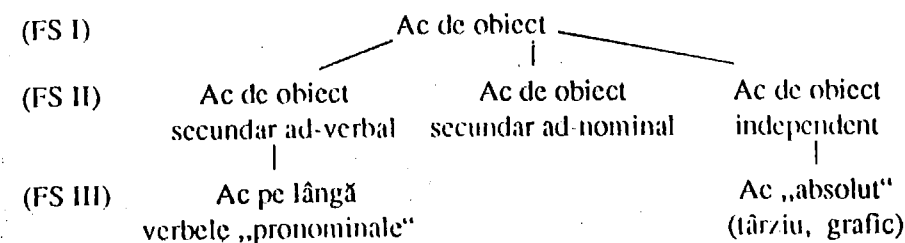
Prin abstractizare, *adigere* apare uneori, încă din proza clasică, urmat de două acuzative (*adigere aliquem lusiurandum*), concurat însă de formula cu repetarea lui *ad* ca prepoziție (cf. Szantyr, 1965, p. 44).

Concizia turnărilor de acest fel a fost utilizată adesea de poeții și de prozatorii stilști (cf. Ernout-Thomas, 1963², p. 36–37).

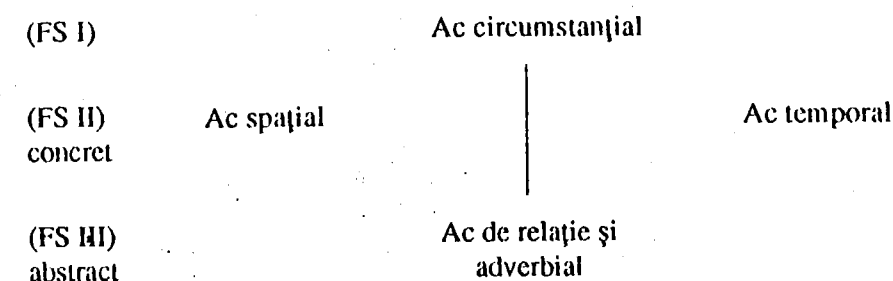
4.3.10. Pornind deci de la valoarea sa morfologică fundamentală (VM) și ramificându-se în funcțiile sale sintactice (FS) primare (I), secundare (II), terțiare (III), schema funcțională a acuzativului latin ar avea următorul aspect:

4.3.10.1. Acuzativul de obiect se subîmparte:

4.3.10.2. Acuzativul circumstanțial – mai vechi fără, mai recent cu prepoziție – se ramifică, de asemenea:

NOTE

¹ Pentru întreaga problemă, v. L. Hjelmslev, *La catégorie des cas*, Copenhaga, 1972², iar în detaliu v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 17, Bassols de Climent, I², 1967, p. 43–44, Szantyr, 1965, p. 30. În tot cazul, nu putem subscrie unei căutări a funcției primare a acuzativului în aceea de „întă sau scop”, împreună cu L. R. Palmer (1955, p. 286): aceasta este doar o specializare circumstanțială a funcției întregi a acuzativului, suport al acțiunii verbale.

² Pentru istoricul problemei v. L. Hjelmslev, *op. cit.*, n. 1.

³ Cazuri primare, cu radicalul la grad vocalic normal și purtător de accent (N, V, Ac, L), opune celor mai recente, cu alternanță vocalică a radicalului sau a predesinențialei și cu accent deplasat spre finală (ca mărci ale „fondării”, ale apariției lor mai recente: G, D, Ab, I).

⁴ Pentru incertitudinea legată de noțiunea de „tranzitiv”, v. Bassols de Climent, I², 1967, p. 276 și n. 1.

⁵ Cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 212 și Bassols de Climent, I², 1967, p. 277.

⁶ Dar și ...*cur de sua uirtute aut de ipsius diligentia desperarent?* (Caes., B.G., 1, 40, 4).

⁷ Cf. și ...*aut suum fatum querebantur, aut ...commune periculum miserabantur* (Caes., B.G., 1, 39, 4), ca și *Formosum pastor Corydon ardebat Alexin* (Verg., Ecl., 2, 1).

⁸ Complementul de obicei poate fi reprezentat și de un infinitiv, cf. de ex. Caes., B.C., 1, 39, 4: ...*etsi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum obicere...*, sau Hor., Epist., 1, 7, 4: *Quam mihi das aegro, dabis aegrotare timenti*.

⁹ Și aici complementul de obiect poate fi un infinitiv, cf. Cic., Mur., 11: *An patris triumphum decorare fugiendum fuit?*

¹⁰ În cazul în care nu suntem cumva în fața unei simple atracții a relativului, aflat la distanță de predicatul său.

¹¹ Aici pare, probabil, ca și modelul grecesc, *μνηστὴρ ἐβλήθη νῶν* să fi jucat un rol anumit în alegerea acuzativului.

¹² V. Ernout-Thomas, 1964³, p. 214; cf. Szantyr, 1965, p. 293-294.

¹³ Uzajul limbii vorbite a impus de timpuriu utilizarea absolută a lui *lauo*, cu exemple clare încă de la Plaut (Aul., 579, Truc., 322 etc., cf. TLL, VII, 2, 1018-1019).

¹⁴ Abia printr-o elipsă secundară s-a putut ajunge la utilizarea absolută a lui *habere* în expresii ca *Atqui / sic habet* (Hor., Sat., 1, 9, 52-53) = „Ba chiar așa stau lucrurile”; cf. Liv., 6, 35, 8; Val. Max., 5, 10, 2 și ang. Lact., 7, 1, 1 etc.). În acest caz particular, nu este de exclus nici influența formulei *οὕτως ἔχει*, curentă în greaca vorbită.

¹⁵ Uneori, verbul, întrebuițat „pronominal”, ia o semnificație nouă, ca, de pildă, *se inuitare* = „a se înfrupta, a se înfige peste măsură” (cf. Plt., Amph., 283; Turpil., Com., 71; Sall., Hist., 4, 11). Cel mai adesea însă, ele iad o nuanță vulgară, cf. *se resedere* în SHA, Verus, 3, 2: *mediusque inter Pium et Marcum idem se resedit* (unde *se* din mas. este apărut de E. Löfstedt, Philol. Komm., p. 142).

¹⁶ Pasajele citate cu *se* simplu sub rubrica *Verbos reciprocos* de către Bassols de Climent (I², 1967, p. 284) sunt eronate: Sall., Hist., 4, 11 (*cum se ibi ulno ciboque laeti inuitarent*, cf. n. ant.) și Apul., Met., 1, 8 (*Nam ut se (sc. Meroën) amens efflictim non modo incolae...*), cel de-al doilea nefiind nici măcar un caz de uz pronominal propriu-zis.

¹⁷ Însăși tehnica de *enjambement* are dreptul de a sublinia cezura sintactică dintre grupul Vb.-Ac. ob. și completiva lămuritoare.

¹⁸ Nu întâmplător, fraza imediat următoare sună: *Quid? Illa tandem num leuiora censes* (cu infinitivală), *quae declarant...*

¹⁹ Cf. E. Bennett, 1914, II, p. 252.

²⁰ Aceeași opinie o avem și despre formularea prețioasă din domeniul acuzativului spațial *domum itio*, atestată mai întâi în contexte solemne la tragici (Pacuv., 172, Trag. inc., 26), parodiată mai apoi de Lucilius (607 M) și reluată rareori, cu vădită nuanțare, în proză (Cic., Diu., 1, 16), alături de *obulam itio* (Cic., Att., 11, 16, 1; 13, 50, 4). Cf. și E. Bennett, 1914, II, p. 232.

²¹ Cf. de ex. Ernout-Thomas, 1964³, p. 22; Bassols de Climent, I², 1967, p. 45.

²² Din punctul nostru de vedere, concurența cu nominativul nu implică *per se* o „înlocuire” a acestuia.

²³ Infinitivul este ambiguu în Sat., 1, 6, 24-25 *Quo tibi, Tulli, / Sumere depositum clauum fierique tribuno?*, unde el ar putea fi și un N. De altfel, vom observa caracterul formular al elipselor și selectarea acestora în poezie și în funcție de *ratio metrica*: după necesitatea unei silabe în plus, a uneia închise sau, dimpotrivă, a unei eliziuni, vor apărea când N, când Ac.

²⁴ Dar și, emfatic, *Nugas dicis!* (Plt., Rud., 1325), firește, mai rar.

4.5.7.4. Ab Instr. (fără prepoziție, dar mereu cu un atribut adjectival) indică, de asemenea, și însușirile unei persoane, cel mai adesea raportul lor particular, nu arareori exterior sau pasager:

Ter., Heaut., 1060-1061 ... *illam uirginem*

Caesiam, sparso ore, adunco naso?

Caes., B. G., 5, 14, 3 (Britanni) *capillo sunt promisso...*

În cazul însușirilor sufletești, el le descrie mai degrabă pe cele primite prin educație (*summa doctrina, summa uirtute et humanitate*)²⁷ sau pe cele dovedite sau de dovedit într-o situație anume (*bono animo estote: „adunați-vă curajul!”*)²⁸. Trecut de pe lângă forme ca *praeditus* și din funcția de nume predicativ al lui *esse* în cea de complement al numelui, Ab. calității este concurat de timpuriu de *cum* sociativ, util poezilor și din rațiuni metrice: Enn., Ann., 35 V *et cita cum tremulis anus attulit artubus lumen* (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 89).

4.5.7.5. Sub aspect semantic, cea mai abstractă rubrică a Ab. Instr. o formează Ab. de relație, în cadrul căreia se cuprind formele instrumentale „în privința cărora”, sub maximă generalitate, este făcut enunțul: ele reprezintă, deci, instrumentalul în esența sa circumstanțială cea mai pură (Ab. *respectus*)²⁹: *temporibus errastis* (Cic., Phil., 2, 23. *Sunt quidam homines non re, sed nomine* (Cic., Off., 1, 105), *notus mihi nomine tantum* (Hor., Sat., 1, 9, 3). O serie întregă de a substantive, folosite curent drept complemente ale predicatului și apoi și ale unor nume, devin stereotipe în această funcție relațională: *re* „în fapt”, *nomine* „după nume”, *natione* „ca neam”, *natu* „după naștere, ca vârstă”³⁰, *natura* „din fire”, *genere* „de neam”; la fel și unele sintagme, care pot fi inserate și ca incidente, *re uera* „într-adevăr”, *meo arbitrio* „după părerea mea” etc. Și această direcție funcțională se apropie de Ab. Sep. de conformitate (cf. 4.5.4.5.).

4.5.7.6. Unele forme de Ab. Instr., foarte des folosite, pot fi adverbializate, sau chiar transformate în simple instrumente gramaticale: *paulo, multo, tanto...quanto, eo...quo* vin din seria Ab. de măsură; *dextra, sinistra* din cea a prosecutivului; *uice, gratis, modo*, din cea a Ab. de mod; *quare, causa, gratia*, din cel de cauză, *reuera* („într-adevăr”) și *uero* („însă”)³¹ din cel de relație.

4.5.8. Ablativul sociativ

4.5.8. Ab. Instr. poate fi însoțit de prepoziția *cum*, care îi adaugă, la origine, o nuanță sociativă, rezervată persoanelor și personificărilor, care se cuvenea să fie relevată dintre *res*:

Caes., B. G., 4, 27, 2 *Una cum his legatis Commius Atrebas uenit*
Cic., Cat., 1, 23 *egredere cum importuna sceleratorum manu*

⁴⁶ Cu aceste formulări se înrudec și tumările *ad sensum*, devenite curente, de tipul *animum aduertere aliquid* (și, simplu, *animaduertere* = *cernere*), *infittias ire aliquid* (= *infittari*), *manum inicare aliquem* (= *căpere*), cf. și n. 29.

⁴⁷ În asemenea cazuri, întrebuițarea celor două acuzative se mărginește cu cea a acuzativului cu infinitiv (care își și are originea în atari construcții), cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 35; nu putem merge însă atât de departe, alături de cei doi celebri autori citați, încât să înglobăm aici și uzul lui *uolo* (în cazuri ca *te adiutore uolo*), care nu admite o construcție pasivă: lipsa lui *esse* nu este la fel de probantă aici ca pentru *iudicare* și *intelligere* (care se opun unor *iudicari* și *intelligere*), paralela cea mai apropiată fiind cea din binecunoscutul prolog al lui Lucrețiu: 1, 24 *te sociam studeo scribendis uersibus esse...* și nu *argentum mutuom rogare* (loc. cit.).

⁴⁸ Cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 37-38.

⁴⁹ Limba populară lărgise, încă din epoca preclasică, acest domeniu, folosind la fel verbe ca „a dăru” (*condonare*), „a sfătui” (*consulere*), „a păcăli” sau „a bațjocori” (*eludere*, *insimulare*, *iudficari*), incluzând, mai târziu, și verbe ca „a condamna” (*damnare*, *condemnare*).

⁵⁰ Cazul lui *precari* impune o nuațare: acesta, de la Cato, dar rareori (luându-se după *rogare*), admite un al doilea acuzativ – de fapt „intern” – al lucrului cuprins în rugăciune, pe lângă cel de obiect, al persoanei implorate: Cato, *Agr.*, 139 *te... bonas preces precor*, într-o formulă solemnă, cu vădită nuanță arhaizantă.

⁵¹ Cf. Szantyr, 1965, p. 43.

⁵² Asupra efectului pe care îl poate avea preverbul în privința construcției verbului v. 4.3.2.5.

4.4. LOCATIVUL

4.4.0. Vechi caz concret indo-european care definea plasarea stabilită fără mișcare, locativul se păstrează până în latina clasică – în forme distincte – doar la anumite serii ale declinărilor în *-a* (I) și *-ole* (II) și în câteva relict ale declinării consonantice (III). Dacă trecem cu vederea unele forme arhaice ca *duelli* (opus lui *domi* în vechea expresie aliterativă *domi duellique*: cf. Plt., *Asin.*, 559), *Carthagini*, *Sicyoni* – dintre formele locativ-spațiale propriu-zise – doar *domi*, *humi* și *ruri*, curente în limba vorbită, au persistat până mai târziu, fiind normele și în limba literară, alături de numele de orașe, pentru care întrebuițarea locativului este constantă: *Romae*, *Capuae*, *Tarenti*, *Brundisi* etc.

4.4.1. Dat fiind că – în primul rând din rațiuni practice – majoritatea gramaticilor latine curente nu tratează locativul drept un caz aparte, se cuvine să-l dovedim persistența nu numai prin argumentul simplu al mărcilor sale morfologice proprii (confundate în parte, în mod secundar, cu ale altor cazuri), ci și prin schema de sistem a funcționării sale:

	I	II	III
L sg.	<i>Romae</i>	<i>Tarenti</i>	<i>Carthagini</i>
(Ab) – L pl.	<i>Athenis</i>	<i>Puteolis</i>	(ult. <i>Carthagine</i>) <i>Gadibus</i> ¹

4.4.2. Acest tabel, căruia i se alătură forme izolate între apelative ca: *domi*, *ruri*, *militiae*, *uiciniae*, ilustrează deopotrivă regresul evident al locativului (confundat la plural cu Ab încă din epoca prelitterară), dar și, implicit, rezistența sa mai tenace, în arii sau situații izolate, la singular, în opoziție directă cu Ac. direcției și cu Ab. separației:

Ac.	L.	Ab.
→	x	x)→
<i>domum</i>	<i>domi</i>	<i>domo</i>

4.4.3. O asemenea imagine de sistem exclude de la sine din arsenalul gramatical noțiunea absurdă a „genitivului-locativ”, născută din coincidența secundară și întâmplătoare dintre terminațiile L și G la unele declinări (I și II)².

4.4.4. Ca și cea a lui *militiae*³, apariția lui *uiciniae* cu valoare net locativă este una timpurie (cf. Plt., *Bacch.*, 105-106; *Mil.*, 273-274); asupra interpretării sale secundare ca un G, datorită legăturii secundare cu un *hic* sau *huc* învecinat, v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 97 și Szantyr, 1965, p. 149. Dimpotrivă, *terrae* (de la un substantiv care semnifică nu un loc, ci o întindere) pare a fi o inovație analogică după *humi*, în poezie (Enn., Sc., 311, Verg., *Aen.*, 11, 87, Ov., *Met.*, 5, 122 etc.)⁴.

4.4.5. Restrângerea treptată a locativului prin scăderea randamentului său stilistic și presiunea celorlalte cazuri (funcțională a Ab-L și formală a G și D) este datorată și valorii sale semnificative foarte restrânse. Concret prin excelență, acest caz al plasării într-un context dat nu a putut lua nuanțe abstracte sau figurate prea deosebite, singura sa transpunere firească fiind cea în domeniul temporal.

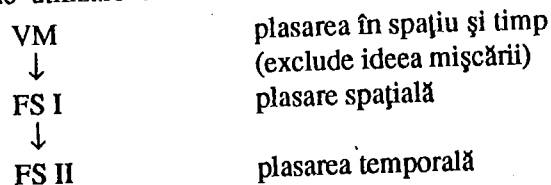
4.4.5.1. Plasarea în timp, utilizată la origine tot pe lângă verbe de stare, este bine atestată în latina arhaică: *temperi*, *luct*, *uesperi*, *die septimi* etc.

4.4.5.2. Unele vechi forme, prin uz frecvent, au ajuns să se adverbializeze: *heri*, *pridie*, *postridie*, *cottidie*, altele, ca *temperi*, odată înlocuite de Ab.-L mai recente (*tempore*), au suferit deplasări de sens (= „la timp”, *ἐν τῷ χρόνῳ*)⁵.

4.4.6. Mai întâi dispărut din paradigma pluralului, apoi tot mai rar utilizat, șters din formulele stereotipe, deci eliminat și de la singular, locativul a cedat pasul în fața ablativului, care i se substituie. Latina clasică surprinde momentul în care se șovăie încă între formele în *-i* și în *-e* la declinarea a III-a, între *noctu* și *nocte* în cazul particular al lui *nox*, dar de acum încolo este evidentă victoria formelor în *-e*, deci a Ab: *parte*, *litore*, *capite*, apoi *aestate*, *hieme*, apoi și la clasele în *-a* (*militia*, *pagina*) și în *-ole* (*loco*, *anno*). Înlocuirea la numele de localități începe, dacă ținem seama de manuscrise, încă de la Caesar

(*B.C.*, 3, 100, 2 *Brundisio*)⁶, urmând apoi la Vitruviu (2, 8, 9 *Arretio*; 3, 8, 10 *Halicarnasso*; 8, 3, 24 *Tarso*) ș.a.m.d.

4.4.7. Restrângerea funcțională și izolarea morfologică a locativului fac ca schema sa de utilizare să fie extrem de simplă:

N O T E

¹ Nu avem exemple spațiale pentru tipurile în -u și -e.

² Desinența IE a locativului sg. era *-i.

³ Asupra întregii chestiuni, cu detalii, v. Szantyr, 1965, p. 149.

⁴ În anumite cazuri, nu este de exclus o confuzie cu D țintei, cf. Ernout-Thomas și Szantyr, *loc. cit.*

⁵ Din nou detalii anunțate la Szantyr, 1965, p. 147.

⁶ Cf. ed. A. Klotz, Leipzig, Teubner, 1969², p. XVI.

4. 5. ABLATIVUL

4.5.0. În limba latină, încă din epoca preliterară, s-a ajuns la confundarea formală totală a două cazuri I.E.: instrumentalul și separativul (sau ablativul propriu-zis). Această neutralizare morfologică a fost facilitată de paralelismul funcțional al acestor vechi cazuri (cf. 4.5.9. și 4.5.-6.)¹. Mai mult decât atât, noul „ablativ” latin a tins să înglobeze treptat și vechiul locativ I.E., păstrat cu forme morfologice proprii, în epoca istorică, doar în parte, și anume în paradigma singularului (cf. 4.4.0.-4.4.3.).

4.5.1. Ablativul locativ

4.5.1. Fără prepoziție, acesta a luat total locul fostului locativ, mai întâi la plural (în distribuție complementară cu L sg., cf. 4.1.), după cum ne-o arată numele de orașe: *Athenis, Solis, Gadibus*. Apoi el s-a infiltrat treptat și la singularul declinării a III-a, *Carthagine, Sicyone*, ajunge forme de Ab., înlocuind L. secundare analogice *Karthaginē, Sicyonē*.

4.5.1.1. Analogia permite apoi crearea unor forme simetrice și la substantivele comune (care denumesc locuri, întinderi, forme de relief etc.): sg. *loco*: pl. *locis*, încă din latina arhaică ulterior *parte* (începând cu *Rhet. Her.*), *regione*, *litore* (Caes.) și apoi *campo, ualle, planitie*. Sintagmele nominale ușurează această

iradiere: după *eo loco* și *totis aedibus* se poate ajunge la *toto oppido*, precum și la *media urbe, summa arce* etc. Limbajul literaților preia trimiterele cu Ab.-L. după modelul *tabulis, loco*, creând *pagina, capite, uersu*.

4.5.1.2. Apoi, Ab.-L. a pătruns și în nucleul de rezistență al L. la sg. numelor de orașe: *Brundisio* apare din manuscrisele lui Caesar (în *B.C.*, 3, 100, 2), apoi la Vitruviu (cf. 4.4.6), frecvența lui crescând mereu cu trecerea timpului, chiar în poșta modelelor clasice.

4.5.1.3. Ab.-L. este întrebuințat și cu prepoziție, în special cu *in* și *sub*, care precizează plasarea în spațiu: la origine, ele par a fi dublat și întărit valoarea proprie a cazului, posibile fiind dublete ca *litore / in litore, loco / in loco*, respectiv *media urbe / in urbe*, cu prepoziția ca marcă a tipului specific de plasare. Acest lucru rezultă cu deosebire din întrebuințarea lui *sub*: *sub monte, sub terra*, alături de verbe de stare (și, firește, în contrast cu Ac. mișcării)². *Subter* și *super* se pot construi și ele, analogic, cu Ab., dar diferențierea lor față de uzajul cu Ac. este minimă (cf. Ernout-Thomas, 1963², p. 98). Treptat însă, prepoziția, în esență *in*, a devenit necesară, mai ales în cazul unor întinderi mai mari de spațiu, fie vorba de țări sau de ținuturi în general: *in Italia, in Asia, in Sicilia, in Creta* (aici se cuprind și insulele cu întindere mare).

4.5.1.4. Modelul învecinat al comportamentului Ab. (sep. sau instr.) construit cu prepoziții a făcut ca, spre deosebire de L. arhaic și concret, Ab. -L. să poată lua anumite valori superioare, mai abstracte: după modelul sintagmei *sub imperio* se ajunge în latina din vremea principatului la forma *sub* + nume propriu, cu valoare tehnică: *sub C. Flaminio consule merere* (Liv., 22, 7, 10) și, mai ales pentru principii, *sub Domitiano* (Tac., Agr., 45, 2); cf. Ab.-L. temporal, 4.5.1.5.-7.). Evantaiul întrebuințărilor abstracte este și mai larg pentru *in* + Ab.: el poate defini, în ansamblu, o chestiune sau un subiect aflat în discuție (*in hac causa, in salute communi*) sau, pe lângă un nume de persoană (respectiv, un pronume), poate prezenta ființa omenească, individul ca miez al unei probleme sau ca sălaș al unui sentiment, al unei apăsări (în *nobis, in Q. Ligario, in bono seruo*); firește, autorul poate reprezenta, prin sine, opera care îi poartă numele³:

Hor., *Sat.*, 1, 10, 52 *Tu nihil in magno doctus reprehendis Homero?*

4.5.1.5. Ab.-L. fără prepoziție concurea, încă din vremea lui Plaut, L. cu valoare temporală: *die crastino* sau *septimo* devin uzuale pentru *die crastini* sau *septimi*, fiind normale formule ca *hac nocte, proxima aestate* etc.⁴. De aici, Ab. plasării în timp se extinde și asupra substantivelor care descriu evenimente publice sau private: *aduentu, consulatu, triumpho, ludis Apollinaribus* ș.c.l. Tot aici intră și formule ca *prima pueritia, (ultima) senectia, nuptiis*.

4.5.1.6. Ab. -L. poate preciza, de asemenea, intervalul de timp (ca pe un segment static, în opoziție cu nuanța dinamică a Ac.: cf. 4.3.7.1. și 2.): *hoc triduo* (foarte des), *hic octo mensibus* Plt., *Pers.*, 504), *diebus decem* (Sall., *Jug.*, 38, 9) etc. În timp, concurența cu Ac. duratei se șterge treptat, astfel că însuși Caesar a putut scrie cum *esset... pugnatum continenter horis quinque* (tot în *B. C.*, 1, 46, 1). Iar apoi, inscripțiile funerare prezintă adesea formula *uixit annis* (și nu *annos*, dar, de regulă, asonant, *menses* și *dies*)⁵.

4.5.1.7. Dar, tot mai adesea, Ab. temporal este însoțit de prepoziții: în ca precizare a plasării exacte, *sub* ca semn al contiguității imediate: *in pueritia*, *in senectute*, *in tali tempore*, *in ciuili bello* (ultimul Cic., *Phil.*, 2, 47)⁶, sau *sub luce*, *sub (ipsa die) sub somno*, *sub exitu... uitae* (Suet., *Nero*, 54, 1). Totodată, mai ales în vecinătatea unui numeral, formula prepozițională a ușurat sesizarea nuanței de interval: *ter in anno* (Plt., *Bacch.*, 1127), *bis in die* (Cato, *Agr.*, 26 Cic., *Tusc.*, 5, 100), *uti in diebus decem Italia decederet* (Sall., *Jug.*, 28, 2).

4.5.2.-4.5.4. Ablativul separativ

4.5.2. În indo-europeana comună, crearea unui ablativ (= separativ) completa schema reprezentărilor spațiale, contrapunând mișcării (Ac.) și stării (L.) precizarea punctului de plecare: cu alte cuvinte, dacă L. se opune Ac., arătând lipsa de mișcare. Ab.-Sep. este opus Ac. țintei, arătând sursa mișcării⁷.

4.5.2.1. Latina mai păstrează, în această accepțiune concretă, întrebuintarea Ab.-Sep. pentru numele de orașe și de insule (*Roma egredi*, *Lemno aduenio*)⁸, pentru apelative care desemnează nemijlocit locul, ca *domo*, *rure*, și mai ales, *loco*, precum și în formule stereotipe, ca *opsonatu redeo* („vin înapoi de la cumpărat”, Plt., *Men.*, 276), *manu mittere* (în limbajul juridic „a da (drumul) din mână”) „a elibera din sclavie”. La acestea se adaugă frecventa utilizare a Ab.-Sep. pe lângă verbele prefixate cu *ab-* (și *au-*), *e(x)*, *de-*, care implică, evident, separația: *castris egressi* (Caes., *B. G.*, 2, 11, 1), *muro deiectioni* (*ibid.*, 7, 28, 1), *media elige turba* (Hor., *Sat.*, 1, 4, 25). Pe măsura extinderii întrebuintării prepozițiilor și pe lângă Ab.-Sep. (cf. 4.5.3.1.), poezii și prozatorii cu un simț stilistic mai rafinat tind să exploateze nuanța ușor arhaică și mai puțin decisă a Ab. singur.

4.5.2.2. Cel mai adesea însă Ab.-Sep. fără prepoziție tinde să primească un înțeles mai abstract, arătând, înainte de toate, originea unei ființe, a unei persoane, îndeobște alături de *natus*, *ortus oriundus* etc.: *Papia natus* (Cic., *Cluent.*, 27), *libertino patre natus* (Hor., *Sat.*, 1, 6, 6): exemplele acestea arată filiația directă (părinții, ginta); mai rar, Ab.-Sep. arată patria, orașul de origine al unei persoane: *N. Magius Cremona* (Caes., *B. C.*, 1, 24, 4).

4.5.2.3. O derivație diferită de sens este aceea către Ab. (Sep.) privativ (numit și *ablativus inopiae*): *carere pane*, *egere re*, *patria priuare*, *filio orbare*; de seria acestor verbe se leagă și cele (nu arareori compuse cu *ab(s)-* sau *de-*) care exprimă o reținere, renunțare sau interdicție: *abstinere faba*, *abdicare magistratu*, *desistere ludo*, dar și *arcere urbe*, *intercludere Italia*, *interdicere aqua et igni* (acestea în limbajul oficial-juridic, ultimul evaluând, după *priuare*, de la „a proclama sub interdicție de la apă și de la foc” la „a exila”).

4.5.2.4. Cea mai abstractă dintre utilizările Ab.-Sep. fără prepoziție este aceea de complement al comparativului⁹: el arată, astfel, nivelul de referință sau persoana luată ca reper, ca model al comparației: *nil est Thaide hac tua dignius* (Ter., *Eun.*, 1051), *matre pulchra filia pulchrior* (Hor., *Od.*, 1, 16, 1). Pentru evitarea posibilei ambiguități, autorii clasici întrebuintează Ab.-sep. drept complement (și nu formula cu *quam*, urmat de același caz, cf. III, 3.2.1), atunci când complementul este un N. sau Ac.; doar poezii sunt mai puțin legați de această limitare spontană (v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 169).

4.5.3. Ab.-Sep. apare însă mult mai adesea, precedat și pus în valoare de prepozițiile *a(b)* („de la margine”), *de* („de sus în jos”) și *e(x)* („dinlăuntru”), pe toate treptele sale de abstractizare. Treptat, uzajul cotidian va șterge tot mai mult deosebirile semantice dintre prepoziții, astfel că latina târzie va da în cele din urmă preponderența lui *de*, mai puțin tocit decât *ab* și *ex* și avantajat de inițiala sa consonantică¹⁰.

4.5.3.1. Forma cea mai concretă a separativului este cea a Ab. punctului de plecare: prepoziția dă formulării mai multă culoare și acuratețe, de pildă *ab arce* („de lângă cetățuie”), *de arce* („de sus din cetățuie”), *ex arce* („dinlăuntru cetății”)¹¹, sau, mai răspicat decât în exemplele date mai sus (5.2.1.):

Caes., *B.G.*, 1, 27, 4 *prima nocte e castris Heluetiorum egressi*
B.C., 1, 18, 3 *Lucretius et Attius de muro se deiecerunt*.

4.5.3.2. Transpus în timp, Ab.-Sep. nu-și poate realiza valențele proprii decât relevat de prepoziții, el fiind, de altfel, de nedistins față de Ab. -L. cu valoare temporală (ca în expresia stereotipă *multis annis*: „în interval de mulți ani”, dar și „de mulți ani” (cf. Cic., *R. Am.*, 74; Liv., 24, 9, 7; 25, 3, 9). Ab.-Sep. temporal servește, deci, datării *a quo* (a „momentului inițial, de referință”): *a puero*, *ab adolescentulo* (și, firește, cu abstractele respective, *a pueritia*, *ab adolescentia*), de asemenea, *ab initio*, *a principio* ș.c.l. *Ex* aduce o precizare a înălțurii evenimentelor (*ex illo die* sau *tempore*), implicând prin sine contiguitatea temporală: *e consulatu* (Cic., *Brut.*, 318) înseamnă „la ieșirea din consulat, îndată după consulat”, expresia *diem ex die* „de pe o zi pe alta”; celelalte două prepoziții pot lua apoi și ele valori apropiate, mai ales în limba

vorbită: *ab re diuina* (Plt., *Poen.*, 618) „de la slujba religioasă“, *multa de nocte* (Cic., *Sest.*, 75) „de cu miezul nopții“, *de tertia uigilla* (Caes., *B. G.*, 1, 12, 2) „de la a treia veghe“¹².

4.5.3.3. Originea poate fi și ea subliniată, în special în textele prozaice, prin *e(x)*, alături de *natus*, *prognatus*, *ortus* etc., în cazul sublinierii descendenței imediate, iar prin *a(b)* în cazul celei distanțe (erou eponim, divinitate, gintă, neam):

Cic., *Rosc. Com.*, 30 *ex improbo patre nasci*
Caes., *B.G.*, 6, 18, 1 *Galli se omnes a Dite patre prognatos praedicant*

De apare cu valoare expresivă pregnantă, în cazul descendenței materne:

Cic., *Rep.*, 2, 34 *cum de matre familias Tarquiniensi duos filios procreauisset...*

Ov., *Met.*, 9, 613 *neque enim est de tigride natus*

4.5.3.4. Ablativul privativ primește tot mai des – în proză – prepoziții lămuritoare:

4.5.3.4.1. Prepoziția sa caracteristică este *sine*, cu exemple nenumărate, de tip *sine gladio*, *sine amicis*, *sine imperio*¹³; în epoca arhaică se mai utiliza încă o formă mai simplă *se(d)*, în *se fraude* (*XII Tab.*) și la originea lui *sedulus*, *a*, *um*: *se-dulo* < **se dolo* „fără vicleșug” nepregetat > hamic“.

4.5.3.4.2. Aceeași valoare o pot primi, în mod secundar, și *a(b)* (de ex. *segregare a matre*, *selungere a corpore*, *discedere ab officio*), *ex* (de ex. *eripere e manibus*, *mouere ex agro*) și, mai rar, de (*detrudere de digito*, *abstrahere de manibus*), dar, în toate aceste cazuri, filiația dintre ablativul lipirii și nucleul separativ propriu-zis este evidentă prin însuși înțelesul verbului determinat.

4.5.3.5. În textele tehnice (unde o confuzie nedorită trebuia evitată) și în poezie (unde o silabă suplimentară comodă era binevenită) se face simțită tendința limbii vorbite de a dubla încă de timpuriu Ab. *comparationis* prin *ab*:

Varro *Rust.*, 1, 2, 16 *quod est inferior ut tibia sinistra a dextrae foraminibus...*

apoi Plin., *N. H.*, 18, 126 *usus praestantior ab illis*

dar și Ov., *Her.*, 15, 16, 98 *nec Priamost a te dignior ulla nurus*
17, 69 *a Veneris facis nos est prior ulla tuaque*

Uzajul acesta corespunde apariției clarificatoare (și clasificatoare) a lui *ab* pe lângă *alter* sau *secundus*:

Verg., *Ecl.*, 5, 49 *...tu nunc eris alter ab illo*.

Hor., *Sat.*, 2, 3, 193 *...Ajax, heros ab Achille secundus*.

Limba populară va impune, mai târziu, în această poziție pe *de* (tip *melior de aliquo*: v. Väänänen, 1967², p. 120).

4.5.4. Funcții derivate ale Ab.-Sep.

4.5.4. Din accepțiunile concrete, primare ale Ab.-Sep., realizate când cu, când fără prepoziție, derivă cu timpul un întreg șir de întrebunișuri secundare și terțiare, nuanțate mereu de prepoziții:

4.5.4.1. Cea mai concretă serie derivată este aceea a Ab. materiei, presupunând la origine un verb din seria lui *facere*, dar întrebunșat, în curând, drept complement al numelui, în formule ca *pocula ex auro* (Cic., *Ver.*, 4, 62), *templum de marmore* (Verg., *Georg.*, 3, 13). Conotația „extragerii, fabricării” este evidentă, de pildă, și în *sucus de quinquefolio* (Plin., *N. H.*, 26, 23).

4.5.4.2. O abstractizare nemijlocită, cu un pas mai departe, o constituie, prin utilizarea unor entități mai ample, față de care extragerea separativă rămâne mereu realizabilă, Ab. partitiv: din formule ca *de mea mecunia emi*, *titulum de suo posuit*, acesta a început să se răspândească încă de timpuriu, concurând genitivul partitiv, în funcție de complement al numelui: *dimidium de praeda* (Plt., *Pseud.*, 1164), *faex de uino* (Cato, *Agr.*, 96, 1). Latina târzie tinde să extindă și mai mult formula prepozițională în dauna celei sintetice, începând tocmai cu acest punct nevralgic al partitivului¹⁴.

4.5.4.3. O altă direcție de ramificare, la început tot cu nuanțe concrete, este cea a Ab. raportării, frecvent în limbajul tehnic al agrimensurilor și al tehnicienilor militari: *a fronte* („din față”) *a latere* („din coastă, din latură”), *ex aduerso* („dimpotrivă”), *e regione* („de-a dreptul = vis-à-vis”)¹⁵ etc.

4.5.4.4. De aici derivă, cu nume de locuri, Ab. de referință, care exprimă punctul de vedere („despre partea...”):

Plt., *Aul.*, 186 *haud perbene (ualeo) a pecunia*

Cic., *R Com.*, 29 *ex ueritate pauca, ex opinione multa*

Limbajul administrativ al epocii principatului a impus apoi formule stereotipe de tipul (*libertus*) *ab actis*, *ab epistulis*, *a secretis*, ajunse a fi simțite ca denumiri simple și curente și intrate, ca atare, și în greaca Imperiului de Răsărit.

4.5.4.5. O variantă aparte a acestui tip de referire o reprezintă Ab. de conformitate, precedat de *ex* și (în creștere treptată) de *de*, cu începere din limbajul politic oficial al republicii: *e re publica est* („este conform cu interesul statului”), *e lege* („după lege”), *ex composito* („după învolală”), *e* dar și *de mea sententia* („după părerea mea”).

4.5.4.6. Pe lângă nume de persoane și precedat mereu de *ab*, Ab. de acest tip „de referire” a generat, construit mereu cu vorbe la diateza pasivă (propriu-zisă sau perifrastică), specia aparte a Ab. de agent. Frecvența utilizării acesteia crește abia în proza republicană, rolul lui fiind de a defini mai

clar agentul acolo unde *Dativus auctoris* ar fi fost ambiguu (pentru concurența lor v. 8.1.3.3.):

Caes., *B. G.*, 5, 30-1 *cum a Cotta... resisteretur*

ibid., 2, 26, 3 *cursu incitato in summo colle ab hostibus conspiciebantur*

Dacă în al doilea caz dativul, fie și cu o nuanță arhaică, ar fi fost totuși admisibil, în primul *Cotta* era de neacceptat, datorită ambiguității inadmisibile între „(împotriva) lui Cotta” și „de către Cotta”.

Ab. de agent, fără a-l pune în lumină (cum ar fi făcut-o N.), denumește autorul principal (sau moral) al acțiunii, văzut ca sursă primară, în contrast cu făptașii văzuți ca instrumente:

Cic., *R. Am.*, 80 *Quid ais? Vulgo occidebantur? Per quos et a quibus?*

4.5.4.7. Tot din ramura referinței (și nu din cea partitivă, cu Ernout-Thomas, 1964³, p. 86) credem că derivă și Ab.-Sep. de relație, altfel spus, Ab. temei tratate, precedat de *de*: *de aliqua re dicere, disputare, scribere*¹⁶. Indicarea subiectului „despre care” se vorbește, aduce adesea acest tip de Ab.-Sep. în titlurile de opere, indicând tema și nu personajul central al lucrării: *De oratore*, *De amicitia*, *De ira* etc.

4.5.4.8. Ab.-Sep. de cauză, complement al verbului sau al adjectivului, indică sursa, motivul mișcării sau al stării, fie cu *de* (mai repede gramaticalizat în *qua de sause, qua de re*)¹⁷, fie, în proza clasică, cu *ex*: *ex me doluisti* (Cic., *Fam.*, 16, 21, 3), *ex uulnere aeger* (Cic., *Rep.*, 2, 38). Ab. cu o nuanță mai expresivă (probabil, datorată paralelei cu Ab. de agent, cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 85), devine mai frecvent abia începând cu Titus Livius: *ab odio plebis an ab seruii fraude* (3, 15, 7), *ab ira* (24, 30, 1), apoi *a duabus causis punire* (Sen., *Clem.*, 1, 20, 1) etc.

4.5.4.9. Ab.-Sep. de mod reprezintă treapta maximă de abstractizare a separativului: treptat, cu etape pe care le mai putem încă sesiza (ca în cazul alunecărilor formulate din *sine die, sine fraude*¹⁸), sintagmele separative foarte folosite de tip *e uero* „de-adevărat”, *de integro* „din nou”, *de industria* „dinadins”, *ex facili* „cu ușurință”, *e toto* „de tot”¹⁹ ajung să formeze un tot, interpretat în latina vorbită târzie drept o locuțiune adverbială.

4.5.4.10. În încheierea discuției separativului, se cuvine să arătăm că o serie de prepoziții care, sub raport etimologic, erau legate în mod justificat de Ab.-Sep., și-au pierdut în mod treptat semnificațiile primare, rămânând legate de Ab. în mod automat, fără o îndreptățire evidentă pentru vorbitorul epocii clasice:

4.5.4.10.1. Pentru două dintre acestea, mai putem încă surprinde evoluția pe care au urmat-o pe calea abstractizării: *prae* și *pro*. Ambele, de altfel înrudite

între ele, au desemnat cândva „în fața, dinaintea” (pomind de la obiect, persoană sau dată): *prae se (ferre)*, *prae manu*, *pro muris*, *pro castris* („înainte (pomind) de la...”). Cu timpul, ele au început să ia tot mai des valori abstracte secundare: comparative (*prae nobis* = „mai presus de noi”), cauzele (*prae metu* = „de frică”, *pro noxia* = „pentru vină”), de interes (*pro patris* = „pentru patrie”), de echivalență (*pro filio* = „drept fiu”) etc.²⁰.

4.5.4.10.2. Alte câteva prepoziții secundare (provenite și ele din adverbe), care arată și ele vecinătatea „de la”, au și ele Ab.-Sep., prin analogie cu precedentele: *coram* „de față cu” (și, după el, *palam* „pe față în raport cu”, iar prin atracția antonimelor și *clam* „pe ascuns față de”), precum și *tenus* „cât se întinde de la”²¹. Ca și alte locuțiuni secundare (v. *causa, gratia*), acestea apar, nu arareori, postpuse față de regimul lor în Ab. (de unde, în latina târzie, expresiile stereotipe *oretenus, scriptotenus* etc.).

4.5.5.-4.5.8. Ablativul instrumental

4.5.5. Vechiul instrumental IE s-a contopit complet, sub raportul formei morfologice, cu separativul, încă din epocă preliterară (v. n. 1.). În privința lucrurilor, sau cu valoare de reificare, el este utilizat fără prepoziție, cu unele nuanțe și tendințe particulare:

4.5.5.1. Ab. Instr. propriu-zis, cu valoare concretă, indică uncalta, instrumentul pus în mișcare de o persoană, în mod firesc, cu un verb de mișcare:

Caes., *B. G.*, 1, 52, 4 *cominus gladiis pugnatum est*.

ibid., 5, 43, 3 *scalis uallum ascendere coeperunt*.

4.5.5.2. Tot Ab. Instr. apare pe lângă o seamă de verbe și de expresii a căror corelare firească instrumentală începuse să pălească încă din epoca clasică, limba populară tinzând să extindă pe lângă ele Ac. de obiect: *utor*, *fruor*, *fungor* (analogic și *potior*) „a se folosi, a se bucura, a se achita de...”; *instruere*, *ornare*, *augere* „a prevedea, a împodobi, a spori cu...”; *abundare*, *affluere*, *implere* „a fi plin, a umple cu...” etc. De această serie se leagă, analogic și secundar, diverse verbe, dintre care unele oferă imagini de-a dreptul spectaculoase, ca *pluit sanguine* (Cic., *Diu.*, 2, 58; Liv., 24, 10, 7), după un model dat încă de Pacuvius (v. 4 Ribb. = 128 Diehl *niuit sagittis, plumbo et saxis grandinat*); pentru varietatea acestor turnări, v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 92-93.

4.5.5.3. Unele adjective și participii cu semnificații apropiate cu ale verbelor de mai sus primesc și ele complemente în Ab. Instr.: *plenus*, *refertus*, *fluens*, *ornatus*, *gravis*, *comitatus*, *fretus*, dar nu fără concurența altor cazuri (a genitivului și a dativului, v. 7. 3. 8. și 6. 3. 3.).

4.5.5.4. Rarcori, cu valoare expresivă pronunțată (iar la Plaut, pe câte credem, parodică)²², Ab. Instr. este folosit drept complement al unui nume de agent sau de acțiune (în -tor și, respectiv, în -tio):

Plt., *Poen.*, 1308 *Quid tibi hanc tactio digito est?*

Men., 187 *Vter ibi melior bellator erit inuentus cantharo.*

4.5.6. Funcții derivate ale Ab. Instr.

4.5.6. Din instrumentalul propriu-zis se desprind, mai întâi, o serie de funcții derivate, relativ bine circumscrise:

4.5.6.1. Ablativul **prosecutiv** indică drumul ales sau luat în vedere, calea văzută ca fir sau făgaș al îndeplinirii itinerarului și, în general, a desfășurării acțiunii: *uia Appia proficisci, porta Capena reuerti*. Deși, intrat în schema corelațiilor spațiale (*qua?* față de *unde?* / *ubi?* / *quo?*, cf. 4.3.6. și 4.4.2.). Ab. prosecutiv rămâne, în esență, un instrumental, calea fiind văzută ca mijloc al atingerii Ac., de țintă: *Aurelia uia profectus est* (Cic., *Cat.*, 2,6); cuvântul-cheie al seriei prosecutive, omis apoi prin elipsă, este *uia* (de unde și forma *qua sc. uia* a întrebării corespunzătoare). Cu timpul, prosecutivul s-a extins și în domenii învecinate: în sintagme nominale mai ample (unde confuzia cu Ab.-L. este mai puțin probabilă), el se aplică și altor nume: *toto flumine Hiberno* (Caes., *B. C.*, 1, 61, 4), *omni ora maritima* (ibid., 3, 5, 2) și, mai ales, cu înaltă culoare poetică:

Ov., *Met.*, 1, 13-14 ... *nec brachia longo*

Margine terrarum porrexerat Amphitrite.

4.5.6.1.1. Tot de aici este desprinsă și expresia foarte frecventă *terra marique* „pe uscat și pe mare”, seria prosecutivului ajungând până la furnizarea de forme adverbializate ca *dextra, sinistra* (*uia, manu sau parte*); de asemenea, în vorbirea poporului *hac* și *illac* tind să se substituie lui *hic* și *illic*²³.

4.5.6.1.2. Prosecutivul pare a avea și o variantă temporală, în confluență vădită cu Ab.-L., admisibilă, eventual, pentru situații rare ca:

Cic., *Nat. Deor.*, 2, 52 *Saturni stella triginta fere annis cursum suum conficit.*

Asemenea nuanțe s-au pierdut însă mai apoi, în naufragiul complet suferit de subsistemul sintetic al funcțiilor spațial-temporale în latina târzie.

4.5.6.2. Ab. Instr. poate arăta **prețul** amănunțit al unui lucru: pe lângă *emere* și *uendere, conducere* și *locare* („a închiria”), *ualere, esse, stare* și *constare* (ultimele „a fi”, sau „a sta de vânzare” „a costa”)²⁴, Ab. Instr. arată prețul ca mijlocitor al tranzacției: *emi uirginem / triginta minis* (Plt., *Curc.*, 343-344), *emet denario* (Cic., *Off.*, 3, 92).

4.5.6.2.1. Pornind de la precizarea banilor, Ab. Instr. poate trece apoi asupra prețului, în general, văzut ca tarif sau miză:

Ter., *Adelph.*, 219 *spem pretio non emo*

Hor., *Sat.*, 1, 4, 14 *Crispinus minimo me prouocat*

ibid., 2, 3, 156 *Quanti emptae? Paruo. Quanti ergo?*

*Octussibus*²⁵.

4.5.6.2.2. Plata poate fi reprezentată și mai colorat, tranzacția putând fi reală (*mercede docere*, peiorativ, la Cic., *De or.*, 1, 126) sau doar figurată:

Caes., *B. G.*, 7, 19, 4 *quot uirorum fortium morte necesse sit constare uictoriam*

Liv., 23, 30, 22 *multo sanguine stetit uictoria*

4.5.6.2.3. În mod firesc, aceeași este și construcția adjectivelor înrudite ca sens, care creează adesea predicate nominale:

Plt., *Most.*, 297 *Em istuc uerbum uile est uiginti minis.*

Sen., *Epist.*, 94, 28 (citându-l pe Cato) *Quod non opus est, asse carum est.*

4.5.6.3. În strictă vecinătate se află și Ab. Instr. al **pedepsei**, utilizat mai întâi cu verbe care implică o amendă: *multare* (<*multa*), *punire* (<*poena*): *pecunia multatus est* (Nep., *Milt.*, 7, 6). Prin analogie, *damnare* și *condemnare*, construite inițial cu genitivul (din cauza lui *damnum*), pot lua și ele, în mod secundar, Ab. Instr.: *damnare* sau *condemnare capite*, în loc de *capitis*.

4.5.6.4. Ab. Instr. definește pe de altă parte **măsura**, mai bine zis **unitatea de măsură**, fie ea concretă sau pur teoretică: *Ventidius bidui spatii abest ab eo* (Cic., *Fam.*, 10, 17, 1), *modico intervallo distare* (Liv., 37, 40, 14) și, mai abstract, *magno homines uirtute metimur, non fortuna* (Nep., *Eum.*, 1, 1). Pentru gramaticalizarea ulterioară a acestei ramuri a Ab. Instr. v. 4.5.7.6.

4.5.7. Ab. Instr. în funcții abstracte

4.5.7. Deasupra nivelului concret al instrumentalului propriu-zis, Ab. Instr. poate îndeplini și un număr de funcții de un grad mai înalt de abstracțiune:

4.5.7.1. El poate arăta **cauza**, motivarea esențială a unei acțiuni:

Cic., *Brut.*, 308 *Oratorum aut interitu, aut fuga, primas in causis agebat Hortensius.*

Caes., *B. G.*, 1, 14, 4 *sua uictoria insolenter gloriabatur*

Sall., *Jug.*, 10, 6 *Concordia res paruae crescunt, discordia maximae dilabuntur.*

4.5.7.1.1. Adesea cauza este de natură afectivă: *mollitia animi, studio, metu, timore, odio* etc. Cu alte cuvinte, întrebuițarea Ab. Instr. pentru cuvinte care

arată stări sufletești prilejuiește exprimarea comodă a rațiunilor psihologice ale acțiunii verbale.

4.5.7.1.2. Din Ab. Instr. al cauzei s-au desprins apoi formulele adverbializate *hoc, eo, ea re* și, firește, *qua re* („de aceasta, de aceea”), precum și *causa, gratia*, devenite cu timpul simple postpoziții ale unui determinant în genitiv, împreună cu care ajung treptat să formeze o unitate sintactică și semantică, concurentă funcțională a D. final: *eius rei causa* = „din cauza acelui lucru” (cauza „finală”) „în vederea acelui lucru” (scop).

4.5.7.1.3. Ab. Instr. al cauzei se învecinează nu numai cu Sep. cauzei, ci, în anumite situații, chiar și cu Sep. agentului (v. 5. 4. 6):

Cic., *Off.*, 1, 68 *Non est consentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate, nec qui inuictum se a labore praestiterit, uinci a uoluptate.*

4.5.7.2. Ab. Instr. înfățișează, însă, îndeobște, la nivel abstract, modul, linia majoră a desfășurării acțiunii:

Cic., *Rep.*, 6, 15 *Stellae circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili.*

Nep., *Milt.*, 2, 2 *Miltiades summa aequitate res Chersonesi constituit.*

4.5.7.2.1. După cum se vede, modul propriu-zis este exprimat în general printr-un abstract însoțit de un atribut adjectival, care îi detaliază valoarea semantică: *magna cura, omni ratione, praecipuo suo periculo.*

4.5.7.2.2. În lipsa unui atribut adjectival, în aria-modală a Ab. Instr. tinde să se infiltreze *cum*, ca particulă clarificatoare (v.5.8.3.).

4.5.7.2.3. Dar, chiar și fără un adjectiv însoțitor, au reușit să se impună de timpuriu, ca forme stereotipe modale, *more* „după obiceiul”, *ritu* „după tipicul”, *ordine* „în ordine, la rând”, *silentio* „în tăcere”, *lege* „pe baza legii”, *iure* „după drept”²⁶, *pedibus* „cu picioarele > pe jos” etc.

4.5.7.2.4. Au devenit adevărate forme adverbiale *modo* „numai, abia” (față de *eo modo* și *quo modo*, ultimul adverbializat și el = „în ce fel” > „cum”), *gratis* (<*gratiis*) „cu bunăvoință” > „gratis”) etc. (v. 5.7.6).

4.5.7.3. În afara motivului inițial și a manierei esențiale de desfășurare a acțiunii, Ab. Instr. poate descrie unele circumstanțe însoțitoare, unele modalități accesorii (de-al doilea sau al treilea rang față de „modul” propriu-zis) sub semnul cărora acțiunea este dusă la îndeplinire: *magna caterua, luna plena*, și, cu valoare formulaară, *auspiciis, ductu, imperio, iussu, damno*, mai ales în vocabularul oficial-juridic. Pentru concurența din ce în ce mai categorică a sociativului (precedat de *cum*), față de turnurile instrumentale propriu-zise, ca *res ubi magna nitet / domino sene* (Hor., *Sat.*, 2, 5, 12), v. 4.5.8.3.

4.5.7.4. Ab. Instr. (fără prepoziție, dar mereu cu un atribut adjectival) indică, de asemenea, și însușirile unei persoane, cel mai adesea raportul lor particular, nu arareori exterior sau pasager:

Ter., *Heaut.*, 1060–1061 ... *illam uirginem*

Caesiam, sparso ore, adunco naso?

Caes., *B. G.*, 5, 14, 3 (*Britanni*) *capillo sunt promisso...*

În cazul însușirilor sufletești, el le descrie mai degrabă pe cele primite prin educație (*summa doctrina, summa uirtute et humanitate*)²⁷ sau pe cele dovedite sau de dovedit într-o situație anume (*bono animo estote: „adunați-vă curajul!”*)²⁸. Trecut de pe lângă forme ca *praeditus* și din funcția de nume predicativ al lui *esse* în cea de complement al numelui, Ab. calității este concurat de timpuriu de *cum* sociativ, util poezilor și din rațiuni metrice: Enn., *Ann.*, 35 V *et cita cum tremulis anus attulit artubus lumen* (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 89).

4.5.7.5. Sub aspect semantic, cea mai abstractă rubrică a Ab. Instr. o formează Ab. de relație, în cadrul căreia se cuprind formele instrumentale „în privința cărora”, sub maximă generalitate, este făcut enunțul: ele reprezintă, deci, instrumentalul în esența sa circumstanțială cea mai pură (Ab. *respectus*)²⁹: *temporibus errastis* (Cic., *Phil.*, 2, 23. *Sunt quidam homines non re, sed nomine* (Cic., *Off.*, 1, 105), *notus mihi nomine tantum* (Hor., *Sat.*, 1, 9, 3). O serie întreagă de substantive, folosite curent drept complemente ale predicatului și apoi și ale unor nume, devin stereotipe în această funcție relațională: *re* „în fapt”, *nomine* „după nume”, *natione* „ca neam”, *natu* „după naștere, ca vârstă”³⁰, *natura* „din fire”, *genere* „de neam”; la fel și unele sintagme, care pot fi inserate și ca incidente, *re uera* „într-adevăr”, *meo arbitrio* „după părerea mea” etc. Și această direcție funcțională se apropie de Ab. Sep. de conformitate (cf. 4.5.4.5.).

4.5.7.6. Unele forme de Ab. Instr., foarte des folosite, pot fi adverbializate, sau chiar transformate în simple instrumente gramaticale: *paulo, multo, tanto...quanto, eo...quo* vin din seria Ab. de măsură; *dextra, sinistra* din cea a prosecutivului; *ulce, gratis, modo*, din cea a Ab. de mod; *quare, causa, gratia*, din cel de cauză, *reuera* („într-adevăr”) și *uero* („însă”)³¹ din cel de relație.

4.5.8. Ablativul sociativ

4.5.8. Ab. Instr. poate fi însoțit de prepoziția *cum*, care îi adaugă, la origine, o nuanță sociativă, rezervată persoanelor și personificărilor, care se cuvenea să fie relevante dintre *res*:

Caes., *B. G.*, 4, 27, 2 *Una cum his legatis Commius Atrebas uenit*

Cic., *Cat.*, 1, 23 *egredere, cum importuna sceleratorum manu*

⁴⁶ Cu aceste formulări se înrudec și turnurile *ad sensum*, devenite curente, de tipul *animum aduertere aliquid* (și, simplu, *animaduertere* = *cernere*), *infiliis ire aliquid* (= *infiliari*), *manum inicere aliquem* (= *capere*), cf. și n. 29.

⁴⁷ În asemenea cazuri, întrebuițarea celor două acuzative se mărginește cu cea a acuzativului cu infinitiv (care își și are originea în atari construcții), cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 35; nu putem merge însă atât de departe, alături de cei doi celebri autori citați, încât să înglobăm aici și uzul lui *uolo* (în cazuri ca *te adiutorem uolo*), care nu admite o construcție pasivă: lipsa lui *esse* nu este la fel de probantă aici ca pentru *iudicare* și *intelligere* (care se opun unor *iudicari* și *intelligere*), paralela cea mai apropiată fiind cea din binecunoscutul prolog al lui Lucrețiu: 1, 24 *te sociam studeo scribendis uersibus esse...* și nu *argentum mutuom rogare* (loc. cit.).

⁴⁸ Cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 37-38.

⁴⁹ Limba populară lărgise, încă din epoca preclasică, acest domeniu, folosind la fel verbe ca „a dărui” (*condonare*), „a sfătui” (*consulere*), „a păcăli” sau „a batjocori” (*eludere*, *insimulare*, *iudificari*), incluzând, mai târziu, și verbe ca „a condamna” (*damnare*, *condemnare*).

⁵⁰ Cazul lui *precari* impune o nuațare: acesta, de la Cato, dar rareori (luându-se după *rogare*), admite un al doilea acuzativ – de fapt „intem” – al lucrului cuprins în rugăciune, pe lângă cel de obiect, al persoanei implorate: Cato, *Agr.*, 139 *te... bonas preces precor*, într-o formulă solemnă, cu vădită nuanță arhaizantă.

⁵¹ Cf. Szantyr, 1965, p. 43.

⁵² Asupra efectului pe care îl poate avea preverbul în privința construcției verbului v. 4.3.2.5.

4.4. LOCATIVUL

4.4.0. Vechi caz concret indo-european care definea plasarea stabilită fără mișcare, locativul se păstrează până în latina clasică – în forme distincte – doar la anumite serii ale declinărilor în *-a* (I) și *-ole* (II) și în câteva relictate ale declinării consonantice (III). Dacă trecem cu vederea unele forme arhaice ca *duelli* (opus lui *domi* în vechea expresie aliterativă *domi duellique*: cf. Plt., *Asin.*, 559), *Carthagini*, *Sicyoni* – dintre formele locativ-spațiale propriu-zise – doar *domi*, *humi* și *ruri*, curente în limba vorbită, au persistat până mai târziu, fiind normele și în limba literară, alături de numele de orașe, pentru care întrebuițarea locativului este constantă: *Romae*, *Capuae*, *Tarenti*, *Brundisi* etc.

4.4.1. Dat fiind că – în primul rând din rațiuni practice – majoritatea gramaticilor latine curente nu tratează locativul drept un caz aparte, se cuvine să-i dovedim persistența nu numai prin argumentul simplu al mărcilor sale morfologice proprii (confundate în parte, în mod secundar, cu ale altor cazuri), ci și prin schema de sistem a funcționării sale:

	I	II	III
L sg.	<i>Romae</i>	<i>Tarenti</i>	<i>Carthagini</i>
(Ab) – L pl.	<i>Athenis</i>	<i>Puteolis</i>	(ult. <i>Carthagine</i>) <i>Gadibus</i> ¹

Latina populară și târzie îl transformă pe *cum* (avându-l alături pe *de* și pe *ad*) într-o prepoziție curentă a întregii funcții instrumentale (cf. Väänänen, 1967², p. 120).

4.5.9. Dublu și multiplu ablativ

4.5.9. Marca diversitate a funcțiilor sintactice îndeplinite de Ab., *casus Latinus* prin excelență circumstanțial, își are, cum am văzut, originea în faptul că el reprezintă în fapt un caz sincretic, în care se contopesc, lăsând doar nuanțe aparte (duse eventual mai departe de prepoziții), nu mai puțin de trei cazuri indo-europene. Acest statut „compozit” al său de natură să permită, ba chiar să provoace, utilizarea frecventă a două sau a mai multor complemente în Ab., cu sau fără prepoziție.

4.5.9.1. Înainte de toate, sunt extrem de frecvente cazurile de dublu Ab., în funcție de sensul (deci, de construcția) multor verbe curente: Ab.-L. + Sep. (în *urbe a puero educare*), Ab. Soc. + Sep. (cum *amicis de oratore colloqui*), Ab. Instr. + Ab. L. (*morbo in lecto iacere*) etc.

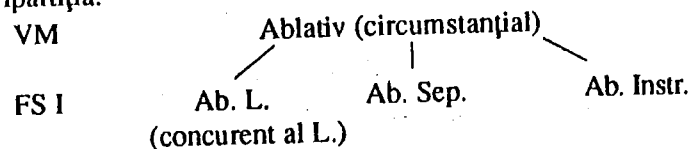
4.5.9.2. Nu la fel de dese, dar fără a forma excepții notabile, sunt ablativale multiple, unele cu prepoziție, altele fără: doar legarea unui șir mai lung de ablativale fără prepoziție poate constitui un *notandum*:

Cic., *Brut.*, 315 *Menippus Stratonicensis, meo iudicio tota Asia illis temporibus disertissimus* (ap. Ernout-Thomas, 1964³, p. 79).

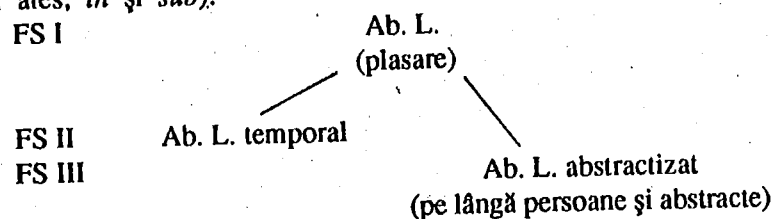
4.5.9.4. De altfel, însăși utilizarea tot mai frecventă a prepozițiilor pe lângă Ab. se explică adesea numai prin necesitatea eliminării unor ambiguități supărătoare, rezultate din coalescența formelor celor trei funcții majore ale acestui caz. De aici rezultă diferitele nuanțări pe care le-am relevat mai sus și asupra cărora vom reveni, vorbind despre concurența diverselor tipuri pe aceeași funcție (v. 4.8.4.-6.).

4.5.9.5. În aprecierea diferitelor complemente în Ab. de pe lângă același verb rămâne însă esențială reținerea principiului enunțat în legătură cu dublul acuzativ (v. 4.3.9.), conform căruia – în afara legării prin coordonare (paratactică, adversativă, copulativă, disjunctivă) a mai multor complemente (care au deci același rol) – fiecare din ablativale luate în considerație au o funcție aparte, de descifrat începând cu apartenența ei la una din cele trei funcții esențiale: locativă, separativă și instrumentală.

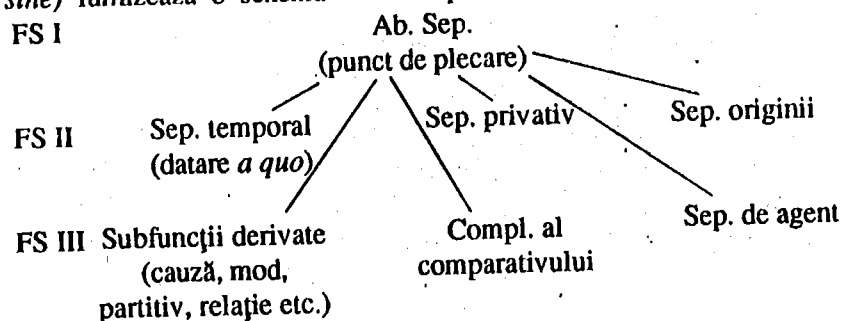
4.5.10. Schema funcțională a Ab. trebuie deci descompusă în doi timpi:
4.5.10.1. Înainte de toate, nu fără a avea prezente în minte interferențele secundare pe care le-am întâlnit la tot pasul, acest caz circumstanțial prin excelență prezintă tripartiția:

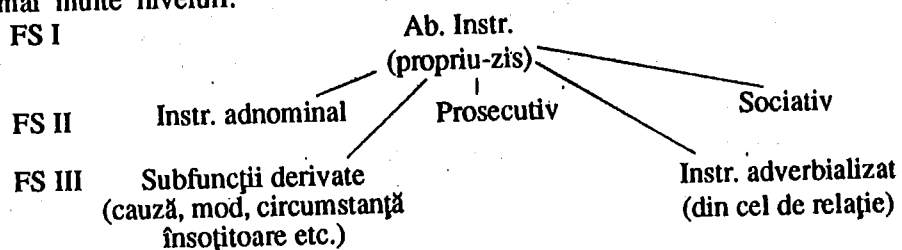
4.5.10.2. Ab. L., preluând treptat locul și rolul L., se înseriază asemenea acestuia, cu caracteristica aparte a apariției unor nuanțe suplimentare (personale sau abstracte) de al treilea rang, prilejuit de avantajul utilizării prepozițiilor (mai ales, *in* și *sub*):

4.5.10.3. Ab. Sep. mai întâi singur, apoi dublat de prepoziții (*a(b)*, *e(x)*, *de*, *sine*) furnizează o schemă mai complexă³³.

4.5.10.4. Ab. Instr. prezintă o gamă la fel de variantă de subfuncții derivate pe mai multe niveluri:

4.5.10.5. Tendința spre sincretism, a cărei realizare timpurie în latină o demonstrează însăși existența Ab. ca un caz multifuncțional³⁴, va duce în latina populară și târzie la convergența treptată dintre acesta și Ac., în urma căreia a rezultat noul caz regim și prepozițional întâlnit în limbile romanice de la primele lor atestări.

NOTE

¹ Încercarea lui L. C. Prat (*Morphosyntaxe de l'ablatif en latin archaïque*, Paris, 1975) de a mai deosebi morfologic, în primele texte latine, instrumentalul de separativ, ni se pare neconvincătoare.

² Pentru întrecerea concurență dintre speciile funcționale ale Ab. și celelalte cazuri. v. 4.8.4.-6.

³ Înfrățirea persoanei ca sedlu (Ab.-L.) și nu ca subiect (N.) este, conotativ și afectiv, inferioară: cf., prin contrast, tot din Horațiu, *A. P.*, 359 ...*quandoque bonus dormitat Homerus*.

⁴ Pluralul nu putea exprima plasarea temporală decât cu Ab.-L: *Kalendis, Idibus, Quinquatribus, ludis Apollinaribus* etc.

⁵ Aceasta nu justifică însă completarea automată a prescurtării epigrafice *ann.* prin *ann(is)*, după procedura obișnuită, care comportă riscul unei imagini lingvistice globale cronate.

⁶ Față de formele arhaice *bello Poenico* (CIL, 12, 200, 75) sau *Veienti bello* (Cic., *Diu.*, 1, 100).

⁷ Această opoziție se reflectă răspicat și în răspunsurile la întrebările uzuale de politețe *Unde (uenis) et quo (tendis)?* (cf. Hor., *Sat.*, 1, 9, 62-63).

⁸ În latina arhaică se observă anumite tendințe de întrebuițare a Ab.-Sep. singur și pentru numele de țări (cf. Bennett, 1914, II, p. 288), supimate în limba clasică.

⁹ Întrebuițarea unei prepoziții alături de *ablativus comparationis*, în speță *a(b)* (și abia în latina târzie *de*) este o tendință clarificatoare a limbii vorbite, care își face drum în textele literare doar din cauza comodității metrice (Ov., *Her.*, 16, 98 *a te dignior*) sau la distanță față de comparativ (Val. Max., 9, 12, 6 *uno gradu a publico supplicio... citerior*); cf. 5.3.5.

¹⁰ Prin pierderea treptată a consoanelor finale, latina târzie devine o limbă ale cărei cuvinte sfârșesc în majoritate în vocală: ca atare, particulele monosilabice cu inițială vocalică (de tip *ab*, *ex*) sunt net dezavantajate în fluxul rapid al vorbirii, neputând fi atât de clar distinse ca *de* (Cf. Ernout-Meillet, 1967⁴, p. 165).

¹¹ Prefigurând evoluția limbii vorbite, dar sub impulsul necesității metrice, poezii utilizează uneori o altă prepoziție decât cea așteptată, de pildă, *ab* și nu *de* într-un caz ca:

Verg., *Aen.*, 2, 41 *Laocoon ardens summa decurrit ab arce*

unde numai *ab* (silabă scurtă) era acceptabil și nu *de*.

¹² Nu am lega atare exemple de Ab. partitiv (cf. 5. 4. 2), cum procedează Ernout și Thomas (1964³, p. 86), dat fiind că interpretarea lor firească ne pare a fi nu „en prenant sur, au cours de” (deci „din”), ci „de pe la, de cu”: pentru sens, cf. și *de mane* „de (cu) dimineață” > „măine”.

¹³ Din seria Ab. privativ se pot desprinde prin alunecare de sens formule mai abstracte, cu nuanță modală mai generală, de tip *sine die* „fără termen (precis)” „nelimitat”.

¹⁴ Pentru această chestiune, v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 46-47 și Väinänen, 1967², p. 121-122. Credem însă că o formulare ca „la notion partitive se dégage souvent du seul contexte”, cu exemplu ca *aquam bibo* „je bois de l'eau” (Ernout-Thomas, *l.c.*) reprezintă primejdia unui cerc vicios (cf. mai jos sub 7.3.).

¹⁵ De remarcat sensul vechi și tehnic al lui *regio* „linie dreaptă” (de la radicalul *reg-* „a duce drept, a îndrepta, a conduce”: v. Ernout-Meillet, 1967⁴, p. 567-568).

¹⁶ Se va face distincție cuvenită față de Ab.-Instr. de relație, v. mai jos sub 4.5.7.5.

¹⁷ Ablativul cu *de* (contopit în noul caz regim și prepozițional al latinei târzii) va tinde să cotopească în latina vorbită o bună parte a domeniului instrumental, cel mai vechi exemplu fiind la Ovidiu:

Met., 6, 80 *percussamque sua simulat de cuspide terram*; cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 91 și Väänänen, 1967², p. 120.

¹⁸ V. mai sus 5.3.4.1. și n. 13; se poate ajunge chiar la complemente analogice ale numelui: (*exercitus*) *sine clade victor* (Hor., *Od.*, 4, 14, 32).

¹⁹ Ar fi de menționat formulele împietrite ale diviziunilor testamentare *ex asse* „dintr-o bucată”, *ex quadrante*, *ex dodrante* „de (atâta) parte din întreg”, separative firește în cazul diviziunii unei moșteniri, al cărei model figurat este un as, adică unitatea de calcul.

²⁰ Pentru diferențierea lui *prae* de *pro* v. E. Benveniste, *Le système sublogique des prépositions en latin*, în PLG [I], 1966, p. 132-139.

²¹ Acesta a fost repede gramaticalizat în expresii ca *eatenus*, *quatenus* („până-ntr-atât, întrucât”), cu o valoare limitativă care șterge aproape cu totul vechea sa potrivire separativă „până la limita”.

²² Pentru aprecierea noastră asupra acestui tip de expresii, v. 4.3.5.2. și urm.

²³ V. de ex. V. Väänänen, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Berlin, 19592, p. 120 și, mai pe larg, J. Svennung, *Untersuchungen zu Palladius und zur lateinischen Fach- und Volkssprache*, Uppsala-Leipzig-Paris-Haga, 1935, p. 614-617.

²⁴ Într-un dialog de vânzare-cumpărare Ab. prețului poate apărea și pe lângă *habere* (cu sensul de „a lua în posesiune”) și *dari* (Plt., *Persa*, 662 și 665); de asemenea, este firească o construcție ca *triginta milibus (sestertium) habitare* (Cic., *Cael.*, 17): „a locui cu chirie” a luat turnura lui „a închiria”.

²⁵ De remarcat jocul între G. și Ab. prețului, cf. 4.8.4.3.

²⁶ Sub acest aspect, Ab. Instr. modal se află în convergență cu Sep. de conformitate (cf. 5.4.5.).

²⁷ Aici *uirtus* calchiază gr. *ἀρετή* „virtute” și nu are vechiul sens latin de „bărbăție”, cunoscut în continuare de limba vorbită.

²⁸ Pentru deosebirea față de G. calității v. mai jos sub 4.8.4.4. și Ernout-Thomas, 1964³, p. 89.

²⁹ Aceasta mai este numit și *Ablativus limitationis*, în unele contexte nuanța sa relațională fiind dublată de una suplimentară de delimitare: „cât despre, cel puțin după”.

³⁰ Cel mai adesea în precizări relative (după *minor*, *maior*, *maximus*), între frați, în cadrul unei familii sau al unui grup social.

³¹ Atragem atenția în mod răspicat că *uero* (concurat și de Ac. de relație *uerum*) a devenit conjuncție adversativă, cu valoarea slabă a unui „însă”. „Cu adevărat, într-adevăr” se spune latinește *uere*, apoi *reuera* și, mai târziu, *in ueritate* (sau chiar *ueritas*, nominativ „liber”, cf. 2.2.3.).

³² În acest caz și apariția lui *cum*-conjuncție va fi jucat un rol anumit în întrebuintarea Ab. singur: doi de *cum*, indiferent de funcția lor radical deosebită, formează o repetare nedorită în vers.

³³ Firește, nu putem cuprinde în aceste scheme toate subfuncțiile mărunte, care pot fi însă încadrate cu ușurință în raport cu liniile mari ale reprezentării etajelor funcționale sincronice.

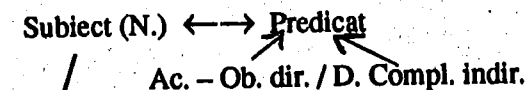
³⁴ Pentru convergența funcțională a subfuncțiilor celor trei ramuri majore ale Ab. v. Szantyr, 1965, p. 101.

4.6. DATIVUL

4.6.0. O tradiție adânc înrădăcinată în gramatica școlară europeană definește D. ca fiind esențialmente cazul „complementului indirect”: el este deci contrapus Ac., într-o corelație binară „complement direct” / „complement indirect”, cu netăgăduitul avantaj de simplitate schematică aparentă:

N.-Sub.	D.-Indir.	Ac.-Dir.	Pred.
<i>Legatus</i>	<i>consuli</i>	<i>litteras</i>	<i>dedit</i>

sau, ca situare corelativă:

O asemenea schematizare, care presupune o interdependență gramaticală binară între Ac. și D., poate părea firească vorbitorilor de limbi de tip flexionar-analitic, crescuți în spiritul gramaticii tradiționale: pentru limbile indo-europene vechi, ea este însă contrazisă atât de sorgintea morfemelor caracteristice D.¹, cât și de irelevanța încercărilor de a reduce la un „complement indirect” diferitele subfuncții ale D. (cf. 6.3.-6.8.)².

4.6.1. Din punctul nostru de vedere, se poate porni la definirea valorii fundamentale a D. prin constatarea că el se aplică de preferință persoanelor (și personificărilor: cf. Brugmann, KVG, 1904, p. 431, Ernout-Thomas, 1964³, p. 62 și Szantyr, 1965, p. 90-91), luându-le drept criteriu de orientare, de referință.

4.6.1.1. D. se opune, astfel, deopotrivă față de L. (cu plasarea lui statică) și față de Ac. (cu mișcarea lui aplicată), adăugându-le lor (și, implicit, frazei) o binevenită reperare în termeni și în spațiu (la origine față de o persoană, care devine *ipso facto* implicată în procesul exprimat).

4.6.1.2. Așadar, diferențiat – prin personalizarea și abstractizarea superioară – față de fosta sa sursă (L.), care se uzează treptat, plasând prozaic evenimentele în lumea obiectelor, D. Ajunge treptat să fie contrapus Ac., în măsura în care arată implicarea (cf. 4.6.2.-6.6.) și prin generalizare specifică, implicitul (cf. 4.6.7.: D. final). Mai mult, D. poate ajunge chiar, în mod terțiar, să se contraponă paradigmatic față de N. (cf. 4.6.8.: D. de agent).

4.6.1.3. Prin urmare, dacă ar fi să dăm o definire metaforică sistemului de corelații L./D./Ac., am spune că, pentru un călător, Ac. desfășoară parcursul și țelul călătoriei (eventual și durata ei), L. îi separă etapele (spațiale și temporale), iar D., fie din mers, fie de pe loc, transformă persoana călătorului în reper lămuritor, în *cardo* al întregului proces: acesta este, astfel, orientat, dar nu și dominat (cum ar fi fost de N.).

4.6.2. – 4.6.3. D. de atribuire și de proximitate

4.6.2. Cea mai concretă dintre funcțiile D. este aceea de a arăta nu atât „atribuirea”, cum se poate infera din denumirea sa tradițională, cât „cui i se atribuie” un obiect dat. D. apare deci în mod firesc pe lângă verbe care înseamnă:

4.6.2.1. „A da, a atribui”, apoi, prin analogie, „a spune, a trimite (vorba), a scrie” ș.a.m.d.: *do, dono³, reddo, tribuo, distribuo, diuido; dico, narro, respondeo, plaudo; nego, iubeo, impero, praecipio; mitto, mando, scribo* (și, bineînțeles, formulele analoage, ca *litteras mittere* etc.); *suadeo, persuadeo; facio*, în sensul concret de „a oferi”.

4.6.2.2. „A lua, a răpi, a smulge” – D. numit adesea „retrospectiv”, căci mișcarea de îndepărtare este orientată în funcție de persoana lăsată în urmă și, adesea lezată (concurrentul său fiind Ab. punctului de plecare): *eripio, aufero, demo, adimo, abduco*, nu arareori și *detraho*. În unele gramatici, acest D. este subsumat celui de interes, tocmai datorită conotațiilor lui afective de sens negativ. Interpretarea acestei situații rămâne discutabilă, după cum ținem seama de valoarea concretă a verbelor implicate, așa cum am procedat noi după Ernout și Thomas (1964³, p. 62–63), sau de nuanța generală de *incommodum*, de neajuns pricinuit, așa cum preferă alți autori (Bennett, 1914, II, p. 148; Stolz-Schmalz, 1900³, p. 244; Bassols de Climent, 1967², I, p. 107–108).

4.6.2.3. „A ieși în cale, a se apropia” (*obuiam eo* și *sum, appropinquo*, cf. și 6.4) și apoi, analogic, seria verbelor și a expresiilor impersonale + D., care arată „cui îi incumbă (dinafară) un dat (fie un eveniment în sine, fie o stare afectivă sau normală)”: *euenit, accidit, contingit*, chiar și *fit; placet, displicet, libet, bene sau male est²; licet, decet, conuenit, expedit* etc.

4.6.2.4. „A uni, a se uni” (*iungo, coniungo, copulo*) și apoi, date fiind valențele poetice ale D. (caz sintetic) față de Ab-Instr. cu prepoziție, D. apare expresiv și pe lângă *implico(r), socio(r), misceo(r)*, în contrast cu *cum* sociativ (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 66–67; v. și 4.6.3.1).

4.6.2.5. „A se plasa (înainte sau după)”: *cedo* „a da (un pas) înapoi, a ceda”, *antecedo* „a o lua înainte” (și *praeo, praecedo*, precum și *praeficio*⁶), dar și *succedo* „a veni pe urmă”. Starea de inferioritate și comportamentul ei caracteristic o descrie *seruire* (dar v. și 4.6.4.2).

4.6.3. Analoagă cu cea de pe lângă verbe de mișcare, întrebuintarea D. pe lângă cele de stare, continuare firească (cf. 6.2.3), duce la dezvoltarea unei serii de D. atât ad-verbale, cât și ad-nominale, tiparul fiind, de pildă, cel al lui *debeo* < **de-habeo* „a avea de la” > „a datora”, care a luat construcția cu D. după antonimul său (cu nuanță de mișcare) *credo* „a încredința” a împrumutată; o alunecare asemănătoare de sens și de construcție prezintă și *praebeo* < **prae-habeo* „a ține în față” > a oferi”; în aceeași sferă se înscriu *fido, confido, diffido*.

4.6.3.1. La fel cu seria lui *iungere* (6.2.4) se construiesc verbele care descriu proximitatea statică: *adsido, haereo* etc.

4.6.3.2. Tot proximitatea, dar și clasarea (4.6.2.5) fac firească întrebuintarea D. pe lângă verbele care implică o comparare de opinii, fie ea văzută static sau dinamic: *comparo, confero, praefero, antepono, antefero*, dar și *differo, dissentio, discrepo* (v. și 6.3.4).

4.6.3.3. D. de proximitate pot fi alăturate, de asemenea, și unor forme nominale: adjective ca *propior, proximus, finitimus*, precum și formele întrebuintate mai ales substantival, ca *uicinus* și *propinquus*⁷.

4.6.3.4. „Apropierea” față de o persoană sau de un fapt de referință poate implica apoi, printr-o alunecare semantică naturală:

4.6.3.4.1. Sub raport afectiv, prietenia sau dușmănia: *amicus/inimicus* (sau *hostis*), *gratus/ingratus, propitius/infensus* etc.

4.6.3.4.2. Sub raportul înclinației, potrivirea sau discrepanța: *idoneus, aptus, opportunus, accomodatus, congruens/incongruens*, chiar și *absurdus* (poetic) etc.

4.6.3.4.3. Sub raportul comparației, asimilarea sau deosebirea: *par/dispar, similis/dissimilis*, apoi *communis* și *proprius* (ca identificare a apartenenței prin contiguitate, în concurență cu G.).

4.6.3.5. D. apare și pe lângă substantive abstracte deverbative), care sunt strâns legate de una din seriile semantice enunțate mai sus: *opulento homini seruitus* (Plt., *Amph.*, 166), *Pompei statuae plausus* (Cic., *Phil.*, 1, 36), *insidiae consuli* (Sal., *Cat.*, 32, 1 și 2).

4.6.4. D. de interes

4.6.4. Întrebuintarea D. pe lângă verbe cu sensuri tot mai abstracte, fie ele de mișcare sau de stare, poartă numele tradițional de *Dativus commodi vel incommodi*: plasarea afectivă pozitivă sau negativă față de persoana (sau datul) în cauză nu modifică, desigur, valoarea centrală a acestui D. „al celui interesat” (mai degrabă, decât „al interesului”). Însăși despărțirea lui de variantele concrete ale atribuirii și proximității este adesea dificilă, datorită alunecărilor de sens petrecute pas cu pas: doar tactul filologic va dicta în nu puține cazuri, aprecierea unui D. drept „de atribuire” sau drept „de interes” (după gradul de abstracțiune care îi este presupus).

4.6.4.1. Între D. de interes se cuprind mai întâi verbele care afectează în ansamblu persoana: „a favoriza, a îngriji, a ajuta” și, deopotrivă, antonimele „a prejudicia, a vătăma”: *faueo, prosum, adiuto, auxilior*, apoi *medeor* și *caueo*, în contrast cu *obsum, obsto, noceo* sau chiar *insidior, pecco*⁸.

4.6.4.2. Tot aici vin și verbele cu sensul de „asculta, a se supune”, mai abstracte decât cele propriu-zis *dicendi*: *audio* (cu înțelesul de „a da ascultare”), *oboedio*, *obtempero*, *pareo*, dar cf. și 4.6.2.5.

4.6.4.3. Seria cea mai substanțială este cea a verbelor care descriu atitudinea sentimentală față de cineva: „a se mânia, a purta pică, simpatie”: *irascor*, *inuideo*, *succenseo*, *bene (male) uolo* ș.c.l. Prin analogie, au aceeași construcție verbe ca *ignosco* „trec cu vederea > iert”, *parco* „mă rețin, cruț”, *nubo* „pun vâl de mireasă” > „mă mărit” etc.

4.6.4.4. Implicarea generală pe care o descriere D. de interes este evidentă în cazuri ca: *bene procuras mihi* (Plt., *Stich.*, 94) *in medio omnibus palmam esse positam* (Ter., *Phorm.*, 16), sau *non uitae, sed scholae discimus* (Sen., *Epist.*, 106, 12)⁹.

4.6.5. Funcții derivate din D. interesului

4.6.5. Din D. de interes, altfel spus, de la nivelul lui de abstractizare, s-au desprins apoi diferite subfuncții minore ale D., și anume:

4.6.5.1. *Dativus iudicantis*, numit uneori, mai puțin fericit, D. „punctului de vedere”¹⁰ sau „de relație”¹¹, definește persoana din punctul de vedere al căreia este valabil un anumit enunț:

Lucil., 1026 *M Omnes formonsi fortes tibi*

Catul., 86, 1 *Quintia formosa est multis*

4.6.5.1.1. O variantă aparte o formează apariția în D. a unui participiu prezent care precizează dinamic persoana în mișcare în funcție de care se plasează o situație:

Caes., *B.C.*, 3, 80, 1 *Gomphos... quod est oppidum primum Thessaliae uenientibus ab Epiro.*

Varro, *L.L.* 5, 47 *quae est a foro eunti primore cliuo.*

4.6.5.1.2. În proza descriptivă poate fi întâlnită și descrierea statică a impresiei sau a cugetării, luată ca reper personal:

Cic., *Tusc.*, 5, 70 *Haec tractanti animo et noctes et dies cogitanti existit illa... cognitio*

Liv., 26, 26, 2 *Turres procul intuentibus pares erant.*

4.6.5.1.3. Un caz aparte de atracție a participiului, după model grecesc, îl constituie o formulare căutată, ca aceea a lui Sallustiu:

Jug., 84, 3 *neque plebi militia uolenti putabatur*

Cu înțelesul de „nu se socotea că serviciul militar era pe gustul plebei”. Acest tipar, oarecum prețios, a fost reluat de prozatorii stilisti ca Titus Livius și Tacit, constituind un artificiu al stilului livresc.

4.6.5.2. Toate gramaticile latine definesc anumite exemple aparte de întrebuintare a D. (aproape exclusiv al pronumelui) drept D. etice „cu simplă valoare afectivă”:

Plt., *Mil.*, 5 *ego hanc machaeram mihi consolari uolo*

Cic., *Fam.*, 9, 2, 1 *At tibi repente... uenit ad me Caninius.*

Hor., *Sat.*, 1, 3, 15 *Quid mihi Celsus agit?...*

În gramatici apar totodată, pe lângă dese cazuri clare de întrebuintare a pronumelor de persoana I și a II-a, și unele exemple în care este vorba de spre un D. al persoanei a III-a, fie el al pronumelui reflexiv (trimițând la subiectul verbului, în formule de tipul *quid sibi uolt*, v. Ter., *Andr.*, 375), fie, chiar, o sintagmă nominală (ca în Ov., *Fast.*, 6, 173 *Piscis adhuc illi populo sine fraude natabat*)¹².

4.6.5.2.1. Credem însă că atât definiția dativului etic, cât și circumscrierea exemplelor citate sunt susceptibile de îmbunătățire: în fapt, ultimele exemple abia dacă se deosebesc de cele din categoria D. de interes, marcând, dacă vrem, sursa și puntea de legătură dintre D. interesului efectiv și cel al interesului afectiv.

4.6.5.2.2. Odată ce am lăsat la o parte exemplul ovidian, o creație poetică efemeră, fără urmări pentru limba de zi cu zi, trebuie să constatăm că tipul vorbit *quid sibi uolt*, sau *quid tibi uis* (cf. și Cic., *Nat. deor.*, 2, 269; Cic., *Cato Maior*, 66) este unul endocentric enunțului¹³, aflându-se la mijloc de drum între D. de interes efectiv și uzajul gramaticalizat al D. reflexiv (cf. 6.5.4): formulele de acest tip se află deci la limita extremă a D. de interes, dar încă între granițele lui.

4.6.5.2.3. Toate celelate D. ale persoanei I și II-a, de tip *quid mihi agit?* „ce-mi mai face?” sunt exocentrice enunțului¹⁴, ca în locuțiunea populară *em tibi lupo in fabula* sau *in sermone*¹⁵ (cf. n. 5): particula deictică ne trădează rolul acestor turnuri de a menține legătura cu conlocutorul, trezind din nou atenția acestuia, fie prin implicarea persoanei a II-a (*tibi*), fie prin autoimplicarea ironică a persoanei I (*mihi*). Doar aceste cazuri de dativ fatic¹⁶ – mai degrabă decât etic – merită într-adevăr a fi desprins din D. de interes, ca o subfuncție aparte, cu o nuanță expresivă de nedeazămniț.

4.6.5.3. Tot o dezvoltare secundară a D. de interes o formează și D. numit îndeobște „dinamic”, dar uneori, după Havers, în gramatică mai noi, *sympatheticus* (v. de ex. Szantyr, 1965, p. 95): credem că această denumire trebuie părăsită, căci nuanțe de simpatie, acceptabilă pentru tipul *militibus animum*

accendere, este foarte discutabilă pentru exemple ca *sese... Caesari ad pedes proiecerunt* (Caes., *B.G.*, 1, 31, 2) și contrazisă flagrant de cazuri ca *mihi cor retunsum est* (Plt., *Pseud.*, 1045) sau *pugno malam si tibi percussero* (Plt., *Asin.*, 371). Dimpotrivă, în toate exemplele grupate sub această rubrică¹⁷, D. determină verbe care descriu o acțiune dinamică, adesea violentă, cu puternice valențe afective.

4.6.5.3.1. Aceste valențe expresive ale D. dinamic, utilizate și în limba vorbită și în poezie, fac ca el, să poată dubla și concura alte turnuri (simțite ca „normale”, deci lipsite de afectivitate), de tipul G. de posesie (*militum animos accendere*) sau al atributului adjectival (*malam tuam percutiam*). Totuși, încadrarea directă a D. respective sub rubrica D. posesiv (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 73) nu ni se pare potrivită: pe când G. (sau formula adjectivală) arată propriu-zis apartenența D. este utilizat pentru a releva persoana implicată. Cu alte cuvinte, *Caesari ad pedes sese proicere*, indiferent de structura de adâncime, la urma urmei, identică cu *Caesaris ad pedes sese proicere* (Cic., *Fam.*, 4, 4, 3) centrează mai mult și mai aproape imaginea, ca structură de suprafață, asupra acțiunii decât asupra secvenței nominale, scoțând, în cazul concret, într-o lumină mai vie figura generalului victorios¹⁸.

4.6.5.3.2. De secțiunea D. dinamic am lega – doar ca pe un fenomen tipic limbii literare și în special poeziei – D. „punctului final” al mișcării, numit adesea D. „al țintei” sau „al direcției”¹⁹. Acest concurent secundar al Ac. țintei (precedat în special de *ad* și *in*: cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 69–70) reprezintă în fond o reificare a D., petrecută treptat prin intermediul imaginilor poetice:

Verg., *Aen.*, 5, 451 *It clamor caelo primusque accurrit Acestes*
Ov., *Met.*, 4, 91–92 *...lux tarde discedere uisa*
Praecipitatur aquis...

4.6.5.4. În latina târzie, D. pronominal *mihi*, *tibi*, *nobis*, *uobis*, *sibi* încep să apară pe lângă o serie de verbe (*sentiendi*, *dicendi*, de sentiment, dar și de mișcare) care descriu activitățile sau stările nemijlocite ale persoanelor, nuanța lor fiind una reflexivă, de răsfrângere a interesului acțiunii asupra subiectului propoziției (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 214)²⁰.

Peregr., 4, 8 *et sic, quia sera erat, gustauimus nobis*
Vit. Patr., 5, 10, 76 *dico mihi duodecim psalmos*

4.6.5.4.1. „Pronominalul” cu D. este fondat nu direct pe mediul latin (majoritatea verbelor sale neadmițând un mediu), ci pe „pronominalul” cu Ac. (cf. 4.3.4.), deja curent de la o dată timpurie: față de aceasta, care descrie

clar „automanipularea” (în contrast cu ambiguitatea formelor medio-pasive), D. este purtător al unei nuanțe expresive mai puternice, de „autointeresare” afectivă: *sibi ambulare* sau *sibi fugere* sunt mai colorate ca *se uadere* sau *se ducere*:

Itin. Ant., 36 *ambulauimus nobis per heremum*
Mulom. Chir., 681 *statim fugiet sibi*

4.6.5.4.2. În ultimele secole ale latinității, D. „pronominal” câștigă treptat teren, aflându-se în mare măsură la baza diatezei reflexive romanice (în special, în România apuseană).

4.6.5.5. O rubrică aparte trebuie deschisă D. de interes adnominal, evident secundar față de cel adverbial (cf. Szantyr, 1965, p. 95–96): *Philocomasio custos* și apoi *amator* (Plt., *Mil.*, 271 și 1431), ca tip expresiv de limbă vorbită, preluat până în faza timpurie a limbilor romanice, cu exemple intermediare, ca acela al celebrei inscripții:

CIL XIII, 2483 (sec. VI c.n.) *Hic requiescunt menbra ad duos fratres,*
Gallo et Fidencio

4.6.5.5.1. Avantajele expresive ale acestui tip stilistic concis au fost exploatate atât de poeți, cât și de prozatorii stilști: *Achiuis classibus ductor* (Acc. trag. 522), *saluti custos* (Tac., *Ann.*, 3, 14, 5).

4.6.5.5.2. Totodată, autorii de manuale de agricultură și de medicină au apreciat comoditatea formulelor nominale scurte: *pabulum ouibus* (Cato, *Agr.*, 5, 8), *bobus medicamentum* (*ibid.*, 70, 1) etc.: în asemenea situații, D. – complement al numelui concură expresiv G. apartenenței – atribut (cf. 4.6.6.2. – cu exemple mai abstracte).

4.6.6. D. final

4.6.6. După cum se vede din ultimele exemple ținând de D. dinamic (cf. 5.5.3.), acesta tindea deja, în puțină (prin persoane, dar, poetic, și prin unele *res*), să exprime termenul final al acțiunii finale, văzut ca punct-cheie, de referință, al acesteia. Această tendință este dusă până la capăt, prin trecerea în registrul substantivelor abstracte, de D. final. Exprimând țința, scopul ultim al acțiunii verbale, acesta poate apărea, încă din primele texte latine, atât pe lângă verbe de mișcare, cât și pe lângă verbe de stare: *uenire* sau *mittere auxilio*, *dare doti*, *accipere praemio*, *relinquere praesidio*, dar și *habere documento*, *ducere laudi* și, în special, *esse decori*, *cordi*, *frugi*, *memoriae* ș.c.l. (unde D. este sub raport funcțional propriu-zis, un nume predicativ).

4.6.6.1. D. final apare nu arareori în cazul unor substantive verbale de tipul celor în -tus (-sus): *aliā inuenito quam habeas frustratui* (Plt., Men., 695), *quaestui habere* (Plt., Poen., 626; Caes., B.C., 3, 60, 1), *receptui canere* (Caes., B.G., 7, 47, 1), *condere esui* (Varro, Rust., 1, 60).

4.6.6.2. Prin analogie, unele substantive verbale au putut primi valoarea unor D. finale, alăturate fiind – brahilogic – pe lângă unele substantive care implică o precedentă sau simultană acțiune de tipul celor de mai sus: *lnteum extersui* (Plt., Curc., 578), *satui semen* (Cato, Agr., 5, 3), *receptui signum* (Cic., Phil., 13, 15)²¹.

4.6.6.3. Limbajul oficial politico-juridic a adoptat D. final pentru formulele sacramentale ca: *decemui legibus scribundis, tresuiri agris dandis adsignandis*: acest obicei a fost perpetuat și uneori extins în stilul livresc al epocii imperiale (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 78).

4.6.7. D. posesiv

4.6.7. O altă direcție de dezvoltare, net aparte ca evoluție sintactică, ducea încă din IE comună – prin legarea stereotipă a D. (persoanei) cu verbul „a fi” (*es- durativ / *bhu- finit) – către crearea unei formule-standard care să furnizeze o fericită concurență ad-verbală noțiunii de „a avea”, exprimată, în sintagmă nominală, cu ajutorul G., iar mai apoi și lexical cu ajutorul unui verb special²², în latină cu ajutorul lui *habeo*.

4.6.7.1. *Habere*, având drept subiect în N. posesorul, îl scoate în evidență pe acesta, în dauna posedatului, prezentat ca un simplu obiect deținut. Dimpotrivă, D. cu *esse*, desprins cândva ca formulă din D. de atribuire, așezată în deplină lumină (ca N. subiect) posedatul, ștergându-l într-o penumbră umilă pe posesor. O limbă ca latina, în care atenuarea prin impersonal era utilizată din plin, avea să exploateze constant posibilitățile stilistice ale unei asemenea dilări a personalității: *est patri meo domus* este mult mai modest decât *pater meus domum habet*²³. Proza clasică – și în special Cicero – tinde să diferențieze uzul D. cu *esse*, rezervat abstractelor și substantivelor cu valoare colectivă (ca *res, pecunia*), de cel al lui *habere*, întrebuințat emfatic pentru bunurile materiale, între care și cei cuprinși în *familia* (soție, copii, sclavi). Randamentul D. posesiv este enorm în latină: el va rămâne vivace în limba populară, fiind moștenit, în ciuda arhăității sale, până în limbile romanice, într-o serie de formule stereotipe.

4.6.7.2. În cazul utilizării expresiei *est mihi nomen* se adaugă adesea, încă din latina arhaică, prin atracție, D. numelui propriu:

Plt., Trin., 18 *Huic Graece nomen est Thensauro fabulae*²⁴
Amph., 19 ...*nomen Mercuriost mihi*²⁵.

Prozatorii epocii clasice preferă însă prezentarea numelui în N. – mai net și mai răspicat (cf. Szantyr, 1965, p. 91).

4.6.7.3. D. de interes ad-nominal, de tipul *Philocomasio amator, adiutores triumviris* ajunge să fie reinterpretat cu timpul ca un D. posesiv (cu elipsa lui *esse*), limba vorbită lăsându-l moștenire limbilor romanice (tip *la fille le roi, tată fiilor săi*), ca un concurent al emfatic formulei prepoziționale de apartenență sau calificare (tip *la fille du roi / la fille au roi, tată a doi copii / tată de doi copii*), precum și al celei sintetice, în măsura în care a fost moștenită, ca în română (*tatăl copiilor săi*).

4.6.8. D. agent

4.6.8. Tot de dată indo-europeană pare a fi și întrebuințarea D. pe lângă adjective verbale cu înțeles pasiv²⁶. Latina preliterară a extins considerabil acest uzaj atât pe lângă participiile pasive moștenite în -to- (tip *mihi cognitus, emptus*), cât și pe lângă noile sale creații în -ndo- cu nuanță de necesitate (gerundive: tip *mihi faciendum, curandum*). Odată cu folosirea tot mai constantă a formelor din paradigma lui *esse* pe lângă aceste două tipuri de adjective verbale, D. de agent a început să se răspândească, literar, și pe lângă formele sintetice ale *infectum*-ului pasiv. În acest proces, un rol va fi jucat și frecvența D. cu *esse*, care va fi ușurat răspândirea formulelor în -ndum și -tum esse + D., dat fiind că

de la <i>mihi est res</i>	la	<i>mihi est emptum</i>
	sau	
de la <i>mihi est lis</i>	la	<i>mihi est litigandum</i>

nu este mai mult de un pas. Cu alte cuvinte, randamentul sintactic al D. posesiv (cu *esse*) are toate șansele de a fi impus utilizarea curentă a D. de agent în paradigma pasivă (propriu-zisă și periferică), în diferite grade:

4.6.8.1. Întrebuințarea „perifrastică pasivă” cu D. de agent este copios atestată încă din cele mai vechi texte latine, majoritatea covârșitoare a exemplor (în proporție de 5 : 1)²⁷ fiind cu *esse* alăturat:

Plt., Aul., 105 *ab domo abeundum est mihi*
Acc., trag., 77 *tibi cautim adeundum est ad uirum*
Ter., Heaut., 509 *Syrus est prendendus atque adhortandus mihi*.

Concurența Ab. de agent (cu *ab*, cf. 4.5.4.6.) începe să se facă simțită din proza clasică, înainte de toate din rațiuni de claritate (cf. Emout-Thomas, 1964³, p. 74):

Cic., *Har. resp.*, 5 *eum numquam a me esse accusandum putavi.*

Cic., *Pomp.*, 6 *aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis et ipsorum, et rei publicae causa consulendum.*

4.6.8.2. Utilizat, în mod constant, pe lângă *perfectum*-ul pasivului, dar concurat mai îndeaproape de Ab. agentului decât în cazul perifrasticii, D. de agent poate fi întâlnit în exemple ca:

Enn., *Ann.*, 306-8 *is dictus ollis popularibus olim / ...flos delibatus populi*

Varro, *Rust.*, 2, 2, 5 *Tanto sunt mi emptae?* (formulă tradițională)

Cic., *Fam.*, 5, 19, 2 *mihi consilium captum iamdiu est.*

4.6.8.3. De la *perfectum* pasiv, el s-a infiltrat apoi analogic și la tema de *infectum*. În perioada arhaică dispunem doar de două exemple indiscutabile:

Plt., *Rud.*, 956 *a noueram dominum, id quod fiebat*²⁸

Acc., *Trag.*, 283 *me Argos referam, nam hic sum nobilis, ne cui cognoscar noto.*

Această turnură a fost în general evitată de proza clasică²⁹, dar efectul ei de concizie a fost exploatat de poeți și de prozatorii epocii „de argint”:

Verg., *Aen.*, 1, 440 *...neque cernitur ulli*

Tac., *Hist.*, 2, 80 *militibus... castra diligebantur.*

și mai târziu

Amm. Marc., 22, 8, 42 *spatium expeditio uistori diebus conficitur quindecim.*

Un verb de stare ca *iacere* („a zăcea”), interpretat ca echivalent al unui pasiv („a fi doborât”), poate admite de asemenea un D. de agent, puternic expresiv, atât în vorbirea urbană (*ecquae spes sit denarii, an cistophoro Pompeiano iaceamus*, Cic., *Att.*, 2, 6, 2), cât și în poezie (*ut Catulo iacuit Lepidus*, Luc., *Phars.*, 2, 547).

4.6.9. Dublu dativ

4.6.9. Uneori același verb poate primi două complemente în D., acestea fiind fie în corelație apozitională, fie cu funcții diferite, în net contrast unul față de celălalt.

4.6.9.1. În nu puține contexte, un al doilea D. reprezintă o apozitie față de primul, cu două ipostaze inițiale posibile:

4.6.9.1.1. Fie că apozitia – apărută la distanță, sugestiv – precizează epexegetic care parte sau aspect al primului D. este în mod special afectivă de acțiunea verbului:

Plt., *Cas.*, 337 *quis mihi subueniet tergo aut capiti...?*

Stich., 524 *si tibi nullast aegritudo animo obuiam*

Trin., 313 *istaec ego mi semper aetati integumentum meae.*

4.6.9.1.2. Fie că D. al doilea, apozitiv, a fost atras de formula *mihi nomen est* (cf. pe larg 4.6.7.2.):

Plt., *Cist.*, 154 *mihi Auxilio est nomen.*

4.6.9.1.3. Un pas mai departe în direcția atracției îl constituie situațiile definite uneori în gramatici drept „D. cu infinitiv”. După verbe ca *licet*, *deceat*, și apoi *expedit*, *necesse est*, în locul Ac. cu infinitiv uzual, sub influența construcției simple a verbului regent (*mihi licet*, *deceat*, *expedit* etc.), subiectul infinitivalei, identic cu al regentei, poate fi atras în D.:

Plt., *Epid.*, 338 *quieto tibi licet esse*³⁰

Cic., *Har. resp.*, 44 *cui tribuno pl. fieri non liceret*

Hor., *Sat.*, 1, 1, 19 *Atqui licet esse beatis!*

Ter., *Hec.*, 56 *mihi ut discere nouas expedit*³¹

4.6.9.1.4. Nu credem însă în interpretarea identică a situației verbelor de poruncă, unde subiectul presupusei infinitivale este net altul decât cel al verbului regent (fapt nerelevat de Szantyr, 1965, în special p. 363):

Cat., 64, 140 (*mihi*) *non haec miserae sperare iubebas*

Cic., *Att.*, 9, 13, 2 *quamquam hae mihi litterae... iubent... reuert*

În interpretarea noastră, aceste cazuri trebuie analizate drept infinitive complemente de obiect + D. de atribuire, dependente fiecare în parte de verbul regent, fără a alcătui o subordonată completivă în sine.

4.6.9.1.5. Un grecism vădit și voit, de tip *livresc*, îl constituie orice exemplu construit după tiparul *ἔργοι βουλομένης ἑστίαν* (cf. 4.6.5.1.3):

Sall., *Jug.*, 100, 4 *uti militibus exaequatus cum imperatore labor uolentibus esset.*

Liv., 21, 50, 10 *et quibusdam uolentibus nouas res fore.*

4.6.9.2. De altfel, exemplele de dublu D., deosebite ca funcții, împreună un D. al persoanei cu unul final:

4.6.9.2.1. Foarte frecvente sunt D. de atribuire + D. finale, după tipul *dare filiae doti*:

Plt., *Amph.*, 492-3

nemo id probo

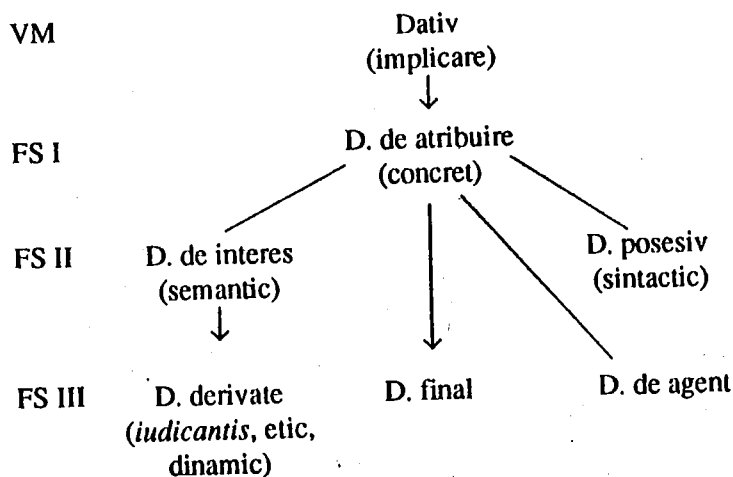
Profecto ducet Alcumenae.

Truc., 646 *ut bubus glandem prandio depromerem.*

4.6.9.2.2. De asemenea, D. cu *esse* poate fi combinat cu unul final, după modelul *est mihi cordi*:

Plt., *Mil.*, 1190 *ne sit matri morae*

4.6.10. Așadar, o schemă funcțională simplă a D. latin ar admite următoarea formă:

NOTE

¹ D. este legat genetic de L. atât în desinențele sale de sg. (-i/-e), cât și în cele de pl. (-is, respectiv, -bus, alături de Instr. și Ab.). Astfel spus, desprins sub raport morfologic din sfera L., D. a ajuns doar parțial (prin gramaticalizarea ad-verbală) să intre în corelație cu Ac.; dar, după cum Ac. circumstanțial nu poate fi dedus din cel de obiect, tot astfel restul funcțiilor D. nu pot fi subsumate ca „indirecte” celor de atribuire (v. 4.6.2.), de apropiere (v. 4.6.3) sau de interes (v. 4.6.4).

² Asupra Ac. de obiect, supranumit „direct”, v. 4.3.1. și urm.

³ *Donare alicui aliquid*, formula normală, concursată de *donare alicuius re*, formulare enfatică („a dăruie pe cineva cu ceva”).

⁴ Nu credem că este oportun să se vorbească în acest caz de un „D. al separației” (Bennett, 1914, II, p. 148; Bassols de Climent, 1967, I, p. 107-108), dat fiind că nu D., ci verbul conține nota semantică a „îndepărtării” (releată de Ab.-Sep. concurent): dimpotrivă, D. compensează – oarecum neașteptat – mișcarea a „smulgere”, printr-o întoarcere a privirii înspre persoana afectată, nedreptățită, lezată: *aufferre filiam matri* este enfatic și expresiv față de *aufferre filiam a matre*, formulare pedestră.

⁵ Prin analogie, D. apare și după interjecțiile cu valoare predicativă, ca *vae* (uictis), *(h)ei* (mihi), *em* (tibi).

⁶ De aici derivă și construcția enfatică, preferată de limbajul oficial-administrativ, *praefectus praetorio* sau *urbi*, în concurență cu formularea plată cu G. de apartenență.

⁷ Aceași este comportarea adverbilor corespunzătoare: *propius* și *proxime*.

⁸ Un exemplu frumos este Ter., *Adelph.*, 116 *si quid peccat, mihi peccat*.

⁹ Cu vădită ironie la adresa contemporanilor, proverbul curent fiind *quidquid discis, tibi discis* (Petron., 46, 8).

¹⁰ Cf. Ernout-Thomas, 1964², p. 72, totuși, D. nu definește punctul de vedere, ci persoana celui care are sau adoptă o poziție anumită.

¹¹ Cf. Stoliz-Schmalz, 1900³, p. 245: această denumire, imprecisă și derutantă, ține să forțeze o aliniere a D. la celelalte cazuri oblice care cuprind o subfuncție abstractă „de relație”.

¹² După știința noastră, este unicul exemplu de acest tip (pronume demonstrativ + substantiv, în locul pronumelui personal sau reflexiv); Szantyr (1965, p. 93) îl cuprinde sub rubrica D. de interes.

¹³ Pronumele în D. trimit înăuntrul enunțului la subiectul acestuia, cu o anumită enfață: „ce-și dorește...?”.

¹⁴ Ele trimit în afara enunțului la un factor al comunicării de altfel neimplicat în el (pers. I sau a II-a) și adus în context, în mod frapant, paradoxal.

¹⁵ Cf. Plt., Stich., 577, Ter., *Adelph.*, 537.

¹⁶ Pentru această noțiune v. 4.1.0. „Etic” trebuie înțeles în sensul retoric tradițional de „afectiv”, cf. H. Lausberg, *Elemente der literarischen Rhetorik*, München, 1967¹, p. 35.

¹⁷ De pildă, în lunga listă a lui Bennett (II, 1914, p. 135-139), din care sunt, însă, de eliminat nu puține exemple care țin direct de rubrica D. de interes.

¹⁸ De aceea și apar în textul lui Caesar D. enfatic, iar în cel al conservatorului Cicero G. banal. În *Repertoriul* său (II, 1900², p. 48, pct. 61, n. 1), Menge arăta cu dreptate că *legatus fratris* (= „pe care îl are fratele”) nu este totuna cu *legatus fratri* (= „destinat fratelui”).

¹⁹ Asemenea denumiri pot duce însă, în mod nedorit, la confuzii cu definirea derivatelor Ac. de mișcare.

²⁰ Încercarea de deducere a D. „pronominal” din cel etic (cf. Szantyr, 1965, p. 294), mai degrabă decât din cel de interes, ține de definiția largă (popular-afectivă) dată sferei D. etic (cf. 4.6.5.2.).

²¹ Aceste forme abstracte reprezintă o continuare firească, pe un plan superior, a formulărilor (cu D. numelor de persoane, ființe sau personificări) grupate sub 4.6.5.5. și depinzând de nivelul D. de interes.

²² Nu suntem în situația de a putea reconstrui verbul-cheie al acestei serii semantice pentru IE comună (dacă aceasta va fi posedat unul): diversele limbi IE vechi au forme total diferite între ele, derivate îndeobște de la radicale cu înțelesul primar de „a apuca, a ține”. Pentru întreaga chestiune v. É. Benveniste, „*Être*” et „*avoir*” dans leurs fonctions linguistiques, în *Problèmes de linguistique générale*, II, Paris, 1966, p. 187-207.

²³ Menge (1900², II, p. 44) spunea cu dreptate că D. cu *esse* desemnează cu prevalență ce este posedat, accentul primindu-l lucrul, crezând însă – după noi, greșit – că G. subliniază persoana. Nu știm de ce firmout și Thomas (1964¹, p. 73) credeau că, în cazul D. cu *esse*, „l'affirmation est énoncée du point de vue du possesseur”, căutând o opoziție unilaterală cu genitivul, în cazul căruia, firește, „elle l'est du point de vue de l'objet possédé”. Din punctul nostru de vedere, distincția între N. persoanei + Ac. obiectului + *habere* (formula *forte* pentru posesor) și D. persoanei + N. obiectului + *esse* (formula avantajoasă obiectului) este una prevalent semantică, ca enunțuri verbale, ambele fiind în opoziție prevalent sintactică față de turnura cu G. posesorului (sintagmă nominală unică, contrată asupra obiectului); cf. 4.1.1.

²⁴ De unde analogic (*ibid.*, 19-20): *Plautus uortit barbare l nomen Trinummo fecit...*

²⁵ Situația pronumelui la finele versului este impusă de metru, ca și în Men., 77 *luentus nomen fecit Peniculo mihi*.

²⁶ Cf. Brugmann. KVG, 1904, p. 433.

²⁷ Cf. Bennett, 1914, II, p. 166-168: toate exemplele sunt la persoana a III-a, majoritatea celor fără *esse* fiind infinitivale.

²⁸ Cf. *ibid.*, 957 b *Ego istuc furtum scio quoi factum est*.

²⁹ Cf. totuși, încă la început de carieră, Cic., *Verr.*, 3, 43 *tibi ...consulatus quaerebatur*.

³⁰ Față de *Truc.*, 747 *non licet dimidio opsoni me participem fieri?*

³¹ Caracterul treptat al atracției poate fi simțit încă în Ter., *Heaut.*, 388 *Nam expedit bonas esse uobis*, cu apropierea lui *uobis* de verbul regent, dar nu și a lui *bonas esse*, rămaso Ac. cu infinitiv.

4.7. GENITIVUL

4.7.0 Spre deosebire de toate celelalte cazuri din paradigma nominală latină (și, în general din cea veche IE), genitivul este singura formă prin excelență ad-nominală: acest caz, alăturat unui alt nume, pe care îl determină, are rolul de a încadra determinatul în sfera noțională a determinantului, furnizând o precizare de apartenență (sau, mai abstract, de explicare; sau, mai precis, de partiție, de calificare etc.).

4.7.0.1. În privința genitivului putem deci spune că ne aflăm în fața unui paradox: el determină îndeobște un nume (substantiv sau înlocuitor al acestuia)², deci, sub raport funcțional, depinde de acesta, dar, în același timp, îl înglobează semantic, îl subsumează propriului său domeniu de înțeles³.

4.7.0.2. În mod natural, genitivul, caz eminamente ad-nominal, concurează în această funcție cu părțile de vorbire care, prin statutul lor propriu, sunt menite să joace rol de atribut: adjectivul, parte flexionară a numeralului, o parte a pronumelui (în special posesivul, interogativ-relativul și nedefinitul).

Între cele două construcții care concureau încă din epoca indo-europeană comună, de tip *eri filius/erilis filius* sau *campus Martis/campus Martius* paralela a durat de-a lungul întregii latinități, cu o diferență semantică vădită: sintagma cu atribut adjectival definește statutul de principiu al determinatului (cu o nuanță prevalent explicativă: „fiu de stăpân”, „câmp închinat lui Marte”), pe când cea cu atribut în genitiv definește apartenența nemijlocită, actuală („fiul stăpânului nostru”), „câmpul propriu al lui Marte”)⁴. Un exemplu grăitor, în care se face distincția dintre persoana fizică și statutul ei social este următorul:

Prop., 4.4.21 (*Tarpeia*) *Obstupuit regis facie et regalibus armis* unde „fața” este „a regelui”, dar „armele” sunt „regale”.

4.7.1. G. de apartenență

4.7.1. În ansamblu, în măsura în care contextul semantic nu implică o nuanțare suplimentară (cf. 7.2.–7.6.), G. ad-nominal indică apartenența fie față de lucruri (de tip *muris urbis*, *cursus fluminis*)⁵, fie față de persoane și de personificări (de tip *domus patris*, *fletus populi*, *furor uenti*). Apartenența marcată de G. trebuie separată net de posesie, definită normal prin D. cu *esse* (ca „dependență”) și emfatic prin *habere* (ca „stăpânire”: cf. 6.7. și v. 7.1.1.1.).

4.7.1.1. Acest genitiv de apartenență personală poate împlini nu numai o funcție atributivă, ci și una de nume predicativ, printr-o simplă transformare în enunț: *domus patris* > *domus patris est*. De aici provin formule expresive, dar mai degrabă livrești, ca:

Cic., *Mil.*, 82 *Populi grati est praemiis adficere bene meritos de republica ciues, uiri fortis ne suppliciis quidem moueri...*

S.H.A., *Verus*, 8, 1 *Fuit eius fati, ut... Romam usque luem secum deferre uideretur.*

4.7.1.1.1. Se cuvine să subliniem aici concurența constantă dintre formula N.-sub. (deținut) + G.-n. pred. (deținător) + *esse* (tip *domus patris est*), care subliniază apartenența („casa este a tatălui”), și N.-sub. (posedat) + *esse* (tip *domus patri est*), care relevă posesia („tata are o casă”).

4.7.1.1.2. Tot de același tip sunt și sintagmele în G. care leagă de *esse* un substantiv + gerundiv⁶: *cetera in XII* (= „în legile celor XII Table”) *minuendi sumptus sunt* (Cic., *Leg.*, 2, 59), *quae res euertendae rei publicae solent esse* (Cic., *Verr.*, 2, 132). Originea acestor formule poate fi aflată în exemplele în care G. se află în nemijlocita apropiere a unui substantiv, de care depinde în fapt⁷:

Caes., *B.G.*, 4, 17, 10 *siue naues deiendi operis essent a barbaris missae*⁸.

Liv., 9, 45, 18 *ut Marrucini mitterent Romam oratores pacis petendae.*

4.7.1.2. Într-o altă ordine de idei, apartenența personală înglobează și filiația, sau, într-un sens mai larg, înrudirea, ba chiar apartenența la aceeași familie: *filii patris*, *Marcus Marci filius*, *Marci nepos*, *Antonii uxor*, *Catonis seruus*

sau *libertus* etc. Printr-o tumură curentă în limba vorbită, se pot întâlni nu arareori, două nume proprii alăturate, doar contextul sau istorisirea implicând relația exactă: *Paris Priami (filius)*. *Hectoris Andromache* (sc. *uxor*: Verg., *Aen.*, 3, 319), *Palinurus Phaedromi* (sc. *seruus*, Plt., *Curc.*, 230). Firește, pentru ascultătorul sau pentru cititorul aflat în cunoștință de cauză nu era necesară, ba chiar era superfluă, nedorită adăugarea apelativului *filius*, *uxor* etc., fie formular, fie insistent pentru un scop aparte.

4.7.1.3. Un caz veritabil de elipsă îl constituie abia acela al eliminării, în vorbirea de zi cu zi, a unor apelative ca *aedes*, *fanum*, *templum*, sau *liber*, *opus*, *oratio*. Determinantul în G. rămâne de-a dreptul suspendat, fără un înlocuitor direct al apelativului omis, dar îndecobște după o prepoziție care îi semnifică eliminarea convențională:

4.7.1.3.1. Numele divinităților apar singure în G., atunci când un templu sau un altar binecunoscut al lor servea drept punct de reper la sau lângă care (*ad*, *prope*), mai rar de la sau în care (*ab*, *in*), ori în fața căruia (*ante*) se petrece ceva:

Ter., *Adelph.*, 582 *ubi ad Dianae ueneris*

Hor., *Sat.*, 1, 9, 35 *Ventum erat ad Vestae*

CIL XIII, 1983 *uade in Apollinis lauari*

dar, uneori, răspicat, fără vreo prepoziție, însă după un *ubi*:

Liv., 2, 7, 12 *ubi nunc Vicae Potae est*

4.7.1.3.2. De asemenea, în cursul unor repetate referiri la spusele, discursurile sau operele predecesorilor, nu se mai reia apelativul care denumește opera, ajungându-se la brahilogii ca: *ex Apollodori* (sc. *bibliotheca*) *puto posse inueniri* (Cic., *Att.*, 12, 23, 2), *sume de Gracchi* (sc. *oratione*) *apud censores* (Cic., *Orat.*, 233)⁹.

4.7.1.4. Genitivul de apartenență personală a fost introdus în mod secundar și pe lângă anumite adjective, al căror cap de serie pare a fi *proprius*, urmat de *similis/dissimilis* („seamăn” > „asemănător”) și, în domeniu religios, de *sacer* („închinat, consacrat”). Acestea, pe de o parte datorită sintagmelor în care circulă neîtretele lor substantive (*ueri simile*, *proprium uiri*, *dei sacrum*), pe de alta prin funcționarea lor ca epitece explicative (*uita similis deorum*, *proprium senectutis uitium*, *anseris sacri lunonis*), priceau, apoi, nemijlocit determinări în negativ, cele mai frecvente fiind cele pe lângă *similis* și *dissimilis*, rar întrebuintate în latina arhaică cu D. (cf. 4.6.3.3.–4.6.3.4.):

Hor., *Sat.*, 1, 4, 69 *ut sis tu similis Caeli Burrique*

ibid., 1, 4, 112 *Scetani dissimilis sis*

Acceasi construcție o cunosc, apoi *communis* și cuplurile *pari/dispar*, *dignus/indignus*.

4.7.1.5. O problemă aparte, ținând de noțiunea generală de „ambiguitate sintactică” (cf. 1.1.1.4.), este ridicată de utilizarea genitivului de apartenență pe lângă substantive strâns legate de o paradigmă verbală (fie deverbative, fie baze de derivare a unor verbe): *laudatio consulis* (< *lauda-re*), sau *metus hostium* (> *metu-ere*), admit o dublă interpretare („lauda adusă de consul” sau

„consulului”, respectiv „teama dușmanilor” sau „de dușmani”), pentru că „opozitia dintre nominativ și acuzativ, fundamentală în sintagma verbală, este neutralizată formal și sintactic în genitivul-determinant nominal”¹⁰.

4.7.1.5.1. În asemenea cazuri, dezambiguizarea, înlesnită de înțelesul contextului general, se face, din punctul de vedere al gramaticii tradiționale, cu ajutorul etichetelor sintactice: G. subiectiv/G. obiectiv, potrivit schemei de transformare:

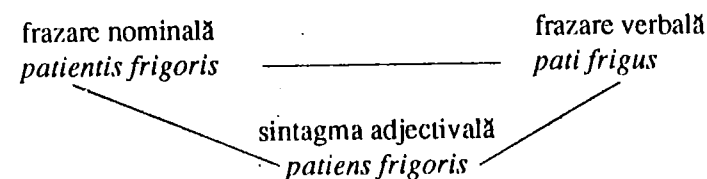
- (1) *laudatio consulis* = în frază verbală cu *consul laudat*
 („lauda adusă de consul”) („consulul [sub.] laudă”)
 sau
metus hostium = în frază verbală cu *hostes metuunt*
 („teama dușmanilor”) („dușmanii [sub.] se tem”)
 dar
 (2) *laudatio consulis* = în frază verbală cu *consulem lauda(n)t*
 („lauda adusă consulului”) („îl laudă pe consul [ob.]”)
 sau
metus hostium = în frază verbală cu *hostes metuit*
 („teama de dușmani”) („se teme de dușmani [lat. ob.]”)

4.7.1.5.2. Trebuie reținut însă faptul că aceste lămuriri de natură sintactică sunt unele suplimentare, dat fiind că ele nu înlocuiesc și nu exclud folosirea rubricii semantice subiacente (G. de apartenență sau, în cazuri mai abstracte, G. explicativ, cf. 7.2.). Aceste „decodări” sintactice ale valorii G. au doar avantajul didactic de a desluși de la început dacă un G. de apartenență ca *timor populi* este de luat drept „teama poporului” (= subiectiv), sau „teama de popor” (= obiectiv)¹¹.

4.7.1.5.3. Se înțelege că am putea aplica definițiile de „G. subiectiv” și respectiv „G. obiectiv” și în cazuri ca *potestas consulis*, respectiv *adspectus montis*, dar lipsa ambiguității (prin unicitatea interpretării posibile: „puterea consulului”, respectiv „aspectul muntelui”) răpește orice utilitate definirii sintactice (subiectiv/obiectiv), lăsând-o pe cea semantică (G. de apartenență) ca singura realmente folositoare.

4.7.1.5.4. Pe de altă parte, am înclina să includem tot în aria G. obiective și acele componente genitivale ale unor adjective (între care și participii în -nt-), care, transpuse în echivalent verbal, ar furniza complemente de obiect. Așadar, spre deosebire de uzajul curent al gramaticilor și urmându-l pe É. Benveniste, am insera aici, ca „genitive de transpoziție”¹², și nu sub rubrica

G. de relație (cf. 4.7.6.)¹³ exemplele de tip *fugiens laboris* sau *patiens frigoris*, respectiv *avidus cibi* sau *edax rerum*, datorită următoarelor corelații în trei termeni:

În situații ca cea de mai sus, construcția genitivă de tip ad-nominal (ca în *amantem uxoris*, Plt., Asin., 857 sau *tempus edax rerum*, Ov., Met., 15, 234) a fost preferată celei cu Ac. de obicei, sau alteia cu un complement de tip ad-verbal: adjectivele respective, fie ele direct derivate dintr-o paradigmă verbală sau nu, au fost tratate aici ca forme mai apropiate de comportamentul substantivelor (cf. 7.6.2.3.).

4.7.2. G. explicativ

4.7.2.0. Prin uz, pe o treaptă superioară de generalitate, se ajunge de la G. de apartenență la cel explicativ, în situațiile în care contextul ne arată, că autorul nu mai ia în primul rând în considerație relația de apartenență propriu-zisă – altfel spus, sfera al cărei membru, persoana al cărei dependent se află a fi determinantul – ci seria, clasa, categoria opozitivă de care ține acesta (în context explicit sau implicit cu o alta).

4.7.2.1. Astfel, de la G. de apartenență de grup de tip *Lutetia Parisiorum*, *Augusta Treuerorum*, *Lugdunum Batavorum*, în care orașele erau văzute ca centre ale unor uniuni tribale, s-a putut ajunge la păstrarea și repetarea formulei întregi, mai ales, în cazurile unde primă necesitatea distincției: *Augusta Treuerorum* / *Augusta Taurinorum* și, la fel, *Actium Corcyrae* (Cic., Att., 7, 2, 3.) sau *Chalcidem Euboeae uenit* (Liv., 27, 30, 7), *in naues impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit*, (ibid., 28, 6, 7)¹⁴. Aceeași pare a fi situația formulelor în care G. a desemnat la origine numele unei divinități protectoare: *urbs Romae* a însemnat la început „orașul zeiței Roma” (cu numele ei public, cunoscut de toți), *flumen Tiberis* (cu varianta poetică *Thybris*) „râul (zeului) Tibru” ș.a.m.d.¹⁵. Prin tocire semantică, precum și prin extindere analogică, s-a ajuns la utilizarea acestor genitive cu valoare pur explicativă, dar abia spre sfârșitul epocii republicane – în concurență cu nominativul denominativ (de tip *urbs Roma*: v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 43).

4.7.2.2. Ca un fenomen de limbă literară, această valență explicativă a G. a trecut prin extindere și asupra unor apelative, cu două variante mai importante:

4.7.2.2.1. În serii categoriale contrastante, de pildă *uirtutibus continentiae, grauitatis, iustitiae, fidei* (Cic., *Mur.*, 33), *sebi ac picis glebas* (Caes., *B.G.*, 7, 25, 2), *frugum alimenta carnisque* (Liv., 23, 30, 3)¹⁶.

4.7.2.2.2. În precizări particulare, care implică o distincție automată față de alte elemente, cazuri sau serii:

Cic., *Fin.*, 2, 26 *tria genera cupiditatum*

Tusc., 2, 52 *nullum genus supplicii deprecatus est*¹⁷

Colum., 5, 11, 4 *arbor ficti* (cf. și Pallad., 4, 10, 28).

4.7.2.3. Genitivul gerunziului – abstract verbal care formează paradigma comună cu infinitivul (cf. V.6.3.) – este utilizat adesea cu această funcție distinctivă, fie singur, fie în serii:

Cic., *Fin.*, 1, 2 *in altere philosophiae parte, quae est quaerendi et disserendi...*

Tusc., 1, 87 *nomen ipsum carendi*

4.7.2.4. O variantă puternic colorată a G. explicativ o constituie exagerările de limbă vorbită, uneori împinse până la hiperbolă, atributul în G. fiind un substitut emfatic al celui adjectival: *scelus uiri* (Plt., *Curc.*, 614, *Mil.*, 434, *Truc.*, 621) = „o crimă de individ“ este mult mai sugestiv decât *scelestus uir* = „un criminal“; la fel *flagitium hominis* Plt., *As.*, 475, *Cas.*, 155 și 532, *Merc.*, 489 și 709), *monstrum mulieris* (Plt., *Poen.*, 273), *deliciae pueri* (Plt., *Pen.*, 204), *pestes hominum* (Cic., *Fam.*, 5, 8, 2)¹⁸.

4.7.2.5. Asupra altor interpretări explicative probabile v. 4.7.3.5.8.

4.7.3. G. partitiv

4.7.3. Domeniul de încadrare pe care îl definește în mod normal G. poate fi sesizat, însă în afara direcției abstractizărilor contrastante, sub un alt unghi de vedere mai precis, acela al cantității asupra căreia se poate opera o partiție¹⁹. Așadar, văzut ca o masă cantitativă, G. poate descrie întregul supus unei împărțiri, unei partiții, de unde și denumirea sa de G. partitiv.

4.7.3.1. Această categorie funcțională a G. se întâlnește îndeobște pe lângă determinate care semnifică una sau mai multe unități, părți, aspecte ale întregului (văzut ca determinant): *pars militum* („o parte din soldați“), *dimidium praedae* („jumătate din pradă“), *reliquum pecuniae* („restul din avere“).

4.7.3.2. Întrebuințarea curentă a unor neutre adjectivale substantivizate (ca *sumum, extremum, ultimum*) merge alături de cea a unor forme deja adverbializate: *multum, plus, plurium uirum* (la fel și *amplius, nimuem*); *parum,*

minus, minimum fidei (și la fel *paulum, exiguum*, iar în latina târzie *modicum*); *satis, affatim*, precum și corelativele *tantum (boni)... quantum (mali)*. Desigur, aceeași construcție este de așteptat și pentru pozitivele adjectivelor înrudite, când ele precizează global (la plural) grupuri de persoane și grupări de obiecte: *multi hominum, pauci obsidum, plerique senatorum*²⁰.

4.7.3.3. O serie învecinată o constituie cea a utilizării G. drept complement al superlativului: pus în relație cu un element sau o arie de referință, de unde și denumirea sa de „superlativ relativ“, acesta primește în mod firesc nuanța eminentă a unei excepții, a unui unicat selectat dintr-o mulțime întreagă: *optimus principum, maximus montium, pessimi seruorum*.

4.7.3.3.1. Prin analogie, aceeași construcție este rezervată și altor determinante care descriu plasarea relativă, în special întâietatea: *primus omnium* („primul dintre toți“), *Romae, principis urbium* („al căpeteniei între cetăți“: Hor., *Od.*, 4, 3, 13).

4.7.3.3.2. În mod secundar, chiar și comparativul, luat ca o definire opozitivă extremă (deci concurând superlativul) poate primi un complement în G.: *maior puerorum* („mai marele [cel vârstnic] dintre băieți“).

4.7.3.4. O arie în sine o constituie G. ponderativ, caracteristic vorbirii expresive, cu două varietăți net distincte:

4.7.3.4.1. În primul rând, tipul *rex regum* (Plt., *Capt.*, 825), *princeps principum* (Mart., 6, 4, 1.), asemănător cu v. pers. *xšāyathiya xšāyathiyanām*, gr. βασιλεὺς βασιλέων (cf. Szantyr, 1965, p. 55), precum și, peste vreme, cu rom. „zmeul zmeilor“, este evident unul partitiv. Determinatul este, în toate aceste cazuri, văzut ca un superlativ aflat în centrul unei mulțimi compuse din elemente omogene: formula ia deci în vorbirea populară valoarea unei expresii-limită: *reliquarum reliquiae* (Plt., *Curc.*, 388) sunt „resturile resturilor = fundul sacului“, iar *nummorum nummi* (Petron., 37, 8) înseamnă „banii banilor = o avuție“.

4.7.3.4.2. În schimb, genitivele plurale care reiau și ele tema substantivului determinat, dar denotă serii distincte și nu structuri concentrice, au a fi considerate drept G. posesive: *nati natorum* (Verg., *Aen.*, 3, 98) „copiii copiilor“ și nu „copii între copii“, iar mai târziu, în latina creștină, *seruus seruorum Dei* („robul robilor lui Dumnezeu“, în formula episcopală și papală consacrată). Treptat însă, sub influența calcurilor biblice de tip *uanitas uanitatum* sau *saecula saeculorum, caeli caelorum*, cele două linii cândva distincte converg, furnizând expresii pline de savoare, adesea reluate și îmbogățite în limba vorbită târzie și în limbile romanice.

4.7.3.4.3. În linia aceleiași tendințe de exprimare puternic colorate, dar la nivelul limbii literare și, fără îndoială, sub impulsul unor modele grecești (Szantyr, 1965, p. 55), se înscrie utilizarea frapantă a G. partitiv (exclusiv a

pluralului) pe lângă unele adjective animate substantivizate, cu valoare emfatică: *dia dearum* (Enn., *Ann.*, 64 V), reluând exact homericul *dia deawn*, apoi *sanctae deorum* (Verg., *Aen.*, 4, 576). Acest tipar poetic este preferat de Lucrețiu (1, 86 *prima uirorum*; 1, 315 *strata uiarum*) și de Vergiliu (*Aen.*, 1, 422 tot *strata uiarum* și 2, 332 *angusta uiarum*), pentru cadența lor solemnă de sfârșit de hexametru. Dintre prozatori, doar Sallustiu pare a fi încercat să preia o asemenea turnură izbitoare:

Jug., 93, 4 *quo cuncta gignentium* („toate dintre câte se nasc”) *natura fert*.

De altfel, în proză – și numai la autorii cu o mare abilitate stilistică – G. partitiv apare doar după *eo* și *quo* (v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 50 și aici, sub 7.3.6.).

4.7.3.5. Toate gramaticile consideră, în mod tradițional, G. (mereu singular) pe lângă pronumele neutre anaforice (*id*, *illud*), interogativ (*quid*) și nedefinite (*aliquid*, *quidquid*, *nil* ș.c.l.) drept un partitiv, în exemple nenumărate ca *id aetatis*, *illud praemii*, *quid noui?*, *aliquid honoris*, *quidquid negoti*, *nil boni*. Noi am fi însă tentați să credem, cel puțin pentru o bună parte din exemplele de acest tip decizia depinzând, în ultimă instanță, de context, că nuanța lor veritabilă este una lămuritoare (variantă a explicativului: tip fr. *quoi de neuf?* și nu **du neuf*) și nu una partitivă: G. singular pare a fi mai degrabă epexegetic, decât un întreg de fragmentat²¹.

4.7.3.6. În schimb, este de nedezmințit faptul că G. (în majoritate plurale) după adverbele și interogativele cu nuanță spațială-temporală au o nuanță partitivă veritabilă: *ubi terrarum?*, *nusquam gentium* și, analogic, *quo loci?* (după *ubi locorum?*), apoi și *tum temporis*.

4.7.3.7. Din nou, datorită unicității G. în funcție de caz adnominal specializat, probleme dificile ne ridică o seamă de situații în care nuanța partitivă a lui (admisă prin șirul neîntrerupt al tradiției gramaticale) nu este ușor de identificat sau de admis, ținând seama atât de nuanțele contextuale, cât și de tendințele evolutive ale limbii latine. În situațiile care urmează, confuziile din tradiția gramaticală ni se par a ține în aceeași măsură de polivalența funcțională a G. latin, de tiparele proprii limbii materne a gramaticienilor și de inerția preluării exemplelor și a încadrării lor.

4.7.3.7.1. O situație flagrantă o constituie aceea a G. materiei, apreciat adesea ca o posibilă ramificație a partitivului (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 43; Szantyr, 1965, p. 52 și 63; Bassols de Climent, 1967², I, p. 86). Dar exemplele de tip *lauri folia* (Mart., 5, 4, 2.), *lora rubra membranae* (Cat., 22, 7) sau *sebi et picis glebas* (Caes., *B.G.*, 7, 25, 2), aducând o precizare

a materiei, nu implică nici o partiție, ci se subsumează G. de definiție, explicativ (cf. 4.7.2.2.1. și n. 16).

4.7.3.7.2. Denumirile unor unități naturale, tehnice sau operaționale nu „cer” nici ele o împărțire automată: *grex porcorum*, *multitudo ciuium*, *turba seruorum*, *legio tironum*, *ala equitum* specifică și ele, în mod curent, tipul „mulțimii” date, ținând de seria explicativă a abstractizărilor apartenenței și nu de cea pur cantitativă a partitivului (cf. Bassols de Climent, 1967², I, p. 82). În aceeași situație se află, ce câte credem, majoritatea exemplelor G. pe lângă unitățile de măsură, practice sau teoretice, cum sunt *libra auri*, *talentum argenti*, *modius frumenti*, *cadus uini*, care înseamnă îndeobște, de ex.: „o livră de aur” și foarte arareori, cu adevărat partitiv, „o livră din aurul...”. Tot aici se cuprind, desigur, clișeele de limbă vorbită de tip *mica panis*, *gutta aquae*, *poculum uini*, a căror valoare explicativă și nu partitivă pare evidentă (cf. de altfel și 7.3.8.1.).

4.7.3.7.3. Dacă G. plural cu funcție partitivă poetică (v. 7.3.4.3.) este indiscutabil, G. singular în formule apropiate nu trebuie asimilat în mod automat aceluiași tip. În exemple ca *in Oceani longinqua* (Sall., *Hist.*, 1, 102: după *el in aperta Oceani* (Tac., *Ann.*, 2, 23, 3), *sub obscurum noctis* (Verg., *Georg.*, 1, 487) sau *serum diei* (Liv., 7, 8, 5) nimic nu trădează o nuanță partitivă veritabilă²²: „pe sub întunecimea nopții” sau „târziul zilei” au, pe cât credem, o neascunsă și simplă valoare de apartenență. Tot astfel ar fi de apreciat chiar și *princeps senatus*, respectiv *iuuentutis*, datorită tocirii treptate a semnificației determinatului; utilizat cu sensul de „fruntaș al”.

4.7.3.7.4. Numeralesle cardinale, cu excepția substantivului *mille*, admit o construcție dublă: atributivă, *tres hostes* „trei dușmani” / partitivă, *tres hostium* „trei dintre dușmani”. Pe lângă *mille* (*milia*) nu putea apărea decât G., de înțeles, după contextul concret, fie drept un partitiv (*mille hostium* = „o mie dintre dușmani”), fie – am spune chiar mai des – drept un explicativ (*mille hostium* = „o mie de dușmani”). Soluția în timp a acestei ambiguități a furnizat-o modelul celorlalte numere, prin încetățenirea treptată a formulei apozitive *mille hostes*, care preia nuanța explicativă (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 139).

4.7.3.7.5. De la G. de apartenență s-a putut ajunge prin alunecare, în urma unei elipse (pentru tipul ei v. 7.1.3.2.), la un G. interpretat ca partitiv în formule de tipul *tertia* (sc. *hora*) *diei*, sau *in tertio* (sc. *libro*) *Georgicorum*: alăturat direct – deși secundar – de numeralul ordinal, G. a ajuns să fie interpretat ca un întreg fragmentat: „a treia (oră) din zi”, sau „în a treia (carte) din Georgice”, față de înțelesul inițial elementar al expresiei complete „a treia oră a zilei”, „a treia carte a Georgicelor”.

4.7.3.8. Totodată, tradiția gramaticală – în perspectiva veche, neogramaticală, a indo-europenisticii²³ – grupează sub rubrica partitivului (postulându-le chiar drept primare și esențiale în definirea G.)²⁴ o serie de întrebunări ad-verbale ale G. după verbe *implendi*, *memoriae*, *cupiendi*, *potiendi* și afiliate ale lor.

4.7.3.8.1. Verbele cu sensul de „a umple” (*impleo*, *compleo*, *repleo*) „a fi plin” (*abundare*, *exundare*) și, prin contrast antonimic, „a fi golit, lipsit” (*carere*, *egere*, *indigere*), ca și adjectivele înrudite (*plenus*, *refertus*, *satur*, respectiv *orbis*, *inops*) cunosc construcția cu G., devenită curentă, pe cât se pare, încă din epoca IE, nuanța ei inițială fiind cu totul ștersă. Așadar, valoarea unor exemple ca:

Plt., *Amph.*, 1016 *quem propter corpus suum stupri compleuerit*.

Cato., *Agr.*, 88, 1 *impleto aquae purae*

Caes., *B.G.*, 6, 11, 4 *ne quis... auxilii egeret*

nu poate fi precizată decât cel mult prin analogie cu alte serii de G. ad-verbal (v. 4.7.3.8.2. și 3). În tot cazul, G., a cărui nuanță poetică și, în general, pretențioasă se datora mai degrabă arhaismului construcției decât unor modele grecești, a cedat treptat locul Ab., la început fără prepoziție, apoi, în latina târzie, cu prepoziții.

4.7.3.8.2. Șirul verbelor de memorie (*memini*, *reminiscor*, și, prin contrast antonimic, *obliuiscor*), precum și al formulelor afiliate de tip *in mentem uenit*, pot primi un complement în G., după construcția firească a perechilor nominale *memorialobliuio* și *memorlimemor*: acest tipar ad-nominal, secundar și marginal față de cel ad-verbal cu Ac. de obiect (atât în textele mai apropiate de limba vorbită, cât și în proza ciceroniană)²⁵ va fi concurat tot mai des de formula prepozițională *de* + Ab.²⁶ Analogic, regimul în G. se infiltrează și după *recordor* (de la Cic., *Att.*, 4, 17, 2; *Pis.*, 12; *Lig.*, 35), apoi și alături de *moneo*, precedat de *commoneo*, *admoneo* (înțelese ca factitive), în proza epocii „de argint”²⁷. În cazul G. după nume și verbe *memoriae* există însă un criteriu care permite definirea nuanței lui: latinul spune *memor nostri* (*Galatea uiuas*: Hor., *Od.*, 3, 27, 14)²⁸ și *memor uestri* (*oblitus sui*: Cic., *Cat.*, 4, 19), iar nu **memor nostrum* sau *uestrum*: diferențierea netă între *nostril/uestri* explicativ-calitativ („de noi/voi”, evtl. „de-ai noștri/voștri”) și *nostrum/uestrum* („dintre noi/voi”) exclude aprecierea întregii serii a G. *memoriae* drept partitive²⁹.

4.7.3.8.3. G. apare tot mai frecvent în epoca clasică și pe lângă verbe din aria semantică a „dorinței”, și, respectiv, „disprețului”: *cupio* (*quae cupiunt tui*, Plt., *Mil.*, 964), *studeo* (*nec studeat tui* Caec., 201 R), dar și *fastidio* (*fastidit mei*, Plt., *Aul.*, 245)³⁰. Aceste atestări, rare dar timpurii, trebuie apreciate atât în corelație cu regimul verbelor impersonale de sentiment (tip *me pudet alicuius*), cât și în continuarea construcției G. pe lângă substantivele (*cupido*,

studium, *fastidium*) și adjectivele (*cupidus*, *studiosus*) înrudite cu aceste verbe: în fapt, regimul ad-verbal normal (anume Ac. de obiect) a făcut uneori loc, analogic, regimul ad-nominal (cu G., interpretabil ca unul „obiectiv”).

4.7.3.8.4. Sub impulsul inițial al regimului unor adjective cum sunt *compos* și *impos* (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 52), dar și al unei neîndoielnice influențe literare grecești, latina a început să utilizeze G. și după *uerba potiendi*: „a stăpâni, a dobândi, a domina”. Capul de serie al acestui șir este *potiri* (*totius Galliae*, Caes., *B.G.*, 1, 3, 8), pe lângă care mai sunt atestate cu același regim – rar și poetic – *adipisci* (*Galba rerum adeptus est*, Tac., *Ann.*, 3, 55, 1), *regnare* (*populorum*, Hor., *Od.*, 3, 30, 12). Nuanța explicativă a acestui G. este asigurată de o construcție ca *uestri dominantur* (Min. Fel., *Oct.*, 12, 5), unde orice interpretare partitivă este imposibilă (cf. 4.7.3.8.2.).

4.7.4. G. calitativ

4.7.4. A doua mare ramură a G. specializat o formează G. calitativ, în cadrul căruia pot fi distinse mai multe nuanțe implicând o referire categorială calitativă (și nu cantitativă), fie la persoane, fie la lucruri, G. fiind, cu rarissime excepții, în sintagme de tip substantiv + adjectiv (tip *homo magnae uirtutis*).

4.7.4.1. G. clasei, în mod normal pe lângă nume de persoane, indică fie proveniența, fie categoria socială sau clasa de vârstă căreia îi aparține un individ sau un grup de oameni; *mei loci atque ordinis / hominem* (Ter., *Eun.*, 234–235). G. apare nu arareori și ca nume predicativ: *generis Graeci est* (Plt., *Merc.*, 525), *eiusdem aetatis fuit* (Nep., *Alc.*, 11, 1), *non es nostrae fasciae* (Petron., 46, 1). De aici, prin șarjare stilistică, acest tip de G. poate fi alăturat și altor verbe, ca elemente predicativ suplimentare: *clientum fides / cuiusmodi clueat* (Plt., *Men.*, 557), *redis mutatae frontis* (Hor., *Sat.*, 2, 8, 84; cf. 2, 2, 125). Expresia stereotipă cea mai curentă din această serie este *eiusdem generis* „de același fel”. Judecata fiind în toate cazurile una categorială, credem că propunerea unei eventuale interpretări partitive, fie și parțiale (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 43; Szantyr, 1965, p. 67–68), nu este îndreptățită (v. de altfel și 7.1.1.).

4.7.4.2. Genitivul calității – de fapt al „însușirilor omenesci” – este îndeaproape înrudit cu speța precedentă, el reprezentând o extindere a aprecierii categoriale asupra înzestrării generale a individului sau asupra aparenței sale: *homines... magnae uirtutis* (Caes., *B.G.*, 2, 15, 5), sau, ca nume predicativ, *nec (uius) tantarum uirium est, ut...* (Cic., *Tusc.*, 5, 2). Tradiția gramaticală a căutat să distingă G. calității (ca pe unul care descrie însușiri înnăscute și stabile) de Ab. calității (care descrie însușiri dobândite sau pasagere, cf. 4.5.7.4.). În măsura

în care această separare nu este înțeleasă ca una absolută, căci nuanța poate fi pur și simplu ignorată, putem admite că:

4.7.4.2.1. *Homo magnae uirtutis* înseamnă în mod normal „om de o mare bărbăție (înnăscută)”, pe când *homo magna uirtute* este un „om de mare virtute (dobândită)”. De asemenea, *magni animi milites* sunt „soldați de un mare curaj (din fire)”, pe când *magno animo estote* înseamnă „fiți cu bun curaj (acum, la greu)” ș.c.l.

4.7.4.2.2. Totodată, în cele câteva exemple unde le aflăm alăturate, G. pare a marca sfera constantă, pe când Ab. sugerează comportamentul particular: *quam serui tui / cibique minimi maximeque industria* (Plt., *Vid.*, 41–42) „și de mică cheltuială pentru hrană și cu mare hărmicie”³¹; la fel, *uir magni ingenii summaque prudentia* (Cic., *Leg.*, 3, 45) este „un bărbat de mare talent și cu cel mai mare spirit de prevedere”.

4.7.4.3. G. estimării sau al evaluării este normal în domeniul aprecierii valorii globale a lucrurilor, indicând ordinul de mărime în care se încadrează obiectul, evenimentul sau fenomenul discutat: *fossa pedum XV* (Caes., *B.G.*, 5, 42, 1) „un șanț de ordinul a 15 picioare”; *tridui mora* (*ibid.*, 4, 11, 4) „o întârziere de ordinul a 3 zile”. Formula cea mai curentă din această serie este *huius/eius/eiusdem modi* „de acest/aceleși fel”.

4.7.4.4. Evaluarea intervalelor de timp a dus, în limba vorbită, la formule prescurtate, care, prin omiterea determinantului, lasă genitivul estimativ în postura unui element predicativ suplimentar:

4.7.4.4.1. În limbajul militar, omiterea unor forme arhi-repetate, ca *iter*, *spatium*, *interuallum*, lasă G. estimative ca *bidui*, *tridui* în dependență directă de predicat (cel mai des *abesse*): *castra...guae aberant tridui* (Cic., *Att.*, 5, 16, 4), *...a quibus aberam tridui* (*ibid.*, 5, 17, 1).

4.7.4.4.2. În apropierea vârstei unei persoane sau a unei categorii de persoane G. estimării este firesc: *Hannibalem annorum ferme nouem* (Liv., 2, 1, 4). El poate trece însă și pe lângă verb ca un emfatic element suplimentar al predicatului: *Q Fabius Maximus moritur exactae aetatis* (Liv., 30, 26, 7). Acest uzaj este apoi extins în fraze în care subiectul este evident din cele ce posedă: (*Cato*) *primum stipendium meruit annorum decem septemque* (Nep., *Cato*, 1, 2), *nouem annorum a uobis profectus* (Liv., 30, 37, 9) și, până la limita neclarității, *mixti feminis mares, aetatis tenerae maioribus* (Liv., 39, 8, 6) „bărbați amestecați cu femeile, cei de vârstă fragedă cu cei mai mari”.

4.7.4.5. O arie foarte precisă, strâns înrudită cu cea a evaluării globale, este cea tehnică a definirii prețului: G. fixează în mare de ce ordin este valoarea

unei mărfi: *magni, parui, minimi, maximi*, cu sau fără *preti* exprimat apar cel mai des ca nume predicative:

Plt., *Aul.*, 790 *...nullus tam parui preti*

și prin extindere asupra persoanelor

Cic., *Q. fr.*, 1, 2, 14 *Noli spectare quanti homo sit. Parui enim preti est qui tam nihili sit.*

Această dezvoltare secundară expresivă a furnizat clișee colorate de limbă vorbită ca *homo nihili* (Plt., *Trin.*, 1017) „om de nimic”, *non homo trioboli* (Plt., *Poen.*, 463) „nu un om de trei parale”.

4.7.5. G. evaluării și cel al prețului pot apărea adesea și pe lângă vorbe cu sens lexical deplin, întrebuițarea lor ad-verbală având aceeași valoare de „estimare globală”. Astfel, de la *homo magni pretii*, prin *magni (preti) est*, până la *magni aestimare, uendere, pendere* tranziția este una gradată.

4.7.5.1. Evaluarea propriu-zisă o prilejuiesc verbe de tipul lui *aestimare, existimare, censere, pendere* și apoi, pe o treaptă superioară de generalitate, *ducere, putare*, sau chiar *habere și facere*:

Cic., *Fin.*, 2, 42, *uoluptatem...uirtus minimi facit*

Nep., *Cato*, 1, 2 *magni opera eius existimata est*

Estimarea însemnătății unei persoane poate deveni, în limba vorbită, o formă de manifestare expresivă a disprețului (cf. 4.7.4.5.):

Plt., *Curc.*, 713 *non ego te flocci facio* „nu te cred bun nici de un fir de păr”

Ter., *Adelph.*, 163 *huius non faciam* „n-am să o cred nici de-atât” (cu un gest bine știut de dispreț)

Cic., *Div.*, 1, 132 *non habeo nauci Marsum augurem* „nu-l cred pe Marsus augurul bun nici de-un fleac”

4.7.5.2. O arie aparte o formează verbele din sfera tranzacțiilor comerciale: *emo, uendo, ueneo, conduco, loco* etc.³²:

Plt., *Merc.*, 425 *ne minoris uenderes quam ego emi*

Hor., *Sat.*, 2, 3, 156 *Quanti emptae?*

4.7.5.3. O mențiune aparte o merită expresiile formulare, derivate din limbajul comercial, de tip *lucri facere. Facere* – sub raport etimologic „a orândui, a pune”, din radicalul IE **dh₂-/dh₃-*, rudă cu gr. *τίθημι* – primește în mod firesc, în evoluția sa un G. al încadrării, prilejuind o formulare comodă și rapidă ca *lucri facere* „a pune la câștig”:

Plt., *Poen.*, 771 *me...trecentos Philippos facturum lucri.*

Truc., 690 *...a facio lucri.*

Această expresie a putu fi reluată expresiv prin *numerare lucri* (Cic., *Verr.*, 3, 84) „a socoti la câștig”, folosind un verb mai bogat în conotații, sau

descompusă poetic în elementele ei componente și trecută într-un registru sintactic mai sugestiv:

Hor., *Od.*, 1, 9, 14–15 *Quemcumque fors dierum dabit lucro Appone...*

Analogic, prin variații asupra G., apar formule cum sunt *compendi facere* „a trece la economii”, *sumpti facere* „a trece la cheltuieli”, *reliqui facere* „a trece la (rubrica) rest” (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 55).

4.7.6. G. de relație

4.7.6. Așa-numitul G de relație nu reprezintă în esență decât o extindere aparte, cu valoare expresivă, a ariei curente – de încadrare și corelare – tipică acestui caz. Sub aspect semantic (în cadrul funcției fundamentale ad-nominale a G.), G. de relație constituie o dezvoltare analogică pornind de la sfera G. de apartenență „obiectivă” (cf. 4.7.1.5.): sub aspect sintactic, el este întrebuințat în aceeași măsură pe lângă nume și pe lângă verbe (aici ca element predicativ suplimentar). În toate cazurile, el aduce cu sine o complinire, o lămurire *sui generis* asupra temei dezbătute, a persoanei sau a grupului omenesc discutat.

4.7.6.1. Vechi pe lângă nume, G. de relație poate fi definit ca atare în contrast cu G. „obiectiv”: acesta din urmă indică persoana sau obiectul afectat global de sensul unui substantiv strâns înrudit cu o temă verbală uzuală (cf. 4.7.1.5.), pe când G. de relație reprezintă o integrare analogică, dar marginală, a unor tipuri învecinate, în care însă, prin transformare în sintagmă verbală, am ajunge nu la un complement de obiect, ci la unul circumstanțial:

4.7.6.1.1. Astfel, *omnium rerum desperatio* (Cic., *Cat.*, 2, 25) ar fi în transpoziție ad-verbală *de omnibus rebus desperavit*: analogia este cu *sperare meliora* > *spes meliorum rerum* (G. obiectiv); de asemenea, *consultatio nuptiarum* (Plt., *Epid.*, 182–183), *opinio deorum* (Cic., *Tusc.*, 1, 30), *rei publicae dissensio* („neînțelegere asupra statului”, Cic., *Sest.*, 72) și, poetic, *lacrimae rerum* (Verg., *Aen.*, 1, 462).

4.7.6.1.2. Totuși, nu am grupa sub aceeași rubrică forme cum sunt *cupiditas regni*, dat fiind că paralela sa ad-verbală normală este *cupere regnum*³³, deci G. respectiv este de apreciat ca obiectiv (în sfera apartenenței) și nu drept de relație: cf. *potestas dicendi*, *uoluntas dicendi*, în contrast cu interpretarea din Ernout-Thomas, 1964³, p. 56–57.

4.7.6.1.3. Alte exemple arată integrarea în sintagmă nominală a unor complemente de tipuri foarte variate:

– adversative: *pro ueteribus Heluetiorum iniuriis populi Romani* (Caes., *B.G.*, 1, 30, 2), unde G. poate fi echivalat prin complementul *in populum Romanum*.

– de direcție: *maximum periculorum incitamentum* (Cic., *Arch.*, 23), față de *ad pericula*.

4.7.6.1.4. Din nou, nu am înscrie aici exemple ca *habes formam Epicuri uitae beatae* (Cic., *Tusc.*, 3, 38: ap. Ernout-Thomas, *loc. cit.*), unde G. apartenenței personale (*Epicuri*) depinde – mai puțin fericit, ca în orice lanț de genitive – de un alt G. de apartenență (*uitae beatae*), singura interpretare valabilă putând fi „ai (în față) înfățișarea vieții fericite a lui (= după) Epicur”.

4.7.6.2. De la substantive, G. de acest tip a putut fi extins și asupra adjectivelor înrudite sau cu sens similar, modelul curent fiind cel al răspândirii G. obiectiv după adjective (v. 4.7.1.5.4.):

4.7.6.2.1. În această categorie am insera doar adjectivele care, la rândul lor, corespund unci construcții verbale care nu admite complement de obiect: *incerta sum consili* (Plt., *Rud.*, 213), *homines insueti laboris* („neobișnuiți cu munca”, Caes., *B. G.*, 7, 30, 4), apoi, la fel *peritus/imperitus*, *gnarus*, *ignarus*, *doctus/rudis*, în vecinătatea ariei explicative discutate sub 7.3.8.

4.7.6.2.2. Nu pot fi cuprinse însă în această rubrică forme de tipul *cupidus regni*, *avidus gloriae*, unde avem în față G. obiective propriu-zise (cf. 7.1.5.4.). În aceeași situație se află *timidusque deorum* (Ov., *Met.*, 5, 100: cf. *timere* + Ac. ob.) sau *gloriae... fugacissimus* (Sen., *Ben.*, 4, 32, 4: cf. *fugere gloriam*) ș.a.m.d. În schimb, poezii, utilizând din plin concizia expresivă a G., obțin adevărate formule „referențiale” cu cât mai neașteptate, cu atât mai cuecritoare: *fessi rerum* (Verg., *Aen.*, 1, 178) *laeta laborum* (*ibid.*, 11, 73), *incauta futuri* (Hor., *Sat.*, 1, 35), *timidus... procellae* (Hor. *A. P.*, 28).

4.7.6.2.3. Unele participii prezente, în special acelea care exprimă stări fizice sau sentimente, admit o dublă construcție, cu Ac. sau cu G.: primul exploatează valențele verbale ale participiului, când și o nuanță de simultaneitate nemijlocită: *patiens frigus* („care răbdă frigul”: cf. *frigus pati*); al doilea consideră participiul înainte de toate ca nume, construind *patiens frigoris* („răbdător al frigului”: cf. *patientia frigoris*). Dar, după aprecierea noastră, acest G. nu este unul de relație (cu Ernout-Thomas, *loc. cit.*), ci unul simplu obiectiv: cf. *amans uxorem* / *amans uxoris* (ultimul la Plt., *Asin.*, 857, cu paralela *osorem uxoris*, v. 859), *alieni appetens* (Cic., *De or.*, 2, 135). Tendința spre substantivare a acestor adjective care descriu persoane a adus cu sine și tratarea lor ca nume cu drept deplin, cu o construcție genitivală de apartenență (în speță obiectivă: v. 4.1.5.4.).

4.7.6.3. G. de relație poate apărea și pe lângă verbe, dar, deși atestările sale în această postură sunt timpurii, întrebuințarea ad-verbală trebuie considerată secundară și marginală. Pe lângă predicat, ca element predicativ suplimentar, valoarea clarificatoare a G. adaugă o informație prețioasă asupra domeniului

discutat, reprezentând, desigur, o extindere semantică și sintactică a G. explicativ: *trecentos nummos Philippus portat praesidi* „aduce trei sute de monezi-filipi de ajutor” (Plt., Poen., 670); *talenta...uiginti...det dotis* (Plt., Cist., 561-565) „douăzeci de talanți să dea de zestre”. Calea acestei treceri îtreptate a G. de pe lângă nume pe lângă verb, ca lămurire finală, o dezvăluie clișeele de tipul celui următor: *ei fidei non habui argenti* (Plt., Penic., 785), literalmente „nu i-am dat crezare / de bani”, de unde „nu l-am crezut cât despre bani”.

4.7.6.4. Pasul hotărâtor al dependenței către verb fiind făcut în acest fel, nu este de mirare apariția G. drept complement de relație pe lângă o sumă de verbe care cer, prin însuși înțelesul lor, o lămurire categorială:

4.7.6.4.1. *Verba accusandi*, esențiale în limbajul juridic, implică de la sine – în sistemul atât de strict codificat al dreptului roman – o încercare legală, exprimată printr-un G., în aceeași arie intrând deopotrivă categoria acuzației (a chestiunii în litigiu) și felul pedepsei cerute/date: *accusare perduellionis, damnare capitis, condemnare pecuniae publicae*. Formularea aceasta devenită stereotipă va fi reprezentat o transpunere ad-verbală (de relație) a G. explicativ de pe lângă *res* (= *causa*: cf. *capitis res*, Plt., Trin., 962; Ter., Phorm., 631) *reus* (*reus eius facti*, Plt., Cist., 164), întrebuițarea verbelor *iudicialia* fiind mai frecventă decât a formulelor cu substantive. Oricum, în exemple ca *accusare proditiōis* („a acuza de trădare”, Nep., Milt., 7, 5) nu trebuie căutată nici o elipsă, ci, dimpotrivă, paralelismul Ab. pedepsei (cf. 5.6.3) și dorința de claritate pot duce la formulări redundante ca *inuidiae crimine accusari* („a fi acuzat sub învinuirea de invidie (= de a fi invidiat)”, Nep., Alc., 4, 1). Se înțelege că asemenea expresii pot fi folosite și în afara cadrului strict legal, „a acuza, a achita, a elibera” (*accusare, absolvere, liberare*), având curs în domenii variate: *eum tu auaritia accusas?* (în particular, Cic., Flacc., 83), *quin sine mora uoti liberaretur* (religios, Liv., 5, 28, 1). Intrate în limba vorbită, aceste expresii duc la crearea clișeului curent *tenere aliquem mendaci* „a prinde pe cineva cu minciuna” (cf. și *teneri eiusdem cupiditatis*, „a fi prins asupra aceleiași poște”, Cic., Leg., 3, 31).

4.7.6.4.2. La fel se comportă și verbele impersonale de sentiment, construite cu Ac. persoanei (care încearcă acest sentiment, văzut ca o presiune exterioară) și cu G. referinței: *me miseret tui, nos pudet sociorum*, care pot primi și G. ale persoanelor, *me piget, taedet, paenitet alicuius facti*, care iau alături G. lucrului, al faptului. Pentru toate aceste, G. pe lângă substantivele înrudite este strict învecinat: *pudor sociorum* („rușinea față de aliați”), *paenitentia facti* („regretul pentru o faptă”).

4.7.6.4.3. După cum ne-o arată *me fallit animi* (Lucr., 1, 136) și alte verbe au ajuns să primească alături G. de relație, echivalența „pronominalului” cu mediul ducând la paralelism ca:

me fallit animi: nec sermonis fallebar (Plt., Epid., 239)

dar și *ego me excrucior animi* (Plt., Epid., 390): sau *animi angī* (Cic., Verr., 2, 84).

Prin răspândire analogică, în continuarea aceleiași serii intră *animi pendere* („a sta cu sufletul la gură”, Plt., Men., 128, Cic., Tusc., 4, 35) și, cu deosebită emfază, *desipiebam mentis* (Plt., Epid., 138).

4.7.7. G. liber

4.7.7. G. apare, dar în exemple puțin numeroase, și în postură liberă, cu valoare independentă, de clasificare generală, desprinzându-se din formulări eliptice de genul celor discutate mai sus sub 7.1.3. și 7.4.4., foarte probabil sub influența literară a unor modele grecești, mult mai curente:

4.7.7.1. Situația cea mai veche și cea mai limpede o reprezintă apariția G. în funcție exclamativă, mereu în sintagmă nominală bimembră (substantiv + atribut), mai degrabă atunci când este vorba despre o activitate sau o stare tipică existenței omenești, în total patru exemple sigure în toată literatura latină precreeștină³⁴:

Plt., Most., 912 *Di immortales, mercimoni lepidi!*

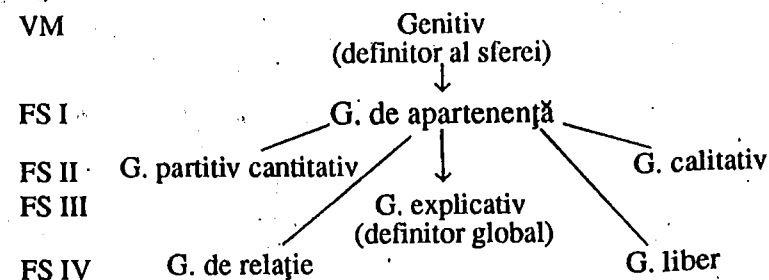
Truc., 409 *O, mercis malae!*

Prop., 4, 7, 21 *foederis, heu taciti!*

Luc., Phare., 2, 45 *O, miserae sortis!*

4.7.7.2. G. absolut, de indiscutabilă sorginte grecească, apare pentru prima dată în *Bellum Hispaniense*, texte cu o coloratură populară binecunoscută: *eius praeteriti temporis* (14, 1), *huius incidentis temporis* (23,6). Asemenea precizări *pendentia*, echivalate cu niște locuțiuni, apar tot mai des în latina târzie: *huius temporis*, dar apoi și *huiuscemodi* (adverbializat: „de acest fel”), *sui nominis* („în numele său”), concurând formulele normale cu Ab.-Instr. *hoc tempore, hoc modo, suo nomine* (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 61).

4.7.8. Schema generală a structurării funcțiilor sintactice ale G., mergând de la cele concrete la cele mai abstracte și gramaticalizate, ar putea fi, în mare, următoarea, fără o detaliere excesivă:

¹ Pentru întreaga definire a funcțiilor sintactice ale genitivului latin v. É. Benveniste, *Pour l'analyse des fonctions casuelles: le génitif latin*, în *Problèmes de linguistique générale*, [I], Paris, 1966, p. 140–148 și în special concluzia: „genitivul este cazul care transpune singur, între două nume, funcția care este menită fie nominativului, fie acuzativului în enunțul cu verb personal” (p. 148). Explicația unicătății cazului prin excelență ad-nominal – față de varietatea cazurilor îndeobște ad-verbale – trebuie căutată, pe câte credem, în necesitatea primară a unor determinări diverse pentru definirea acțiunii sau a comportării reflectate de verb (a cărui paradigmă este, din aceleași motive, dotată cu multiple caracterizări morfologice, reprezentate într-un tablou mai amplu de categorii gramaticale), în contrast cu corelarea statică a numelui. Intenția unei lămuriri mai aprofundate impune apelul la un „complement al numelui”, împrumutat cazurilor prin excelență ad-verbale (Ac., Ab., D mai rar L.): *uia ab Tarento* (cf. Liv., 27, 26, 5) în loc de *uia Tarenti*, sau, mai uzual, *uia Appia*.

² Deși atestări ad-verbale din diverse limbi IE vechi ne obligă să atribuim apariției G. pe lângă anumite verbe (de folosință, de dorință, eventual de stăpânire, v. Brugmann, KVG, 1904, p. 436–438) o vechime de dată IE comună, credem că, sub aspect statistic și funcțional, acestea trebuie considerate marginale față de utilizarea lui ad-nominală, în pofida afirmațiilor din unele gramatici (cf. de ex. Szantyr, 1965, p. 50–51 și Bassols de Climent, 19672, I, p. 65 și urm.).

³ Acest specific al G. rezultă și mai limpede din contrapunerea lui față de D. întrebuințat ad-nominal (ca un „complement al numelui”):

<i>patris filius</i>	față de	<i>filius patri</i>
„fiu (văzut ca al) tatălui”		„fiu (supus) tatălui”
	sau	
<i>praefectus praetorii</i>	față de	<i>praefectus praetorio</i>
„prefect al pretoriului”		„prefect (în fruntea) pretoriului”

⁴ Încălcări reciproce ale domeniilor de întrebuințare a G. și a atributului adjectival se vor fi petrecut și în vorbirea curentă expresivă, așa cum apar la poeți (uneori și în legătură cu *ratio metrica*) și la prozatorii stilști (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 46).

⁵ Apartenența poate dezvolta o arie temporală, în datările curente de tipul *pridie eius diei* („în ajunul acelei zile”: Cic., *Fam.*, 1.4.1), *postridie eius diei* (Cato, *Agr.*, 2.1), de unde, mai elaborat, *sextum post cladis annum* (Tac., *Ann.*, 1, 62, 1), concurând cu Ab. *a quo* (4.5.3.2. și Ernout-Thomas, 1964³, p. 42); acest tip este extins apoi în datările „libere” (v. 7.7.2.).

⁶ Rar, în această postură poate apărea și un gerunziu: Ter., *Adelph.*, 270 *ne id adsentandi mage, quam quo habeam gratum, facere existumes* „ca să nu crezi că o fac mai mult din lingușire, decât pentru că(-ți) păstrez recunoștință”.

⁷ Cf. Benveniste, *art. cit.*, p. 144.

⁸ Unde aceasta este lecțiunea manuscriselor mai vechi, din clasa α, (ABMS – sec. IX–X), pe când clasa mai recentă β, (TVUR – sec. XI–XII), a completat spre clarificare *deiciendi operis causa* (cf. O Seel, Leipzig, Teubner, 1968, I, p. 110). Acest caz explică de minune rațiunea succesului literar al formulelor cu *causa* și *gratia*, trecute pe lângă predicat, ca prebizări de finalitate (cf. 5.7.1.2.).

⁹ În acest ultim exemplu, apariția lămuritoare a temei *apud censores*, echivalentă cu un titlu, atenuează bruschețea formulei concise. Pentru frecvența acestui tip de trimiteri la autorii creștini v. Szantyr, 1965, p. 61.

¹⁰ Cf. Benveniste, *art. cit.*, p. 147.

¹¹ O reprezentare la fel de coerentă și de îndreptățită, dar care se bazează pe opoziția diatezelor verbale extreme (activ/pasiv), o poate furniza contrastul dintre G. „activ” *timor militum* (= *militēs timent*) și G. „pasiv” (= *militēs timentur*), *timor* fiind neutral între *timere* și *timeri*, ca „starea de teamă”.

¹² Cf. Benveniste, *art. cit.*, p. 146–147.

¹³ Cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 57 și Szantyr, 1965, p. 80.

¹⁴ Concurența la acest tip de lămurire o oferă opoziția explicativă, de tip *Antiochia in Syria* (L. + Ab.: L., Caes., *B.C.*, 3, 105, 4), *Demetriadem in Thessaliam* (Ac. de direcție fără + Ac. cu prepoziție, Liv., 27, 32, 11).

¹⁵ Cf. Szantyr, 1965, p. 62, vechimea tipului originar fiind atestată de exemple ca *Naris ad undas* (Enn., *Ann.*, 260 V), sau *Silari ad flumen* (Lucil., 126 M).

¹⁶ Înclinarea de a presupune acestui tip o nuanță partitivă (Ernout-Thomas, 1964³, p. 43 și Szantyr, 1965, p. 63) ținând, după părerea noastră (cf. 7.3.7.), de întrebuințarea lui *de*, a lui *of*, a lui *von* cu o valoare generală (fără distincție între explicație și partiție) în limbile romanice și germanice moderne de mare circulație. Din fericire, româna ne înfățișează diferențierea fină între aceste nuanțe, cu ajutorul opoziției dintre *de* (tip *o bucată de pâine*: explicativ) și *din* (tip *o bucată din pâine*: partitiv), ambele, la rândul lor, fiind net distincte față de tiparul apartenenței concrete (tip *câmpul pâinii* sau *câmp al pâinii*).

¹⁷ G. pe lângă *genus* nu exclude însă interpretarea de apartenență: doar tactul interpretului va asigura înțelegerea corectă a lui *genus hominum*, după caz, „neam de oameni” (explicativ) sau ca „neamul oamenilor” (= „omenesc”, în concurență cu *genus humanum*).

¹⁸ O altă posibilitate de a concura formula abjectivă de tip *homo flagitiosus, puer delicatus* etc., o oferă, tot în limba vorbită, parataxaopozitională opozitivă: *phantasia, non homo* (Petron, 38, 16) „un vis, nu un om” (și nu „un rêve fait homme”, cu Ernout, în ediția sa, Paris, Les Belles Lettres, 1970⁷, p. 34).

¹⁹ Această arie se opune nemijlocit celei simetrice a calităților, cu afiliatele ei (cf. 7.4.–7.5.), conform corelației elementare dintre numeral și adjectiv.

²⁰ Numai tactul filologic al interpretului, atent la nuanțele contextului dat, poate și trebuie să deosebească în mod constant între situațiile în care nuanța partitivă este de necontestat, neputând fi vorba de o capcană întinsă de limba maternă a cercetătorului modern (v. 4.7.3.7.).

²¹ Aceeași poate fi, ocazional, situația unora dintre tipurile cuprinse sub 4.7.3.2.

²² Așa cum susțin, fără o argumentare explicită, Szantyr, 1965, p. 53 și Bassols de Climent, 1967², I, p. 84.

²³ Ținând seama doar de tipurile numărabile de sintagme genitive, care pot fi reconstituite pentru epoca indo-europenității comune, în virtutea comparației între limbile IE vechi (calcul în care G. adnominal formează doar un tip față de G. pe lângă diversele paradigme verbale), nu și de randamentul relativ al acestor tipuri, gramaticienii – în special cei ai școlii germane (cf. Brugmann, KVG, 1904, p. 434–435), dar cu influență chiar și asupra lui Meillet (*Introd.*, 1924⁶, p. 305–306) – au fost tentați să pună la baza uzului general al G. IE (după modelul celorlalte cazuri oblice. ad-verbale) aparițiile sale ad-verbale, interpretate îndeobște (și laolaltă) ca partitive. Această imagine apriorică este corectată prin luarea în considerare a funcționării G. în toate limbile IE vechi, unde randamentul său ad-nominal covârșitor îi dezvăluie *per se* statutul funcțional esențial și primar (cf. Benveniste, *art. cit.*, p. 146–148). Rezultă astfel ca un fapt evident iradierea G. IE. din funcția sa primară de apartenență ad-nominală, prin abstractizarea și specializarea secundară (precum și prin extinderi analogice între substantivele și adjectivele sau verbele înrudite); către întrebuințarea lui pe lângă verbe, unde interpretația „partitivă” este, cum se va vedea, mai mult decât problematică.

²⁴ Doctrina aceasta este susținută în mod răspicat de către Szantyr, 1965, p. 50–51 și apoi 81–82. O imagine mult mai pertinentă asupra G. – caz ad-nominal prin statut sintactic și „specificativ” prin valoarea sa semantică centrală – oferă Ernout și Thomas, 1964³, p. 38.

²⁵ Raportul dintre complementele în Ac. și cele în G. în opera a doi autori de prim rang este următorul: la Plaut, 17 Ac./6 G.; la Cicero (în discursuri), 29 Ac./2 G.; (în operele filosofice), 26 Ac./4 G.

²⁶ Primul exemplu pare a fi unul plautin: *de palla memento* (Asin., 939). La Cicero el apare de 6 ori în discursuri, dar numai de 2 ori în operele filosofice (invers proporțional cu G., ambele fiind marginale față de Ac.).

²⁷ Primul atestat cu această construcție, poate după *commemini*, este *commoneo* (Plt., Rud., 743 *meorum me miseriarum communes*); urmează *admoneo* (de la Cic. și Sall.: Cat., 21, 4: *admonebat alium egestatis, alium cupiditatis suae*); *moneo* ia aceeași construcție, în rare exemple, de la Tacit: Ann., 1, 67, 1 *temporis ac necessitatis monet*.

²⁸ Cf. Tib. (Lygd.), 5, 31; Ov., Am., 2, 11, 37; Iuv., 3, 318 (*uale nostri memor*) etc.

²⁹ Din păcate, nu avem după știința noastră, exemple de *nostri* și *uestri* după verbe: cf. TLL, VIII, 657–658 pentru *memor*.

³⁰ Nu este fără semnificație faptul că toate exemplele date aici sunt plasate în sfârșit de vers, unde Ac. (monosilabic: *te, me*) este exclus. Toate exemplele arhaice sunt strânse la Bennett, 1914, II, p. 98–99.

³¹ Am crede, prin urmare, că *non multi cibi hospitem* (Cic., Fam., 9, 26, 4) se află încă în cadrul acestei sfere calitative și nu în cea, devenită stereotipă, a „evaluării” (cf. 4.7.4.3.), cum socotesc Ernout și Thomas (1964¹, p. 43).

³² Asupra concurenței G. cu Ab prețului (v. 5.6.2.), cu nuanțe diferite, v. 8.4.3.

³³ Apariția G. în asemenea situații este secundară, cf. seria *cupere regnum: cupido regni* > *cupere* (și *cupidus*) *regni*; v. 4.7.3.8.3.

³⁴ Tot aici trebuie, foarte probabil, inserat și *O, mihi nuntii beati!* (Catul., 9.5) unde ambiguitatea morfologică interzice certitudinea, dar contextul (vestirea sosirii lui Veranius) ne face să înclinăm către interpretarea prin G. a lui *nuntius* și nu prin N pl.

4.8. CONCURENȚA CAZURILOR

4.8.0. Situația lingvistică diametral opusă ambiguității morfo-sintactice (cf. 1.1.1.4.: 2.4.2.) este aceea a sinonimiei funcționale, în speță, în domeniul sintaxei numelui, aceea a concurenței a două sau mai multe cazuri – unele cu, altele fără prepoziție – în exprimarea aceleiași funcții aparținând structurii sintactice de suprafață: subiectul, atributul, numele predicativ, diferite tipuri de compliniri circumstanțiale. Se cuvine să arătăm însă că, întocmai ca și sinonimia lexicală, cea sintactică este și ea una aproape întotdeauna imperfectă. Spre exemplu, *equitatu procedere* / *cum equitatu procedere* / *per equitatum procedere*, trei formulări concurente foarte apropiate ca semnificație, nu sunt totuși perfect identice, deși toate arată gruparea cu care se execută o manevră: Ab. Instr. ‘descrie simplu mijlocul („a înainta cu călărirea”) Ab. Soc. însușirea („a înainta laolaltă cu călărirea”), Ac. cu *per* mijlocirea („a-și face înaintarea prin intermediul călărimii”). De aceea, în cadrul acestei priviri de ansamblu în care funcția este luată drept constantă, iar cazurile drept variabilă (procedură inversă față de par. 1.–7., unde cazurile au fost descrise drept constante care cuprind o variabilitate de funcții) vom încerca mereu să relevăm diferitele nuanțe cu care diverse cazuri exprimă aceeași funcție (sau subfuncție) globală.

4.8.1. Subiectul

4.8.1.0. Subiectul reprezintă funcția nominală centrală, fundamentală a propoziției: în funcție de subiect apare numele care polarizează acțiunea predicatului, fie acesta un verb activ (pe care îl conduce), unul medial (cu care se află în raport de implicare) sau unul pasiv (care îl înglobează total).

4.8.1.1. Subiectul gramatical (= al structurii de suprafață) este exprimat în toate propozițiile libere (cu excepția unor exclamative, cf. 4.8.7.) și în majoritatea ubordonatelor (cf. 4.2.1.) printr-un N.

4.8.1.2. Doar două tipuri de subordonate, ambele nominale, admit, prin însăși geneza lor, apariția unui subiect la un alt caz: la Ac. în cadrul complementivei infinitivale (unde, genetic, acest Ac. al persoanei este un fost complement de obiect) și la Ab. în cadrul participialei absolute (unde, la origine, acesta derivă dintr-o subfuncție circumstanțială a Ab.). Tendința de eliminare a acestor excepții se face simțită prin apariția N. cu infinitivul (în latina clasică) și în eliminarea infinitivalei în folosul subordonatei cu *quod* sau *quis* (în latina vorbită), precum și preferința marcată a latinei târzii pentru participialele relative și pentru relativele cu predicat verbal.

4.8.1.3. Subiectul gramatical în N. exprimă, însă, doar o parte – fie ea și majoritară – a centrului de atenție din structura de adâncime, numit în tradiția gramaticală mai veche „subiectul logic”, iar în moderna *case grammar* „agentul” (cf. n. 1): persoana, personificarea sau grupul de persoane-cheie din enunțul întreg pot fi exprimate și prin intermediul unor compliniri de posesie sau de agent, între formularea cu N. subiect și cea complementară subzistând o nuanță distinctivă de netăgăduit:

4.8.1.3.1. Astfel, formulele cu D. posesiei (cf. 4.6.7.), de tip *patri es: filius* (cu posesorul în D. și posedatul în N.) sunt net mai palide decât cele de tip *pater filium habet* (cu posesorul în N. și posedatul în Ac. ob.). Sintagma nominală care le concurează pe ambele este cea cu G. apartenenței, de tip *patris filius*, susceptibilă de transformare predicativă: *filius patris est* (cu posedatul în N. și posesorul, ca sferă definitorie, în G.).

4.8.1.3.2. D. de agent, gramaticalizare sintactică paralelă cu D. posesiv (cf. 4.6.8.), implică o diferențiere similară, într-un domeniu strict învecinat: *debes eum laudare* exprimă necesitatea efectivă prin mijloace lexicale, ca o iradiere de la persoană la obiect, pe câtă vreme *is tibi laudandus est* descrie același proces ca pe o răsfrângere a însușirilor fostului obiect (devenit subiect gramatical în N.) asupra persoanei supuse necesității, coborâtă la nivelul unui simplu agent circumstanțial. Prin extindere treptată, acest tip de formulare a cuprins nu numai perifrastica pasivă, ci și întreaga paradigmă a pasivului normal.

4.8.1.3.3. Dat fiind caracterul uneori ambiguu al D. sintetic – de pildă în situații ca *iis dictum est* – „lor” sau „de către ei” – începând din epoca clasică s-a apelat tot mai des la Ab. de agent, lipsit de ambiguitate datorită prepoziției separative *a(b)*: *ab iis dictum est* este o formulare pedestră, dar perfect univocă. Ab. de agent reliefează și mai evident rolul secundar, complementar al înfăptuitorului în raport cu acțiunea enunțată:

Caes., *B.G.*, 5, 30, 1 *Cum a Cotta... resisteretur*
valorează exact „De vreme ce de către Cotta... se opunea rezistență”. Este de notat faptul că agentul în Ab. este mereu fie o ființă, fie o forță sau un element văzut ca dotat cu însușirile sau cu resursele unei ființe (v. Ernout-Thomas, 1964³, p. 207–208).

4.8.1.3.4. Ab. de agent este, la rândul său, concurat ulterior de *per* + Ac., o formulare și mai sugestivă, care indică mijlocirea concretă, pe câtă vreme Ab. sep. arăta sursa inițială, *primum mouens*:

Cic., *Rosc. Am.*, 80 *Quid ais? Vulgo occidebantur? Per quos et a quibus unde diferențierea este netă „Ce spui? Erau uciși de-a valma? Prin cine (= ce ucigași) și de către cine (= care investigatori)?”* (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 90–91).

4.8.1.3.5. În sfârșit, într-o măsură mult mai limitată, întruparea unei însușiri într-o persoană dată poate fi exprimată și prin *in* + Ab. loc. al persoanei, de tip *si quid in me est*:

Cic., *Cael.*, 3 *quaecumque in equite Romano dignitas esse possit*
Majoritatea exemplelor învecinate cu *in* + Ab. loc. al persoanei evidențiază însă nuanța net circumstanțială, de abstractizare a localizării (de circumscris prin „în cazul”) pe care o poartă această formulare²:

Cic., *De or.*, 2, 248 *idem in bono seruo dici solet*

Fam., 10, 8, 3 *magnum damnum factum est in Serulo*

8.1.4. Toate variantele complementare ale exprimării posesiei sau agentului nu sunt însă în măsură să amenințe poziția centrală a N. subiect, care domină cu autoritate propozițiile latine, fie libere, fie subordonate, până în ultimele faze ale latinității târzii, el fiind astfel, în bună parte, moștenit și sub raport formal în limbile romanice.

4.8.2. Atributul

4.8.2.0. În orice tip de propoziție, atât substantivul cât și substituturile sale pot primi determinări de natură diversă: diferite tipuri de atribute adjectivale și pronominale³, apozitii, genitive adnominale, precum și complemente ale numelui (relativ mai rare în limbile indo-europene vechi, ca latina: *homo frugis, robur praeter spem, ad Capuam res*, v. 4.8.8.4.).

4.8.2.1. Atributul adjectival propriu-zis, cu valoare calificativă, descriptivă, este plasat în latină înaintea numelui pe care îl determină: *fortis uir, casta femina, magnum beneficium*. Poziția *forte* a atributului calificativ (care arată cum se prezintă numele determinat) este emfatică, cu valoare afectivă (cf. Szantyr, 1965, p. 406).

4.8.2.1.1. Poziția normală a atributului adjectival, din punct de vedere IE, era însă cea următoare numelui, cu valoare definitorie, eventual, ca frază nominală liberă, cu valoare predicativă: *uirgo pulchra* (față de calificarea emfatică *pulchra uirgo* + predicat). La fel, față de formula normală, oficială *praetor urbanus* (= „pretorul urban”), *urbanus praetor* nu identifică, ci califică un magistrat dat (= „spiritualul pretor”). Această arie intermediară a atributului definitoriu, postpus (care precizează tipul numelui determinat) formează domeniul de frontieră dintre sfera atributului și cea a numelui predicativ (v. 4.8.3.).

4.8.2.1.2. Sub raportul echivalențelor între latină și română, se cuvine să remarcăm că topica celor două tipuri de atribute (calificativ și definitoriu) este, în fond, identică: iată, ca dovadă, perechile *uirgo pulchra / fata frumoasă* (= care anume): *pulchra uirgo / frumoasa fată* (= de ce fel); *uir fortis / bărbatul zdravăn* (= care anume): *fortis uir / zdravănil bărbat* (= de ce fel).

4.8.2.1.3. O mențiune aparte este datorată comportamentului pronomelor care iau rol de atribut. Posesivele, în mod normal, stau definitoriu și simplu după numele determinat (tip *pater meus, domus nostra*); plasarea lor înainte, calificativă, este emfatică, întocmai ca aceea a adjectivelor și a numeralelor (*meus pater, nostra domus*). Dimpotrivă, demonstrativele (inclusiv *is, ea, id*) și nedefinitele, la origine nume independente – ca veritabile substituite ale substantivului – au rămas blocate în poziția lor veche din fața substantivului (care, odinioară, era doar o lămurire apozitivă a pronumelui respectiv: *iste homo, illa nauis, id uerbum*); treptat, intenția de reliefare a substantivului, simțit ca formă esențială, deci determinată, îl aduce tot mai des pe acesta pe primul loc, lăsând pronumele demonstrativ sau nedefinit în poziție slabă și subordonată (ca pe un enclitic: *homo iste, nauis illa, hostis aliquis*).

4.8.2.2. Pozițiile normală și emfatică (respectiv definitorie și calificativă) ale atributului substantival în G. (pentru multiplicitatea variantelor căruia, v. 7. *passim*.) par a fi paralele cu cele ale atributelor adjectivale, în virtutea statutului special, de caz al apartenenței ad-nominale, tipic G. Cu alte cuvinte, G., cazul care definește prin sine, în mod majoritar, dependența unui nume de un alt nume, se comportă funcțional în mod omolog cu adjectivul, partea de vorbire care este prin sine dependentă de un alt nume.

4.8.2.2.1. Plasat în mod normal după determinatul său, atributul în G. are valoare definitorie: *tribunus plebis, filius patris, tres nostrum, serum diei* etc.

4.8.2.2.2. Trecut înaintea determinatului său, cu valoare calificativă, atributul în G. ia o nuanță emfatică: *harum trium partium prima* (Cic., *De or.*, 2, 129), *accusatorum... quicquid erat* (Cic., *Verr.*, 2, 135), *reliquiarum reliquiae* (Plt., *Curc.*, 388). Româna exprimă la fel emfaza calificativă tip „al tatălui fiu“.

4.8.2.3. Apozitia este atributul substantival (lărgit uneori până la o sintagmă nominală mai mult sau mai puțin amplă), aflat în acord gramatical cu numele determinat și având rolul de a-i preciza încadrarea semantică, din punctul propriu de vedere al autorului (vorbitorului, personajului).

4.8.2.3.1. Ca atare, apozitia – element lămuritor – își are locul firesc după determinatul ei, în poziția a doua, definitorie sub raport semantic, dar slabă sub raport sintactic: *Q. Fabius consul*, dar mai ales apozitiile cu determinant propriu, de tip *Xerxes, rex Persarum*, sau *Traianus, optimus princeps*.

4.8.2.3.2. Plasarea sintagmei apozitive înaintea regimului ei îi conferă un caracter emfatic, calificativ: *una excellentissima uirtus, iustitia* (Cic., *Nat. deor.*, 1, 4), *pulcherrima urbs, Veii* (Liv., 5, 24, 5).

4.8.2.3.3. Simplă în cazul secvențelor de tip apelativ + apelativ sau pronume + apelativ (*iustitia, maxima uirtus*, sau *ille, scelus hominis*), definirea apozitiei și a nuanțelor ei (definitorie, respectiv calificativă) devine mai dificilă în cazul secvențelor la care participă un nume propriu. Sub raport statistic, denumirile funcțiilor și gradelor de rudenie apar în mod normal în poziție definitorie: *Q. Tullius filius, Q. Fabius consul*. Denumirile „statutare“ ale titlurilor ca *rex, dominus, imperator* (ultimul în sensul ulterior de „împărat“) sau ale formelor de relief (*amnis, flumen, mons* etc.) și ale așezărilor omenești (*urbs, oppidum, pagus* etc.) arată tendința de a trece din poziția a doua, de determinare slabă a numelui propriu (ca *Romulus rex, Roma urbs*)⁴, pe locul prim, ca o calificare accentuată, bine reliefată: *rex Romulus, urbs Roma, amnis Nilus, mons Caucasus*⁵. În timp, denumirile care califică persoane au devenit adevărate titluri emfaticе, cu loc obligat (*rex, comes, dux* și, înainte de toate, *dominus*).

4.8.2.3.4. Utilizarea curentă a cognomenului în relațiile sociale a prilejuit, începând din vremea lui Cicero, plasarea lui afectivă înaintea gentiliciului (*Gallus noster Caninius*, Cic., *Fam.*, 2, 8, 3; *Iuste Fabi*, Tac., *Dial.*, 1, 1) sau chiar și înaintea prenumelui (exemple rare: *Scaeuola Quintus*, Varro, *L.L.*, 5, 8), sugerând parcă intenția inversării relației de determinare dintre ele.

4.8.2.3.5. Deși apozitia normală, definitorie, își are locul imediat după determinatul ei, relativa libertate topică a limbajului familiar poate admite inserarea

altor elemente esențiale ale prepoziției (subiect, obiect, D. de atribuire) între componentele sintagmei nominale:

Cic., *Fam.*, 10, 21, 7 *fratrem meum tibi, fortissimum ciuem, excuse litteris?*

4.8.3. Numele predicativ

4.8.3.0. Funcția de nume predicativ o îndeplinește orice nume care susține rolul predicatului într-o propoziție dată, complinit fiind de verbul copulă *esse*, sau de un afiliat din scriile semantice ale lui „a deveni“ (*fieri, exstare, euadere*), „a fi numit“ (*dici, appellari, nominari*), „a fi socotit“ (*numerari, haberi, existimari, putari*), „a fi ales“ (*eligi, creari, declarari*):

Cic., *Rep.*, 2, 48 *fit continuo rex tyrannus*.

Sall., *Cat.*, 1, 24 *consules declarantur M. Tullius et C. Antonius*.

4.8.3.1. Este bine să facem diferența între numele predicativ și numele-predicat propriu-zis, acesta din urmă întâlnindu-se în acele fraze care nu presupun prin lipsa nici unei compliniri verbale (printr-un verb-copulă). Asemenea fraze, propriu-zis nominale, sunt „aserțiuni atemporale, impersonale și non-modale“, în general cu valoare proverbială (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 146): *summum ius, summa iniuria; quot capita, tot sensus; omnia praeclara rara*, sau:

Plt., *Mil.*, 307 *Quid peius muliere?*

Verg., *Georg.*, 3, 244 *Amor omnibus idem*

Cu cât situația apare însă bine definită, mai particulară, iar persoanele mai precise, numele nefînsoțit de verb a fost simțit treptat, mai degrabă ca un delegat predicativ, cu elipsa lui *esse*, în cadrul mai larg al tendinței de generalizare a propozițiilor cu predikat verbal. Domeniul-limită dintre numele-predicat și numele predicativ îl constituie așadar zona exemplelor de tipul:

Plt., *Most.*, 449 *Factum optume!*

Cic., *Phil.*, 13, 40 *Ego lanista?!*

Verg., *Aen.*, 1, 617 *Tunc ille Aeneas...?*

4.8.3.2. Poziția sintactică normală a numelui predicativ este cea dintre subiect și verbul auxiliar, după tiparul *homo bonus est; Caesar consul factus est*. Plasarea finală, după verbul auxiliar, a numelui predicativ este *forte: homo est bonus; Caesar factus est dictator* (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 162).

4.8.3.3. Rolul numelui predicativ îl pot juca, alături de adjective, numerele și diferite pronume: *hostes tres erant; Cicero oratorum primus habebatur; pater meus est; genera orationum ista sunt*; nu arareori întâlnim, mai ales, în stil vorbit, și câte un adverb: *hoc ita est, omnia bene sunt* etc.

4.8.3.4. Aceeași funcție o poate îndeplini, foarte adesea, un substantiv (nu arareori însoțit de determinări proprii), pe lângă N., impus îndeobște de acordul cu subiectul, putând apărea, prin alunecare funcțională, și alte cazuri:

4.8.3.4.1. G., cu diverse nuanțe particulare: de apartenență (tip *fuit eius fati*, v. 4.7.1.1.), de calitate (tip *magnae uirtutis fuit*, v. 4.7.4.), de evaluare și de preț (tip *magni pretii est*, v. 4.7.5.).

4.8.3.4.2. D. final (de tipul *est mihi cordi*, v. 4.6.6.).

4.8.3.4.3. Ab. de conformitate (tip *e lege est*, v. 4.5.4.5.), de relație (*libri de oratore sunt inscripti*, v. 4.5.4.7.), de calitate (tip *bono animo estote*, v. 4.5.7.4.), sociativ (tip *esse cum gladio*, v. 4.5.8.2.2.) etc.

4.8.3.4.4. Ac. nu poate lua rolul numelui predicativ decât în cazul cu totul aparte al trecerii la activ a unei turnuri pasive cu numele predicativ în N. (tip *Ciceronem consulem creauerunt*, față de *Cicero consul creatus est*, v. 4.3.9.1.), și, firește, în acela al complementivei infinitivale cu subiectul în Ac. (tip *te bonam esse confido*).

4.8.4. Concurența cu G.

4.8.4. G. – cazul prin excelență ad-nominal – este concurat și concurează la rândul său diverse tipuri ad-verbale, majoritatea furnizate de Ab. – caz ad-verbal circumstanțial prin excelență – ajungându-se astfel la o veritabilă interferență secundară:

4.8.4.1. G. partitiv (tip *unus hostium*) este concurat de separativ (tip *unus ex hostibus* și, în latina târzie, *unus de hostibus*) și ulterior, pe lângă superlative și afiliate, este dublat și de Ac. cu *inter* (tip *unus inter hostes*); acesta din urmă furnizează o nuanță conotativă mai vie, identificând unicatul în cadrul grupului de feretărie (*primus inter pares*), mai colorată și decât izolarea prin separație (*optimus ex ciuibus*) și decât partiția sintetică, devenită incoloră (*optimus ciuium*).

4.8.4.2. Măsura poate fi exprimată prin G., care estimează ordinul de mărime (*fossa trium pedum*: sintagmă nominală), prin Ab., instr., care precizează modul de diferențiere (*maceria latere minor*: „zid mai mic cu o cărămidă”, complement al adjectivului) sau Ac. întinderii (*fossa tres pedes alta*: complement al adjectivului).

4.8.4.3. Prețul poate fi exprimat, ca o evaluare generală, prin G. (*homo minimi pretii*, apoi și predicativ, *minimi esse...*), sau, ca o sumă concretă, prin Ab. instr. (*triginta minis emere*); Ac. tinde să invadeze această arie târzie, cu nuanță vulgară (*uendit enim uinum quantum ipse uoluit*: „căci a vândut vinul pe cât a vrut”, în Petron. 43, 4: cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 32)⁶.

4.8.4.4. Calitățile unei persoane pot fi descrise fie de către G. (la origine atributiv, apoi și predicativ: *homo magni animi*, dar și *magni animi esse*), având o nuanță de statut propriu și permanent, fie de către Ab. instr. (la origine complement al predicatului sau al unui adjectiv: *magna uirtute praeditus*), cu nuanța unei însușiri dobândite sau exersate.

4.8.4.5. Materia din care este făcut sau alcătuit un produs al activității omenești poate fi definită fie prin G. (*templum marmoris*, derivat, pe cât credem, al explicativului, v. 4.7.3.7.1.), fie prin Ab. sep. (*poculum ex auro, templum de marmore*), ajuns complement al numelui prin transpunerea de pe lângă un predicat sau participiu ca *fecit, factum*, cu nuanța extracției materiale și nu a tipului distractiv.

4.8.4.6. Hotărât ad-verbal, dar după modelul numelor înrudite și asociate (*damnum, crimen, reus*), G. poate apărea pe lângă *uerba iudicialia*, exprimând acuzația sau pedeapsa (*crimen* sau *reus capitis* și apoi *accusatus est* sau *damnatus est capitis*, v. 7.6.4.1.); el este concurat de Ab. instr., pornit, fără îndoială, de la imaginea mai concretă a „lovirii cu o amendă, respectiv pedeapsă” (*damnare pecunia*, ulterior și *capite damnatus*).

4.8.4.7. Într-o arie învecinată, G. pe lângă *uerba memoriae*, modelat, am crede, după substantivele învecinate ca sens (*memor amicitiae, memoria beneficil etc.*) aduce o nuanță de relație (*memini tui*, v. 4.7.3.8.2.), concurat fiind atât de vechiul și popularul Ac. de obiect (*memini te*), cât și de Ab. separativ cu de (la origine pentru evenimente și obiecte: *de palla memento*, pl., Asin., 939).

4.8.5. Subfuncții circumstanțiale diverse

4.8.5.0. În exprimarea unor diverse alte subfuncții circumstanțiale se încheșează și alte cazuri, toate ad-verbale, ca Ac., Ab. și D.:

4.8.5.1. Ținta este definită majoritar de Ac. circumstanțial (de tip *it clamor ad caelum*); poetic însă, acesta poate fi concurat de D., care personifică țelul, dând culoare expresiei (tip *it clamor caelo*).

4.8.5.2. Separația este, ca despărțire de un punct dat, aria normală a Ab. sep. (tip *auferre a matre*); în situația verbelor al căror sens implică o despărțire forțată sau brutală, poate fi întrebuițat, – tot cu o vădită nuanță expresivă – D. retrospectiv (tip *auferre matri filiam*).

4.8.5.3. Instrumentul îl definește îndeobște Ab. instr. (tip *gladio pugnare*); în condiții metrice și semantice aparte, el poate fi concurat de Ab. sociativ, care adaugă o nuanță de alăturare personală (*cum gladio esse*, v. 5.8.2.–5.8.3), sau de *per* și Ac., care sugerează, mai degrabă, mijlocirea (*per nuntios conloqui*).

4.8.6. Relația

4.8.6.0. Pentru unele dintre cazurile oblice am definit, urmând tradiția gramaticală, o rubrică a relației, care izolează în fapt exemplele în care este manifestată însăși esența valorii morfologice a cazului respectiv, realizată ca funcție sintactică: G. înfățișează încadrarea generală (*res eiusmodi, opinio deorum*, v. 4.7.6.), Ac. suprafața implicată (fie poetic și concret, *nuda genu*, fie abstractizat, prin pronume, *id te rogo, quid mihi obstat?* etc., v. 4.3.8.), Ab. instr., mijlocul de definire (*nomine Syrus*, v. 4.5.7.5), iar Ab. sep. tema despre care se discută, în fapt, de la care se pornește (*de oratore, de re publica*, v. 4.5.4.7).

4.8.7. Exclamația

4.8.7. Exclamația, un registru de comunicare deosebit de enunțare și de interogație, poate fi exprimată fie prin V., cu valoarea unei interpelări a persoanei a doua (*Mi fili!*, v. 4.1), fie prin N., cu nuanță admirativă (*O, festus dies!*) sau definitorie (*Nugae!*, 4.2.3.5.), fie prin Ac., ca un obiect implicit (*Me miserum!*, 4.3.5.4), fie, în exemple rarissime, probabil de influență greacă, prin G. *definitionis* (*O, mercis malae!*, 4.7.7.1.).

4.8.8. Concluzii

4.8.8. Ținem să subliniem, în încheiere, tendința progresivă, care se face simțită din latina arhaică până în cea târzie, spre o interferare tot mai accentuată între aria elementelor prin excelență adnominale (adjective, numere, pronume, respectiv cazul G:) și cea a elementelor ad-verbale (adverbe, celelalte cazuri oblice).

4.8.8.1. Astfel, este binecunoscută tendința limbii latine de a utiliza frecvent adjective cu valoare predicativă emfatică (= suplimentară), în formule ca *matutinus ueni* „am ajuns din zori”, sau *domesticus otior* „stau acasă în tihnă”: latina târzie și apoi limbile romanice vor utiliza în această postură adverbe.

4.8.8.2. De asemenea, G., deși ad-nominal prin statut, poate trece, prin intermediul zonei de frontieră a predicăției (*est uirt fortis, est nihili*, 4.8.3.4.1.) spre ocuparea statornică a unor poziții de complement al unor serii de verbe (*accusandi, memoriae, affectuum*, 4.7.3.5. și 4.7.6.4.).

4.8.8.3. În sens contrar, unele adverbe pot primi rolul unor determinanți atributivi (*homo nequam, reliquis deinceps diebus, discessu tum meo*, v. Emout-Thomas, 1964³, p. 191).

4.8.8.4. Fenomenul cel mai semnificativ îl constituie însă, în această direcție, creșterea treptată a întrebuintării complementelor ad-nomiale, drept concurente ale atributelor adjectivale sau genitivale (tip *poculum ex auro* și nu *aureus*, *N. Magius Cremona* și nu *Cremonensis* și, mai apoi, *exercitus sine duce, res ad Capuam, otium cum dignitate* etc.)⁷. Această tendință premerge adevăratei invazii a complementelor numelui care va îngrădi – odată cu prefacerile fonetice și morfologice tipice acelei epoci – aria proprie a G. din latina târzie, mergând până la eliminarea ei completă în anumite zone ale României.

N O T E

¹ În analiza gramaticală (și nu logico-filosofică) pe care o întreprindem, pornim de la schema curentă a funcțiilor sintactice care colaborează la alcătuirea unei propoziții: subiect și predicat (verbal sau nominal) – ca elemente primare, și atribut, nume predicativ, complemente (de obiect și circumstanțiale) – ca elemente secundare. Complementele sunt ad-verbale, deci legate de predicat, atributele adnominale, deci depind de subiect, de un complement, sau de un alt atribut. Numele predicativ este o categorie cu dublă subordonare, el depinzând simultan de subiect și de verbul auxiliar; numele predicativ emfatic (= suplimentar) are același statut intermediar ca și numele predicativ normal, apărând însă între subiect și un predicat verbal propriu-zis (cf. 4.8.8.1.). Vom face distincția între atribute și complementele numelui, ultimele fiind transpuse pe lângă nume venind din orbita unui predicat verbal (*exercitus sine duce < exercitus sine duce profectus est*). În structura de adâncime – unde unitățile frazării de suprafață (ale șirului gramatical al vorbirii) sunt reduse artificios la esențialul conceptual (deci para-lingvistic) al elementelor fundamentale ale înlănțuirii logice – „cazurile” admise (dacă mai pot fi numite astfel), sunt, de la Ch. Fillmore, agentul (care înglobează și subiectul), obiectul, instrumentul și localul (care cuprinde toată aria spațial-temporală).

² În cu Ab. pl. circumscrie clasa de persoane afectată: Cels., 6, 11, 3: *periculosissima sunt ulcera... in pueris* (cf. Szantyr, 1965, 273).

³ Numerele flexibile se comportă ca adjectivele.

⁴ Nu putem accepta interpretarea dată de Emout și Thomas exemplului ca *Isara Rhodanumque amnes* (Liv., 21, 31, 4) și *Cn. et P. Scipiones* (Cic., *Cato M.*, 29), sau *C. L. Memmii* (Cic., *Brut.*, 136); în primul exemplu, ei consideră numele proprii drept apoziiții „comme en français: ... 'les fleuves Isère et Rhône'” (1964³, 135), iar în al doilea cred că gentiliciul este cel însoțit de prenume. După noi, în primul exemplu, *amnes* este apoziiția (cu rol definitoriu: „râuri”, deci nu „munți” sau „orașe” etc.), iar în cazul numelui de persoane gentiliciul (apoi și cognomenul) este cel ad-pus prenumelui, ca determinant explicativ, și nu invers (cf. 7.4.1.2.).

⁵ Apoziițiile de acest tip concurează cu G. explicativ (*urbs Roma / urbs Romae*), tot după cum alte tipuri de apoziiții pot concura cu alte tipuri de G.: *maxima pars... homines habent* (Plt., *Capt.*, 632) se află în concurență cu G. partitiv: *maxima pars hominum* este formula prozaică obișnuită (dar care îi furniza poetului comic o eliziune nedorită).

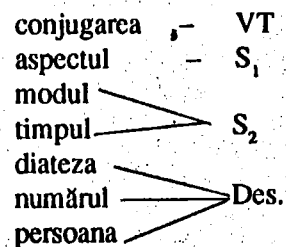
⁶ Contextul concret ne arată neîndoiește interpretarea corectă a lui *quantum* drept „pe ce (preț)” și nu „cât (de mult)”.

⁷ Infiltrarea complementului numelui în pofida atributelor adjectivale sau genitivale s-a petrecut ca o noutate, în virtutea nuanțelor lor mai vivace, mai colorate semantic; uneori, ele s-au impus însă și prin pură necesitate, în lipsa unei formulări viabile atributive: cf. *exercitus sine duce*.

5. CATEGORIILE GRAMATICALE ALE VERBULUI LATIN

5.0. Vom socoti, din principiu, ca făcând parte din paradigma nemijlocită a verbului latin doar formele caracterizate prin desinență verbală: acestea sunt numite în gramatica tradițională „moduri personale ale verbului”. Celelalte forme strâns legate de paradigma verbală propriu-zisă (infinitive, gerunziu, supin, participii, gerundiv) vor fi tratate aparte, potrivit statutului lor specific de nume verbale (substantive și, respectiv, adjective verbale: cf. mai jos, sub 6.).

5.0.1. Categoriile gramaticale care caracterizează verbul latin sunt ilustrate, potrivit analizei cuvântului (v. 2.2.2.2.2. și 2.3.2.2.), de următoarele morfeme:

După cum se vede, spre deosebire de cantitatea de informație lexicală, maximă la începutul cuvântului (Pr + R), cantitatea de informație gramaticală crește pas cu pas către sfârșitul cuvântului, morfemele ilustrând tot mai multe categorii gramaticale: 1 (VT) + 1 (S₁) + 2 (S₂) + 3 (Des.). Acesta este motivul pentru care – până la reușita lecturii directe, sau chiar la idealul exprimării curente în latină – analiza practică, tehnică, a formelor verbale se cuvine să fie una constant „à rebours”, de la sfârșit spre început, de la desinență către rădăcină (v. 2.4).

5.0.2. Dintre morfemele amintite, Des. indică 2 categorii comune cu numele, prin mijlocirea cărora se stabilește și acordul sintactic (v. 7.1.): numărul (cf. 3.2.1.) și persoana (cf. 3. 5.2.). Asupra acestora nu vom reveni, spunând doar că specificitatea informațională a Des. verbale face redundant pronumele personal propriu-zis (de persoana I și a II-a), a cărui utilizare rămâne emfatică. De asemenea, ținând seama și de sensul lexical al verbului dat, persoana a

III-a a singularului și, mai restrâns, persoana a III-a a pluralului poate îndeplini rolul unui impersonal.

5.0.3. Paralelă cu declinarea nominală, ca o clasă formală asociativă, conjugarea este categoria gramaticală a clasei de flexiune tipice verbului: deosebim, deci, verbele cu prezentul în -ā- (ca *laudare*), cele cu prezentul în -ē- (ca *monere*), cele cu prezentul în -e- (uneori închis la -i-, ca în *dicere*: *dicis*) și cele cu prezentul în -ī- (ca *finire*). Desigur, odinioară singura vocală tematică propriu-zisă fusese doar -e- (în alternanță cu -o-), iar vocalele lungi -ā-, -ē- și -ī- au avut rolul unor sufixe cu nuanțe derivative proprii: -ā- „durativ”, -ē- fie „static”, fie (<-eye-) „factitiv”, iar -ī- (înrudit cu -y/-i- din *facio*, *capio*) „deictic”. În latina literară ele au ajuns însă perfect aliniate de flexiune, cu avantajul regularității și deductibilității:

<i>laud-ā-s</i>	/	<i>laud-ā-u-isti</i>	/	<i>(laud-ā-tus)</i>
<i>mon-ē-s</i>	/	<i>mon-u-isti</i>	/	<i>(mon-i-tus)</i>
<i>aud-ī-s</i>	/	<i>aud-ī-u-isti</i>	/	<i>(aud-ī-tus)</i>

primele două fiind, cel puțin, un model de previzibilitate față de tipul arhaic și complex în -e- (> -i-)¹:

<i>ag-i-s</i>	/	<i>eg-isti</i>	/	<i>(ac-tus)</i>
sau <i>tang-i-s</i>	/	<i>tetig-isti</i>	/	<i>(tac-tus)</i>
sau <i>dic-i-s</i>	/	<i>dic-s-isti</i>	/	<i>(dic-tus)</i>

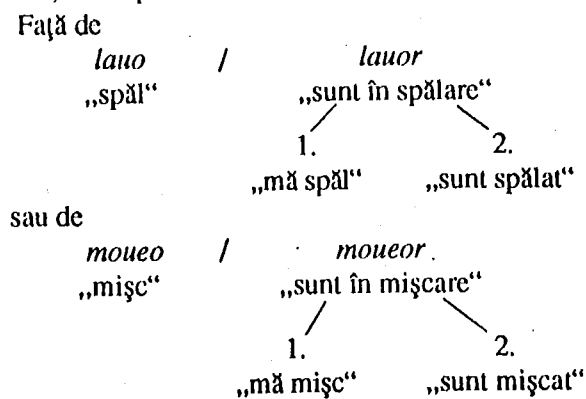
5.0.4. Așadar, dat fiind paralelismul de fapt dintre conjugarea verbală și declinarea nominală (ambele clase de flexiune asociative marcate de VT), singurele categorii gramaticale proprii verbului sunt diateza, aspectul, modul și timpul: prima este indicată de desinență, a doua fie direct de tema verbală, fie printr-un sufix aparte, iar ultimele două, împreună, prin sufixe specifice lor².

5.1. Diateza este categoria gramaticală verbală care semnifică relația morfo-sintactică dintre verb (= predicat) și numele care îi servește drept subiect. Latina dispune de trei diateze: activă, medie și pasivă. Dat fiind însă că pasivul a evoluat treptat – încă din epoca IE târzie – din mediu, ea nu a moștenit, totuși, decât două serii formale de deinențe (făcând abstracție de cele de imperativ și de indicativ perfect):

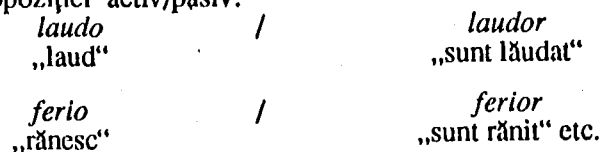
		Activ	Medio-pasiv
Sg.	1	-m(o) ³	-(o)r
	2	-s	-ris ⁴
	3	-t	-tur
Pl.	1	-mus	-mur
	2	-tis	-mini
	3	-(u)nt ⁴	-(u)ntur

5.1.1. Diateza fundamentală, „fondatoare” este, sub raport istoric, cea activă, care arată predominarea subiectului asupra acțiunii îndeplinite: *dico* „zic”, față de *loquor* „mă exprim” și de *dicor* „sunt spus” > „se spune despre mine”.

5.1.2. Dintre ramurile medio-pasivului – fondat pe activ încă din epoca IE timpurie – cea mai veche, la rândul ei fondatoare, este cea medială, care indică o puternică implicare a subiectului în acțiunea verbală: *lauor* „mă spăl”, față de *lauo* „spăl”, și, la fel, *sequor* „mă țin pe urmele”, *orior* „mă nasc, mă ivesc”, *morior* „je me meus”, etc. Ștergerea treptată a nuanțelor specifice ale acestor verbe mediale, simțite încă din latina clasică drept concurente ale unor active (tip *hortor* / *moneo*, cu toată imperfecțiunea sinonimiei), a dus în epoca latinității târzii și, ulterior, în interpretarea latinei în limbile europene moderne, la definirea lor ca „deponente”⁶, de tradus la activ: *sequor* = „umăresc”, *loquor* = „spun”, *hortor* = „îndemn” etc. Cu anumite virtuți în perspectiva unei analize pur contrastive sau a unei gramatici bazate pe memorizarea unor categorii-șablon, această izolare a verbelor mediale – luate drept o „ciudățenie” a latinei – implică o mentalitate străină atât acestei limbi, cât și analizei lingvistice în sine, conform căreia între diatezele propriu-zise, activă și pasivă, s-ar afla suspendate aceste verbe „cameleonice”. Într-o perspectivă lingvistică științifică, această imagine asupra paradigmei diatezelor latine nu se susține nicidecum. Contrar opiniei mecaniciste a tradiției antice a gramaticii latine, nu deponentul derivă din pasiv, ci pasivul este un derivat al mediului, prin radicalizarea (în contrast cu activul) a implicării subiectului în acțiune:

se crează analogic perechi lipsite de varianta medială, creând impresia „normalității primare” a opoziției activ/pasiv:

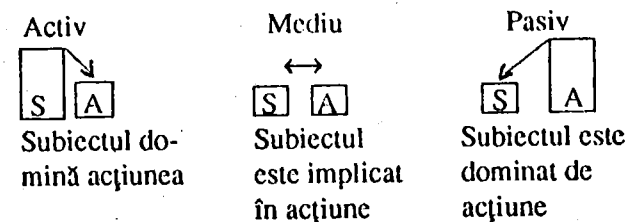
5.1.3. Așadar, pasivul, dezvoltare secundară a mediului prin polarizare față de diateza activă, arată înglobarea totală a subiectului într-o acțiune pe care nu tot el o conduce, ci se află pe mâna unui „agent” exterior (cf. 4.8.1.)⁷.

5.1.4. Caracterul relativ recent al restructurării medio-pasivului latin este dezvăluit de preferința, în acoperirea funcțiilor de *perfectum* ale acestei diateze, acordată unui nou tip de structură: cea analitică, formele fiind furnizate de participiul perfect pasiv însoțit de paradigma durativă a verbului *sum* (cf. 5.2.5.).

5.1.5. O palidă amintire a faptului că, sub raport IE, diateza medie și aspectul *perfectum* sunt genetic înrudite (chestiune care nu poate fi dezvoltată aici) o furnizează paradigmele care leagă un durativ (= prezent) mediu cu un perfect activ: *reuertor* „mă întorc” / *reuerit* „m-am întors”, *reminiscor* „îmi amintesc” / *memini* „am avut în minte” (și ulterior = „țin minte”); cf. Szantyr, 1965, p. 289.

5.1.6. Situația inversă, a așa-numitelor „semideponente”, care prezintă un durativ activ și un perfect medial, este de dată preliterară, dar pare a proveni din motive fonetice (pentru *audeolausus sum*, *confidolconfisus sum*, *gaudeolgausius sum*) sau de natură lexicală (*soleolsolitus sum*, unde *soli* risca să fie confundat cu perfectul lui *soluo*), grefate pe înclinarea lor firească – fiind verbe de atitudine afectivă – înspre paradigma medială.

5.1.7. Așadar, în epoca sa clasică, latina dispunea de trei serii funcționale în cadrul diatezei, reprezentabile schematic, în funcție de raportul dintre subiect (S) și acțiune (A), astfel:

Tendința generală a evoluției limbii latine este cea către eliminarea ambiguității dintre mediu și pasiv (datorate șirului lor comun de desinențe): mediul, fie că este integrat, prin tocire semantică, în activ (*horto*, *morio*, *uto* în latina populară) fie că face loc „pronominalului” – ulteriorului reflexiv roman (v. 4.3.4.); pentru realinierea pasivului în latina târzie, v. 5.5.2.

5.2. Aspectul este categoria gramaticală verbală care descrie acțiunea după înfățișarea desfășurării ei: o asemenea imagine, arhaică și relativ concretă, asupra dezvoltării acțiunii verbale înseamnă o definire a acesteia, nu în termeni propriu-zis temporali, adică relativi (cf. 4.0.), ci în termenii statutului ei absolut, în sine, fără vreun reper exterior anumit (fie el actualitatea vorbitorului sau

un alt moment dat). Prin însuși statutul verbului IE, acțiunea este prezentată fie ca durativă (prin tema zisă „de prezent”), fie ca momentană (prin tema de aorist), fie ca finită, ca încheiată (prin tema de perfect). Ca atare, nu putem accepta încercarea, plină de consecințe, a lui Gustave Guillaume de a defini aspectul drept un cōfolar al categoriei timpului, fără să facă o deosebire netă între categoria filosofică și cea lingvistică a *timpului*: „Est de la nature de l'aspect toute différenciation qui a pour lieu le temps impliqué”, când „Le temp simpliqué est celui que le verbe emporte en soi, qui lui est inhérent, fait partie de sa substance et dont la notion est indissolublement liée à celle de verbe”⁹. Încercarea lui, de natură deductivă, de a extrage toate categoriile gramaticale verbale din cea (de fapt filosofică) a Timpului (definit ca implicit/explicit, imanent/transcendent etc. – după corelații nelingvistice) rămâne în fapt o analiză psihologizantă întreprinsă, de la un set de axiome către fapte, după o procedură extralingvistică: ea se întemeiază, în ansamblu, pe postulatul că „Le verbe est un sémantème qui implique et explique la temps”¹⁰, neglijând faptul că, în opoziție cu numele (care definește elemente statice), verbul reprezintă manifestarea morfo-sintactică a unor stări dinamice (a mișcărilor și a comportamentelor, ca energii declanșate sau potențiale: cf. 2.3.3.). Comparând deci vechea opoziție aspectuală temară IE:

Durativ	/	Aorist	/	Perfect
*leik-		*lik-		*le-loik-
„las”		„lăsai”		„am lăsat”

latina a reorganizat corelația de aspect după o schemă binară:

	Durativ	/	Perfect
	re-linquo		re-liqui
	„las”		„am lăsat”
sau	facio		feci
	„fac”		„am făcut”
sau	do		dedi
	„dau”		„am dat”

eliminând, prin neutralizarea cu perfectul, aspectul momentan (și reutilizând marca -s- a aoristului pentru perfect: dico/dixi).

5.2.1. Marca specifică a diferențierilor de aspect o formează, după cum se vede, înainte de toate anumite alternanțe radicale (tipar moștenit din IE.), apoi întrebuințarea eventuală a reduplicării (la origine pe grad e, de dată IE.), dar, prin aliniere secundară, sunt utilizate și sufixe: -s- (IE, luat de la aorist) și -u- (inovație sistematică latină: tip *laudā-u-i*, *delē-u-i*, dar și *mon-u-i*, *gen-u-i*, *finī-u-i*).

5.2.2. Diferențierea funciară dintre durativ și finit este accentuată, la seriile lor de bază (ind. prez./ind.pf.), și printr-o opoziție de desinențe:

Durativ	/	Perfect
(ind. prez.)		(ind. pf.)
1 - o (m)		-i
Sg. 2 - s		-isti
3 - t		-it
1 - mus		-imus
Pl. 2 - tis		-istis
3 - (u)nt		-ērunt ¹²

Vom remarca în mod net deosebirea originară dintre durativul tematic (format cu VT + Des.) și perfectul atematic (cu VT ∅, deci R (+ S₁) + Des.; tip *uen-i-s* / *uen-isti* sau *son-a-s* / *son-u-isti*, *dic-i-s* / *dic-s-isti*). Prin generalizarea flexiunii „slabe”, deductibile, în -u-, s-a ajuns, apoi, la schema R + VT + S₁ + Des.: tip *am-a-u-isti*, *fin-i-u-isti*, unde însă VT este cea a temei durative, perfectul fiind în fapt tot atematic.

5.2.3. În anumite cazuri izolate, unele verbe legate semantic, în mod intrinsec, de aspectul finit dezvoltă o paradigmă exclusivă de perfect – cu valoare rezultativă, deci, concurând un prezent – (*perfectum tantum*): *coepi*, *memini*, *noui*, *odi*, toate înfățișând expres o stare (dinamică sau afectivă) a unei persoane.

5.2.3.1. De la atare verbe, sau de la alte radicale intrinsec legate de *perfectum* pot fi derivate – ca o reciprocă mai puțin frecventă la derivarea curentă a perfectului de la durativ – anumite teme durative: *nō-sc-o* de la (g)*nō-u-i*, *tol-l-o* (<**tol-n-o*) de la *tuli* (secundar analogic față de vechiul *tetuli* de la radicalul **tol-*).

5.2.3.2. În cazul aparte al unor verbe vechi și uzuale, deci tenace, se ajunsese încă demult la alcătuirea unor paradigme supletive: față de **es-* durativ (existența în durată: *sum*, *es*, *est*) vine **bhū-* (probabil <**bhew-*) finit (existența încheiată: *fui*, *fuiști*, *fuit*), față de **bher-* durativ (*fero*, *fers*, *fert*), un **tol-* finit (*tuli*, *tulisti*, *tulit*).

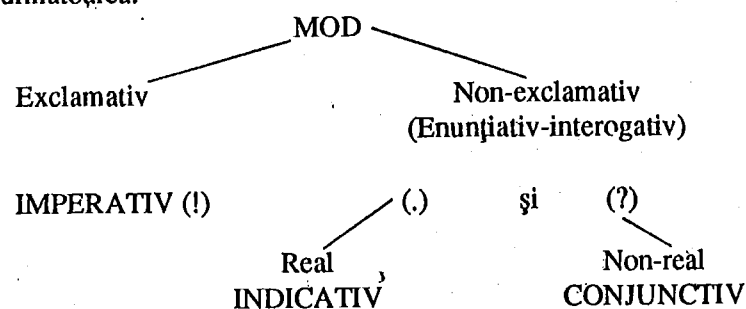
5.2.4. Tema durativului, numită, în ansamblul ei, în mod tradițional, dar abuziv¹³, „temă de prezent”, implică principal și statistic, dar nicidecum exclusiv, o mai mare apropiere de actualitatea vorbitorului, decât cea a temei finitului. Asupra locului corelărilor temporale, vezi însă 5.4.2. și 6.1.1.-3.

5.2.5. Tema finitului, numită, de astă dată pe bună dreptate – cu un termen aspectual – „de perfect”, are o dublă interpretare posibilă, în măsura necesității corelării ei relative cu actualitatea vorbitorului:

5.2.5.1. Fie, statistic mai des, ca un finit preterit, în opoziție cu imperfectul (durativ preterit): *dixi* „am spus” / *dicebam* „spuneam”.

5.2.5.2. Fie, mai rar și expresiv, ca un finit rezultativ, împlinit în actualitate, în opoziție cu prezentul (durativ simultan): *dixi* „am încheiat de spus” = „am zis” / *dico* „spun”. Această posibilitate de interpretare a perfectului latin a permis alcătuirea paradigmei analitice de perfect a medio-pasivului cu participiul perfect (care îi dă nuanța finită) și cu *durativul* (iar nu cu finitul) lui *esse*: *laudatus sum* este susceptibil deci fie de interpretarea „am fost lădat (și gata)”, fie de cea „am fost (și sunt) lădat”; *Carthago deleta est* va fi deci de tradus, după context, „Cartagina a fost distrusă (sc. odinioară)”, sau „Cartagina se află distrusă (sc. sub ochii noștri)”.

5.3. Modul este categoria gramaticală verbală care ilustrează atitudinea vorbitorului față de acțiunea înfățișată¹⁴. Schema de principiu a modurilor verbului latin este următoarea:

5.3.1. Imperativul, mod-fosilă și sub aspect morfologic, acoperă aria arhaică a interpelării directe a conlocutorului (sau conlocutorilor) persoanei I, cu valoarea sintactică normală a unei propoziții libere (= principale), respectiv, în cadrul unei fraze mai ample, fie a regentei acesteia, fie a unei incidențe exclamative:

Plt., *Capt.*, 900 *Bene ambula et redambula!*
 Cic., *Sest.*, 31 *si... de me ipso plura dicere uldebor ignoscitote!*
 Verg., *Aen.*, 1, 753, *Immo age, et a prima dic, hospes origine nobis...*

5.3.1.1. Randamentul statistic al imperativului este, în special în afara relatării unor dialoguri, relativ mic, comunicarea fiind dominată îndeobște de modurile enunțiativ-interogative (în latină, indicativul și conjunctivul); pe de altă parte, în însăși funcția sa de interpelare, imperativul este puternic concurat de conjunctiv prohibitiv și hortativ, de infinitiv (iussiv și prohibitiv) și în limba populară, de indicativ¹⁵.

5.3.1.2. Imperativul este defectiv de anumite persoane:

5.3.1.2.1. Persoana I este exclusă *per se*, o adresare către sine aducând – în reprezentarea dialogului interior – propriu spirit: în situația unui *alter ego*, deci în postura practică a unei persoane a II-a.

5.3.1.2.2. De asemenea, imperativul simultan, actual (durativ, de „prezent”) nu admite existența unei persoane a III-a, căci adresarea directă, *hic et nunc*, față de un fost terț, îl transformă automat în persoana a II-a. Doar imperativul posterior (de „viitor”), care implică o perspectivă mai largă asupra desfășurării ulterioare a acțiunii, admite o persoană a III-a (mai recentă și sub aspect morfologic), cu rolul practic al unei comunicări prin rîcoșeu, prin intermediul executor al persoanei a II-a.

5.3.1.3. Schema generală a funcționării imperativului ar fi deci următoarea:

IMPERATIV SIMULTAN	IMPERATIV POSTERIOR
Sg. 2 <i>dic</i> „spune” (acum)	2 <i>dicito</i> „să spui” (de acum încolo)
	3 <i>dicito</i> „să-i spui să spună” (de acum încolo)
Pl. 2 <i>dicite</i> „spuneți” (acum)	2 <i>dicitote</i> „să spuneți” (de acum încolo)
	3 <i>dicunto</i> „să le spuneți să spună” (de acum încolo)

5.3.1.4. Cu excepția lui *memento*, derivat doar formal de la o temă de *perfectum*¹⁶, latina nu cunoaște imperative derivate de la aspectul finit, ca alte limbi IE vechi.

5.3.1.5. Imperativul cîtorva verbe s-a gramaticalizat cu auxiliar, urmat de infinitivul verbului cu valoare semantică deplină, pentru crearea unui imperativ negativ emfatic: *noli putare, fuge quaerere*, și la fel, *mitte, desine, parce*; doar *caue* se folosea, încă din latina arhaică, urmat de conjunctiv: *caue facias, faxis sau feceris*. Acest prohibitiv analitic a primit sporadic, în latina târzie, și un hortativ simetric, cu *iube*: *iube considerare* „binevoiește să iei în seamă” (cf. Szantyr, 1965, p. 339).

5.3.1.6. Imperativele unor verbe curent folosite în replici de toate zilele, au putut deveni adevărate interjecții: *em(e), age, i, fer, cedo*.

5.3.2. Indicativul este modul fundamental al conjugării verbale, încă din epoca IE comună: cu ajutorul lui, fie ca enunț, fie ca interogație, vorbitorul poate reprezenta acțiunea ca reală, indiferent de gradul ei adevărat de realitate. Cu alte cuvinte, judecarea întrebuintării indicativului nu trebuie întreprinsă după criteriul (filosofic) al adevărului, ci după acela (lingvistic) al intenției subiacente formulării locutorului (autorului) dat.

5.3.2.1. Întrebuintarea forte a indicativului, cu toată puterea valorii sale modale, în enunțuri a căror non-realitate *de facto* este evidentă, a dus la deschiderea, în gramatici, a unei rubrici a „indicativului modal”. De aici nu trebuie să rezulte

nicidecum că indicativul și-ar realiza valoarea modală proprie (de înfățișare a realității) doar în atari cazuri. exemple ca acelea de mai jos, unde poziția locutorului este dezvăluită adesea de un *paene* sau *prope*, sunt doar flagrante depășiri hiperbolice ale ariei stricte de coincidență dintre realitatea obiectivă și spusele vorbitorului dat:

Plt., *Pen.*, 594–595 *Paene in foueam decidi / ni hic adesses*

Cic., *Att.*, 5, 20, 6 *paene dixi...*

Viv., 21, 34, 1 *...est prope circumuentus.*

În aceeași situație se află vorbele și expresiile care exprimă fie posibilitatea absolută (*possum*), fie diverse trepte ale necesității sau normării (*debeo*, *decet*, *oportet*, *necesse est*, *aequum est*, *melius est* etc.), ca extreme semantice opuse ale liberului arbitru și, respectiv, nevoii sau regulii, pe care latinii se complăceau să le releve prin indicativ, acolo unde modernii (simțind posibilitatea și, respectiv, necesitatea ca modalități accesorii) le redau prin optativ:

Cic., *Cato M.*, 55 *Possum persequi permulta oblectamenta rerum rusticarum, sed...* „Aș putea urmări mult mai multe desfătări ale vieții de la țară, dar...”

Liv., 5, 4, 9 *Aut non suscipi bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Romani... oportet* „fie s-ar fi convenit să nu se pomească la război, fie se cuvine să fie dus pe măsura demnității poporului roman”.

5.3.2.2. Ca mod de bază, indicativul cuprinde toate treptele aspectuale și temporale ale verbului latin, spre deosebire de celelalte două moduri (cf. schema de sub 5.8.0.).

5.3.3. Conjunctivul latin, contopind în sine moduri deosebite ale IE comune (conjunctiv și optativ), a ajuns să se opună nemijlocit, într-o corelație binară, indicativului. Ca atare, statutul său este acela de a înfățișa acțiunea ca non-reală, ca aflată în afara realității palpabile¹⁷. Efectul îmbinării a două moduri de odinioară – unul prin excelență actual și prospectiv (conjunctivul – cu desinențe IE „primare”, „actuale”); celălalt orientat către preterit (optativul – cu desinențe IE „secundare”, preteritale) este acela de a se dobândi într-o singură serie modală după trepte succesive ale reflectării acțiunii, în îndepărtarea ei față de realitate:

5.3.3.1. Potențialul este exprimat cu ajutorul conjunctivului prezent (ca simultan) și, respectiv, perfect (anterior), selectându-se astfel treptele temporale care nu exclud posibilitatea împlinirii acțiunii prezentate ca în afara realității: de aceea echivalăm un *dicas* prin „să zici”, iar un *dixeris*, îndeobște, prin „să fi zis”.

5.3.3.2. Irealul este exprimat cu ajutorul conjunctivului imperfect (simultan) și, respectiv, mai mult ca perfect (anterior) cu alegerea treptelor temporale

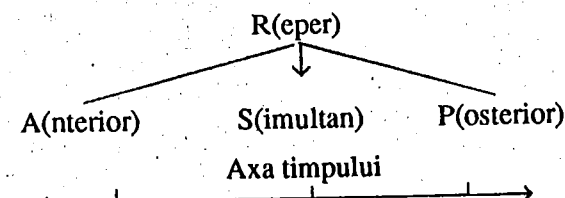
care, preterite fiind, interzic considerarea acțiunii ca putând avea vreo contingență cu realitatea: deci, vom echivala un *diceret* prin „ai zice”, iar un *dixisses* prin „ai fi zis”.

5.3.3.3. Conjunctivul latin nu posedă viitor, prospectivul nonreal fiind, prin sine, conjunctivul prezent¹⁸; treptat, acest domeniu a fost ocupat de conjunctivul prezent al perifrastice active: *dicturus sim* (cf. 7.1.).

5.3.3.4. Asupra întrebuițării sintactice a treptelor aspectual-temporale ale conjunctivului, v. VI. 2.

5.4. Timpul este categoria gramaticală verbală care – alături de aspect (5.2) și în corelație cu el – a fost cel mai viu dezbătută, în special în urma lucrărilor viguroase personale ale lui G. Guillaume¹⁹, a cărui influență se face puternic simțită în școală franceză, atât în domeniu indo-europeanisticii și al filologiei clasice²⁰, cât și în cel al romanisticii. Din punctul nostru de vedere, credem că importanța filosofică într-adevăr covârșitoare a categoriei Timpului este aceea care i-a adus, pornind însă de la premise și deducții extralingvistice, pe G. Guillaume și pe adepții săi mai recenți, la concepția că ea ar fi subiacentă întregului sistem al paradigmei verbale (și în primul rând aspectului și modului) în cele mai diverse tipuri de limbi, între care și cele clasice, latina și greaca. Or, cu toată vechimea relativă a categoriei lingvistice a timpului (sezisabilă prin distincția IE comună dintre desinențele „primare” (de „actual”) și „secundare” (de preterit), timpul nu poate fi anterior sau subiacent aspectului, categorie inițial intrinsecă însăși temei verbale²¹.

5.4.1. În afara acestui aspect istoric, al originilor IE, ale acestor categorii gramaticale, reexaminând în termeni sincronici categoria timpului în limbile clasice și, în special, în latină, observăm că ea definește acțiunea verbului dat nu în termeni absoluți, ci în termeni relativi, în raport cu o stare sau cu o acțiune, deci cu un moment temporal luat ca reper:

Coincidența reperului regent (a constantei implicite sau explicite) față de care se raportează verbul dat (variabila temporală) cu prezentul (momentul) actual al vorbitorului (autorului) este, sub raport lingvistic, frecventă, dar nu exclusivă: ea este, în tot cazul, secundară încadrării într-o categorie aspectuală, fie ea durativă sau finită (sau momentană – IE comună și, încă, în greaca epocii clasice): în cadrul durativului, imperfectul este anterior, iar viitorul I posterior unui prezent

(= durativ actual); în cadrul finitului mai mult ca perfectul este anterior, iar viitorul II posterior unui perfect (finit preterit sau rezultativ).

5.4.2. Așadar, categoria timpului a venit să se suprapună peste cea a aspectului, modelând-o totodată și pe cea a diatezei: ca atare, treptele temporale latine subîmpart marile corelații binare durativ / finit și activ / medio-pasiv în tripticurile relaționale anterior / simultan / posterior:

	Activ	Medio-pasiv
Durativ	P	Viitor I
	S	Prezent
	A	Imperfect
Finit	P	Viitor II
	S	Perfect
	A	Mai mult ca perfect

5.4.3. Asupra întrebunțărilor sintactice ale timpurilor verbale, v. 6 *passim*.

5.5. Consecințele acestei fine întrepătrunderi între categoriile aspectului și timpului sunt multiple:

5.5.1. Cu toate că, prin sine, perfectul este un finit (și nu un preterit – noțiune temporală)²², el a ajuns treptat ca, sun raport statistic, să se refere mai ales la fapte încheiate în trecut; el se află astfel în opoziție constantă cu imperfectul (= preteritul durativ): *dixi* (acțiune încheiată în trecut) / *dicebam* (acțiune în plină desfășurare în trecut), v. 5.2.5.1.

5.5.2. Ca atare, utilizarea, statistic mai rară, a aspectului finit pentru ilustrarea rezultatului prezent al unei acțiuni încheiate are aparența unei excepții notabile, definită în gramatici drept *perfectum praesens*: *perii* „am pierit” (= „s-a zis cu mine”: Plt., *Amph.*, 320 etc.), *uicimus* „am învins” (= suntem învingători”: Cic., *Fam.*, 12, 6, 2), *uixerunt* „ils ont vécu” (= „ils sont morts”; cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 223). Întrebunțarea constantă a unor teme de perfect cu această valoare a dus la definirea categoriei de *perfecta tantum* (cf. 5.2.3.).

5.5.3. Concurența *infectum* / *perfectum* poate duce și la o corelare secundară directă între imperfect (= preteritul durativ) și mai mult ca perfect (= preteritul finit), acesta din urmă fiind interpretat ocazional ca un anterior extrem față de o acțiune deja preteritală: *dicebam* „ziceam” / *dixeram* „zisesem”.

5.5.4. De asemenea, viitorul II, care la origine și în esență este un finit posterior unui alt finit (*dixero* „voi fi zis” / *dixi* „am zis”), poate fi reinterpretat ca un „viitor anterior” (preterit) față de un viitor durativ: *dicam* „voi zice” / *dixero* „voi fi zis”. Nu este deci de mirare, pe de o parte, asimilarea viitorului II între „prospective” (revelată și de Des. – o a pers. I sg.), pe de altă parte,

gruparea laolaltă, ca preterite, a imperfectului, perfectului și mai mult ca perfectului, cu consecințe directe în domeniul consecuției sintactice a timpurilor.

5.6. Formele nominale ale verbului

5.6.0. Toate limbile IE. vechi cunosc tendința de a îngloba în paradigma verbului propriu-zis o serie de forme nominale (substantive și adjective) derivate nemijlocit de la diferite teme verbale. Acest proces progresiv nu ne îndreptățește totuși să le subsumăm categoriei modului, caracteristică, în fapt, doar verbului personal (caracterizat de desinențe personale): formele nominale date pot doar servi, pe lângă rolul lor sintactic pur nominal (de subiecte, de atribute, de nume predicative, de complemente), spre alcătuirea (ca predicate) a unor propoziții nominale paralele cu cele propriu-zis verbale: infinitivele (completive, dar și libere), participiale absolute, participiale relative.

5.6.1. Supinul este un substantiv verbal defectiv, derivat în *-tu-*. Latina arhaică mai cunoaște încă un dativ în *-tui*, cu valoare finală, reluat mai apoi în textele literare doar ca un arhaism cu valoare expresivă:

Plt., *Bacch.*, 62 *istaec lepida sunt memoratui*

Liv., 45, 30, 2 *quam diuisui facillis*

Acesta apare, în mod secundar, cu funcția unui complement al numelui, în anumite formule tehnice sau stereotipe: *linteum extersui* (Plt., *Curc.*, 578), *sattui semen* (Cato, *Agr.*, 5, 3) și mai ales *receptui signum* (la Cicero, Livius, Tacit etc.).

5.6.1.1. Latina clasică mai dispune clar și constant de un acuzativ circumstanțial cu valoare alativă („spre a...”), de tipul *laudatum* („spre a lăuda”), *dictum* („spre a spune”), *petitum* („spre a cere”), mai ales pe lângă verbe care implică mișcare.

5.6.1.2. La fel de întrebunțat este și un ablativ de separație în *-tu* (de tipul *obsonatu*, *uenatu redeo*, sau *cubitu surgo*) și de unul de relație, tot în *-tu* (de tipul *uisu* „de văzut”, *dictu* „de spus”, *auditu* „de auzit” – mai ales complemente ale adjectivului)²³.

5.6.1.3. Supinul poate fi utilizat fie absolut (fără complement: în special Ab.), fie cu o complinire paralelă cu aceea a verbului dat (în special Ac.)²⁴:

Plt., *Merc.*, 857 *quoniam ego illum curram quaeritatum*

Pacuv., Tr. 255 *defensum patriam*

5.6.2. Infinitivul este un substantiv verbal defectiv care și-a pierdut complet nuanța primară locativ-dativă, înfățișând acțiunea verbală luată în sine și în ansamblul ei, fie ca subiect, fie ca obiect al unei alte acțiuni verbale:

5.6.2.1. Derivarea morfologică inițială a infinitivului (în *-se*)²⁵ explică tendința lui veche de a exprima țința; el apare cu acest rol pe lângă verbe de mișcare,

fiind curând înlocuit în această postură de Ac. supinului și de Ac. gerunziului și gerundivului:

Plt., *Asin.*, 910 *ecquis currit, pol, lictorem accersere?*

Bacch., 631 *uenerat aurum petere hinc.*

Clasic doar la

Varro *R. R.*, 2.1.1. *uisere uenissemus.*

Acest uzaj este însă continuat de limba populară, fiind preluat și de limbile romanice.

5.6.2.2. Semnificația sa primară finală fiind treptat uitată în favoarea definirii mai abstracte a „acțiunii de sine”, infinitivul poate fi utilizat ca subiect – deci ca echivalent al unui N. – în exemple expresive de tipul:

Lucr., 4, 765 *praeterea meminisse iacet*

Cic., *De or.*, 2, 24 *meque...hoc ipsum nihil agere...delectat*

Sen., *Ep.*, 98, 11 *habere eripitur, habuisse nunquam*

5.6.2.3. Mult mai des, infinitivul apare ca obiect al unor alte verbe, uneori chiar în paralel cu un alt nume – complement de obiect, în cazul acuzativ:

Plt., *Poen.*, 313 *At ego amo hanc. – At ego esse et bibere.*

Bacch., 158 *hic uereri perdidit.*

Petron., 52, 3 *meum intelligere nulla pecunia uendo.*

Acest uzaj al infinitivului substantivat pare a fi influențat și favorizat de turnura grecească a infinitivului substantivat cu ajutorul articolului neutru (τὸ): cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 256.

5.6.2.4. Pe măsură ce supinul și gerunziul preiau funcția circumstanțială a Ac., infinitivul complement de obiect se răspândește pe lângă tot mai multe verbe: cea mai frapantă categorie este cea a verbelor modale care admit în special acest tip de complement de obiect: *possum, debeo, polleo, soleo, ualeo* (cf. 5.3.2.1.).

5.6.2.5. Sub raport formal, nucleul vechi și central al ariei infinitivelor (cel prezent și cel perfect activ și cel prezent pasiv) este derivat cu sufixe; treptele temporale adăugate mai recent (viitorul activ, perfectul și viitorul pasiv) au fost suplinite prin forme analitice. S-a ajuns astfel treptat la o schemă completă, cu trei trepte temporale (P/S/A), care plasează infinitivul față de verbul său regent, atât, cât și la medio-pasiv:

	Activ	Medio-pasiv
P	- <i>turum esse</i>	- <i>tum iri</i>
S	- <i>re</i> ²⁶	- <i>ri</i> ²⁷
A	- <i>isse</i>	- <i>tum esse</i>

5.6.2.6. Existența unui tabel complet al infinitivelor – sub raportul diatezelor și al treptelor temporale – a ușurat considerabil mănuierea prepozițiilor nominale al căror predicat este un infinitiv. Rezervând infinitivalele subordonate (= complementive) pentru discuția sintaxei frazei latine, vom lua în considerație aici următoarele situații în care infinitivul poate constitui predicatul unei propoziții libere (= principale), fără necesitatea postulării vreunei elipse:

5.6.2.6.1. Infinitivul descriptiv (numit și istoric) înfățișează, cu exemple mai frecvente la autorii stilști și arhaizanți, unul, sau, cel mai adesea, o suită de momente, „blocate” ca niște imagini, dintr-o desfășurare de manifestări sau de evenimente marcante:

Ter., *Ad.*, 863–864 *Egit semper uitam in otio...*

Clemens, placidus, nulli laedere os, adridere omnibus

Sall. *Cat.*, 31, 1 *Repete omnes tristitia inuasit: festinare, trepidare, neque loco neque homini cuiquam satis credere.*

5.6.2.6.2. Infinitivul exclamativ (uneori cu nuanță hortativă sau, mai ales, prohibitivă) pare a fi un fenomen tipic limbii vorbite²⁸, pătruns arareori și mai ales la dată târzie în latina literară:

CIL I², 2147 *ne fore stultu (sic)*

CIL XIII, 10017 *ui felix*

Limba populară pare a fi folosit în special varianta negativă, moștenită și în limbile romanice.

5.6.2.6.3. Infinitivul retoric (numit adesea și *indignantis* sau *admirantis*) are o valoare analogă cu cel exclamativ, dar în domeniul învecinat al interogației retorice²⁹: în acest caz se cuvine să deosebim net întrebuițarea infinitivalei retorice, de tipul:

Verg., *Aen.*, 1, 37 *mene incepto desistere uictam?!*

de uzul infinitivului retoric propriu-zis, fie el impersonal:

Plt., *Trin.*, 1046 *Nonne hoc publice animum aduerti?!*

Lucr., 2, 16 *nonne uidere...?!*

Cic., *Fin.*, 4, 76 *Hoc non uidere...?!*

sau cu un subiect exprimat în nominative:

Ter., *Eun.*, 391 *magnas uero agere gratias Thais mihi?!*

Petron., 62, 8 *Qui mori timore nisi ego?!*

5.6.2.7. Asupra apariției infinitivului pe lângă anumite adjective și substantive (ca *defessus, occupatus, paratus, dignus: cupido, amor, occasio, potestas* etc.) ca un tip de construcție sintactică derivat din cel ad-verbal v. Szantyr, 1965, p. 350–351.

5.6.3. Defectiv în mod complementar cu infinitivul, gerunziul este un substantiv verbal a cărui paradigmă, bazată pe tema durativă a verbului, este alcătuită cu sufix *-nd-* și terminații caracteristice flexiunii în *-ole-* (decl. II):

Infinitiv		Gerunziu
N.	<i>-re</i> (subiect)	∅
G.	∅	<i>-ndi</i> (ad-nominal)
D.	∅	<i>-ndo</i> (D. final)
Ac.	<i>-re</i> (obiect)	(<i>ad</i>) ³⁰ <i>-ndum</i> (Ac. circumstanțial)
Ab.	∅	<i>-ndo</i> ³¹ (circumstanțial)

Redarea în română a acestei paradigme ar putea fi făcută, pe exemplul lui *dicere*, astfel:

N.	<i>dicere</i> (subiect)	„a zice“
G.	<i>dicendi</i>	„de a zice“
D.	<i>dicendo</i>	„spre a zice“
Ac.	<i>dicere</i> (obiect)	„a zice“
	<i>ad dicendum</i>	„spre a zice“
Ab.	<i>dicendo</i>	„prin zicerea“
	<i>in dicendo</i>	„în zicerea“
	<i>ex dicendo</i>	„din zicerea“

5.6.3.1. Valoarea primară a gerunziului pare a fi fost aceea de a defini „postura de dependență față de un nume verbal”³², cu o nuanță subsecventă de „necesitate”, la origine indiferentă la diateză. Gerunziul a ajuns deci, treptat, să completeze paradigma infinitivului durativ (= simultan, așa-zis „prezent”), dând suplețe sintactică referirii, în diverse posturi, la acțiunea verbală în sine (*dicere/dicendi/dicendo* etc.).

5.6.3.2. Gerunziul, ca substantiv verbal, poate fi construit fie absolut (= fără complement), fie cu tipul de complement uzual pe lângă verbul dat: *dicendi causam, utendo opera, ad, scribendum amico* ș.a.m.d.

5.6.4. Gerundivul este un adjectiv verbal, derivat tot cu sufixul, *-nd-* (deci cu aceeași valoare semantică primară ca a gerunziului), urmând tipul cu trei terminații: *-us* (M), *-a* (F), *-um* (N), deci mergând după flexiunea în *-ole* (II: M și N) și, respectiv, în *-a-* (I:F). El poate fi derivat din tema durativă a oricărui tip de flexiunea verbală (*laudandus, a, um*: I, *monendus, a, um*: II, *dicendus, a, um*: III, *audiendus, a, um*: IV³³).

5.6.4.1. Semnificația generală a gerundivului ajunge în timp să fie, în paralel cu cea a gerunziului, una de „necesitate”, ceea ce îl apropie hotărâtor de înțelesul și de paradigma diatezei pasive. Cu toate acestea el nu începe

să funcționeze ca un veritabil participiu viitor pasiv decât în latina postclasică (v. Szantyr, 1965, p. 374).

5.6.4.2. Acordat, ca orice adjectiv, cu substantivul său regent, gerundivul funcționează sintactic ca un atribut adjectival, într-un grup nominal pe care gramatica tradițională îl definește, spre uzul școlar, „construcție gerundivală”. Posedând, spre deosebire de gerunziu (care este defectiv), o paradigmă completă, la toate trei genurile, la ambele numere și la toate cazurile, gerundivul se mulează cu ușurință după substantivul pe care îl determină: *puer laudandus, urbi delendae, discipulis monendis, uerba audienda* etc.

5.6.4.3. Deosebirea practică, școlară, între „construcția gerundivală” și cea „gerunzială” decurge, în mod firesc, din statutul lor morfologic diferit și, implicit, din comportamentul lor sintactic divergent. Astfel, înainte de toate, în grupul nominal format din substantivul regent și adjectivul în *-nd-*, acordul trădează întrebuițarea gerundivului: *orator audiendus, uitiorum castigandorum causa, ad uirtutem extollendam*; reciproc, lipsa acordului, deci construirea unui substantiv ca regim al substantivului verbal în *-nd-*, indică utilizarea gerunziului: *audiendi oratorem, castigando mores, ad extollendum uirtutem*. Pentru ușurința reținerii prin mijloace mnemotehnice, vom adăuga apoi că nu poate aparține decât gerundivului (= adjectivului verbal în *-nd-*):

- orice formă de feminin (deci cu VT *-a-*);
- orice formă de plural
- orice formă de nominativ (*-us, a, um*, respectiv *-i, ae, a*).

În concluzie, din paradigma oblică a singularului (masculin-) neutru, eliminate fiind, pe rând, și treptele G., D., Ab., trădate de lipsa acordului, singurul caz posibil de confuzie rămâne acela al Ac. singular cu valoare circumstanțială: *ad laudandum puerum* este întradevăr o formulare ambiguă sub raport sintactic și morfologic. Dar, de fapt, într-o atare situație, deosebirea este indiferentă, fiind un bun exemplu pentru procesul neutralizării sintactice condiționate.

5.6.5. Spre deosebire de setul complet de infinitive examinat mai sus (v. tabelul de sus 5.6.2.5.), latina nu dispune și de un set complet de participii, capabil să exprime toate treptele temporale (P/S/A) pentru activ, cât și pentru medio-pasiv. Ea a moștenit și exploatat ca participii, cel puțin până în epoca ei clasică, următoarele adjective verbale de dată IE:

5.6.5.1. Adjectivul verbal în *-nt-*, derivat din tema durativă, este exploatat ca participiu durativ (= > simultan). La origine de tip atematic (flexiune consonantică), utilizat fără variație de gen, acesta a fost aliniat analogic după flexiunea în *-i-* (N. pl. neutru = Ac. = V. în *-la*, G. pl. MFN în *-ium*). Limba vorbită tinde să-l utilizeze încă de timpuriu ca un simplu atribut adjectival³⁴, eventual substantivat (cf. *absens, praesens, sapiens, parens, ualens*), în vreme

ce limba literară a prozei clasice îi acordă o tot mai mare favoare, dezvoltând ample construcții participiale relative, care se cuvine să fie izolate și analizate ca propoziții subordonate (relative nominale) aparte.

5.6.5.2. Adjectivul verbal în *-t-*, cu flexiunea în *-ole* (pentru M și N) și în *-a-* (pentru F). La origine derivat direct de la rădăcina verbului, el a fost supus, încă din cursul evoluției preliterate a latinei, unor puternice tendințe de restructurare și aliniere analogică a derivării, astfel că, pentru o mare parte a paradigmelor verbale, forma sa nu este deductibilă nici din tema finitului, nici din cea a durativului³⁵: tradiția gramaticală a fost deci silită să recomande căutarea și deprinderea lui după dicționar, în strânsă legătură cu tema supinului³⁶. Întrebuințat îndeobște ca participiu finit (= anterior), în exemple ca: *laudatus* „lăudat”, *monitus* „îndemnat”, *dictus* „zis”, *finitus* „terminat”, el poate avea fie rolul sintactic al unui simplu atribut adjectival (mai ales *cautus*, *peritus*, *quietus*, *tactus*, fără complinire proprie), uneori substantivat (*debitum* „datorie”, *nupta* „mireasă”, *scripta* „scrieri”), fie, complinit de una sau mai multe determinări proprii care îi dezvăluie valențele verbale, rolul predicatului unei participiale relative (cf. 6.5.1.). Dată fiind valoarea posibilă „rezultativă” a perfectului, el poate aluneca, în cazul paradigmei anumitor verbe (în special al medialelor ca *reor/ratus*, *arbitror/arbitratus*, *utor/usus*, respectiv *gaudeo/gausus*), către o eventuală semnificație simultană. Compunerea cu *in-* (privativ) duce la obținerea unor adjective cu rol normal de atribut, de tip *immutus*, *incorruptus*, *inulctus*.

5.6.5.3. Prin umare, latina clasică dispunea, în mod operativ, doar de următoarele participii propriu-zise:

	Activ	Medio-pasiv
S	în <i>-nt-</i> <i>-ns, ntis</i>	∅
A	∅	în <i>-t-</i> <i>-tus, a, um'</i>

Această stare de fapt implică două consecințe nemijlocite:

5.6.5.3.1. Latina clasică nu dispunea de posibilitatea de a exprima posterioritatea cu ajutorul participiilor: aceasta va fi suplinită mai apoi prin adjectivele în *-turus* (v. 5.6.5.4.), și respectiv, în *-ndus* (v. 5.6.4.1.).

5.6.5.3.2. Lipsa participiului anterior activ și a celui simultan pasiv³⁷ va avea efecte decisive asupra utilizării sintactice a participiilor existente în cadrul subordonatelor participiale: simultaneitatea va trebui exprimată automat cu activul (tip *Caesar*, *coniuratis circumstantibus, pugionibus est occisus*), iar anterioritatea cu pasivul (tip *Quibus cognitis, Caesar aciem instruxit*)³⁸.

5.6.5.4. Acestui binom participial latina literară i-a adăugat treptat un al treilea element, și anume un adjectiv verbal cu nuanță de intenționalitate (deci, posterioritate), atașat paradigmei activului; de sorginte obscură³⁹, dar, în tot cazul, legat de tema participiului în *-t-*, adjectivul verbal *-tur-* (cu flexiune în *-ole-* pentru M și N, în *-a-* pentru F) a fost întrebuințat, în mod constant, până în epoca clasică doar în cadrul paradigmei perifrastice active (v. 7.1.). Proza clasică nu cunoaște decât câteva exemple de întrebuințare pur participială a lui, mai ales în contrast cu un alt participiu (simultan sau anterior):

Cic., *Verr.*, 2, 1, 56 *Seruius adest de te sententiam laturus*

Att., 8, 9, 2 *Quid agentis? Quid acturo?*

Tusc., 4, 14 *opinio uenturi boni* (în contrast cu *independentis mali*)

Sall., *Iug.*, 106, 3 *incertae ac forsitan post paulo morbo interiturae uitae*

Exemplele devin tot mai dese începând cu Titus Livius și cu poezia augustană, tendința de exploatare a nuanțelor expresive ale acestui participiu (colorat și de „participare afectivă”) fiind evidentă în literatura „epocii de argint” (în special la Seneca și la Tacit); apoi, în bună parte și sub influența participialelor grecești, literatura creștină întrebuințează din plin participiul viitor activ. În limba vorbită în popor, participiul în *-turus* nu pare însă a se fi bucurat de o mare favoare, ieșind treptat din uz, până la eliminarea lui completă în limba târzie.

5.7. Încă din perioada preliterate, latina a dublat paradigma normală a verbului personal cu ajutorul a două serii analitice, numite în tradiția gramaticală „conjugări perifrastice”. Acestea sunt compuse din adjectivele verbale în *-turus* și respectiv *-ndus* și paradigma completă a verbului *esse*:

5.7.1. Seria *-turus, a, um, + sum*, în contrast cu paradigma activă a verbului simplu, indică orientarea subiectivă, intenționalitatea: *facio* „fac” / *facturus sum* „am de gând, sunt pe cale să fac”. În mod adiacent, datorită plasării intenționale în afara realității nemijlocite, perifrastica activă poate dobândi o valoare temporală de posterioritate, eventual una modală de potențialitate sau chiar (cu preteritele lui *esse*) de irealitate. În latina târzie, în special în textele creștine, formele în *-turus sum* pot servi direct exprimării viitorului, înlocuind paradigma sintetică ieșită din uzul vorbit și evitând noul viitor compus cu *habere*, simțit ca vulgar.

5.7.2. Tipul în *-ndus, a, um + sum*, în contrast cu paradigma pasivă a verbului simplu, indică presiunea exterioară obiectivă, deci necesitatea: *laudor* „sunt lăudat” / *laudandus sum* „sunt de lăudat” > „trebuie să fiu lăudat”. Necesitatea implicând, la rândul ei, lipsa actualității imediate, în latina târzie (unde gerundivul

a devenit participiu viitor pasiv) perifrastica pasivă a putut lua și ca locul viitorului pasiv (cf. Szantyr, 1965, p. 312–313).

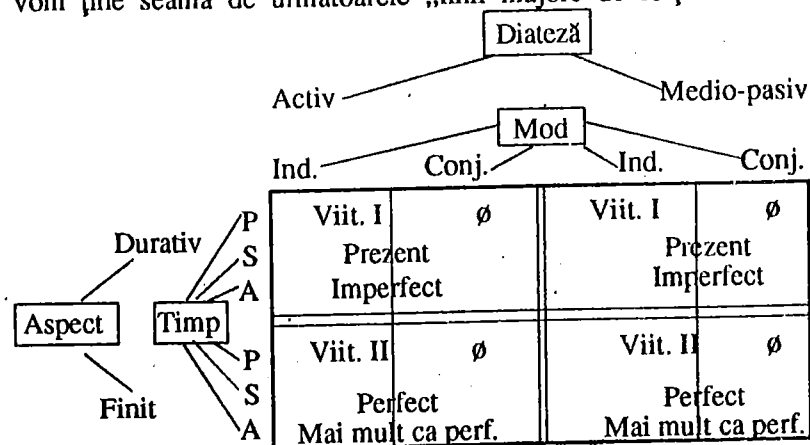
5.7.2.1. Tot de la primele atestări ale latinei scrise apare și tipul impersonal *-ndum est*, care – binecunoscută fiind înclinarea latinilor pentru expresia impersonală – are avantajul de a da o haină morfologică simplă formulelor de necesitate, exprimate personal (și lexical) cu ajutorul lui *debere*: față de *debeo laudare* „am datoria > trebuie să laud” și, respectiv, de *laudandus sum* „sunt de lădat”, al căror N. subiect este agentul, respectiv obiectul necesității, *laudandum est* exprimă simplu și direct necesitatea în sine. La această formulare s-a ajuns, desigur, prin contrapunerea analogică elementară:

<i>nominor</i>	/	<i>nominandus sum</i>
„sunt numit”		„sunt de numit”
<i>nominatur</i>	/	<i>nominandum est</i>
„se numește”		„este de numit”
(impersonal)		(neutru impersonal)

5.7.2.2. Această formulare impersonală are avantajul de a putea fi apoi repersonalizată pe ocolite, cu ajutorul unui complement de agent, mai întâi în D. (cf. 4.6.8.1.), apoi în Ab. orecedat de *ab* (cf. 4.5.4.6.): *agendum est mihi* și apoi *agendum est a me*, mult mai modeste decât *debeo agere*. Preferința treptată pentru întrebuițarea Ab. prepozițional drept complement de agent se înscrie în procesul amplu al extinderii rolului prepozițiilor în dauna cazurilor sintetice.

5.7.2.3. Verbele intransitive, lipsite de un pasiv propriu, au putut primi totuși, prin analogie, un impersonal de necesitate de tip *-ndum est*, după modelul: *it* „merge” / *itur* „se merge” / *eundum est* „este de mers”.

5.8. așadar, în reprezentarea generală a paradigmei propriuzise a verbului latin, vom ține seama de următoarele „linii majore de forță”:

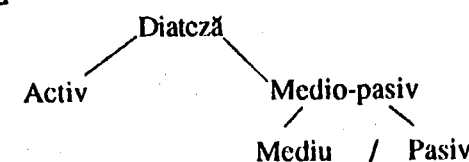
5.8.1. Firește, fiecare căsuță a tabelului de mai sus ar trebui subîmpărțită în secțiuni simetrice închinată numărului (sg./pl.) și, respectiv, persoanei (1–3 la fiecare număr)⁴⁰. Realizarea concretă a paradigmei verbale depinde, în plus, de caracteristicile seriilor de flexiune (ale celor 4 conjugări), complicate adesea de trăsăturile proprii verbelor de tip arhaic.

5.8.2. În secțiunea modurilor, ca o remanență arhaică, alături de paradigma centrală axată pe opoziția indicativ/conjunctiv se alătură seria laterală a imperativului (cu trepte temporale S/P) cu funcția sa aparte de interpelare (5.3.1.).

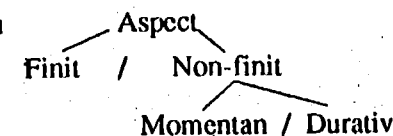
5.8.3. În ansamblu, este remarcabilă preferința latinei pentru opozițiile de tip binar (A/Non-A), față de tipul IE. comun, caracterizat îndeobște de opoziții ternare, rezultate dintr-o „dublă bifurcare”⁴¹:

5.8.3.1. În mod concret, schemele categoriilor gramaticale arată astfel, din punctul de vedere al obârșiiilor IE:

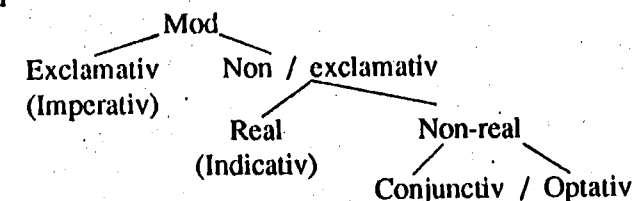
5.8.3.1.1. Pentru

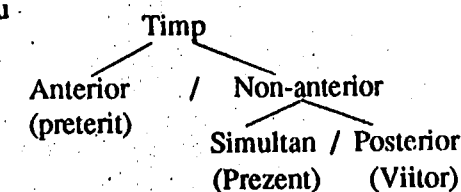
5.8.3.1.2. Pentru

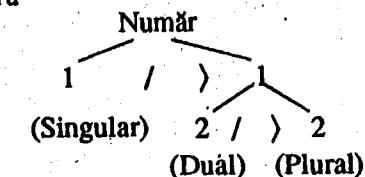
5.8.3.1.3. Pentru

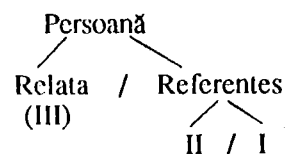
5.8.3.1.4. Pentru

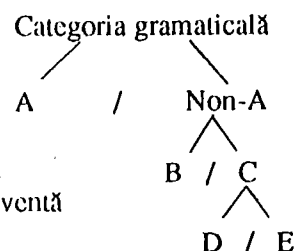
5.8.3.1.5. Pentru

5.8.3.1.6. Pentru

5.8.3.2. Schema subiacentă de principiu a acestui tipar IE este, deci, următoarea:

cu posibilitatea subsecventă

Cu timpul, însă cei trei termeni, rezultați din „dubla bifurcare” obișnuită, sunt aliniați într-o simplă opoziție temară A/B/C (de pildă M/F/N, P/S/A, I/II/III).

5.8.3.3. Latina a redus apoi anumite scheme la o opoziție binară: Durativ/Finit (la Aspect), Singular/Plural (la Număr), sau a anulat o a treia bifurcare (renunțând la Conjunctiv/Optativ și rămânând la Real/Non-real în categoria Mod).

5.8.3.4. Nu este lipsit de interes nici faptul că, în trecerea către limbile romane – cu excepția categoriei numărului (rămasă binară: sg./pl.) – latina populară a epocii târzii a tins să refacă celelalte opoziții anulate în epoca ei arhaică: *dicit* „zice” / *dixit* „zise” / *habet dictum* „a zis” (ca aspect durativ/momentan/finit) și *dicit* „zice” / *dicat* „(să zică)” / *haberet dicere* „ar zice” (mod indicativ/conjunctiv/operativ).

N O T E

¹ Verbele arhaice de tip *dare* (conj. I), *uidere* (II), *uenire* (IV) și majoritatea celor de conjugare în -e- (III) formează perfectul prin alternanță radicală (eventual și reduplicare): *dedi*, *uidi*, *ueni*, *egi* etc.

² Latina, ajungând să contopească în fază preliterară fostele desinențe primare și secundare (de sorginte IE), nu mai indică timpul decât cu ajutorul sufixelor (excepție făcând crearea, cu desinențe proprii, a unui imperativ viitor, cf. 5.3.1.) și eventuala colorare – secundară – temporală a desinențelor de perfect.

³ Des. -o apare la indicativul prezent și la viitoarele I și II; paralel, *or* apare, la medio-pasiv, la indicativul prezent și la viitorul I.

⁴ Cu varianta arhaică *-re*.

⁵ Provenit din -o-, -u- este fosta vocală tematică, la grad plin, constantă la tipul în -e- (conj. III, unde -e- uneori > -i-, iar -o- > -u-) și preluată analogic la cel în -i-, (IV) și intrată, din motive particulare de morfologie istorică, și în alte câteva puncte ale paradigmei (ca, de pildă, la viitorul I cu sufix -b- de la tipurile în -ā- și în -ē-).

⁶ Fiind zise „verbe care își depun haina pasivă pentru a lua un înțeles activ”(I).

⁷ Prin înseși desinențele sale în -r-, la origine impersonale, mediopasivul latin poate exprima, după tipar IE., impersonalul (prin pers. III): *sequitur*, *dicitur*, *fertur* etc.

⁸ *Immanence et transcendance dans la catégorie du verbe. Esquisse d'une théorie psychologique de l'aspect*, în *Langage et science du langage*, Paris-Québec, 1969, p. 49, reluat după *Journal de Psychologie*, ian.-april. 1933. Pentru întreaga problemă, v. B. Comrie, *Aspect*, Cambridge University Press, 1991, 66-86.

⁹ Art. cit., p. 47.

¹⁰ Loc. cit. n. ant.

¹¹ Temele în vocală lungă finală sunt urmate de [w], cele în vocală finală scurtă au ajuns să aibă paradigma în [u], centru de silabă: *deleui*, dar *monui* (cf. A. Ernout, 19532, p. 204).

¹² Arhaic și poetic -ere, popular -erunt.

¹³ Termenul acesta datează din perioada în care definirea categoriei lingvistice a aspectului era încă nebuloasă: în fapt, noțiunea și termenul de „prezent” implică o corelare temporală propriu-zisă și nu o reprezentare aspectuală, prin urmare vom prefera denumirea de durativ (mai puțin fericită fiind cea de infectum), care corespunde în mod adecvat celor de aorist (= momentan) și de perfect (= finit).

¹⁴ Reamintim rezervarea așa-numitelor „moduri nepersonale” ale verbului (de fapt forme nominale derivate de la temele verbale) în vederea unei discuții aparte: cf. 5.0. și 5.6.

¹⁵ În exemple ca acela, popular, CIL IV, 3494 *Itis, foras rixsatis (sic)*, cf. Ernout-Thomas, 19643, p. 254.

¹⁶ Cf. A. Ernout, 19532, p. 116, nr. 1 și p. 194.

¹⁷ Nu se va confunda ieșirea în afara realității (pe care o definește conjunctivul) cu negarea directă a realității (exprimată, firește, prin indicativ, negat cu *non*, deci cu negația obiectivă).

¹⁸ Valoarea lui prospectivă este revelată în mod grăitor de înrudirea morfologică funciară cu viitorul I al indicativului: legătura lor intrinsecă, manifestată prin utilizarea sufixelor moștenite -ā- și -ē- (*laud-ē-s*, *mone-ā-s*, *dic-ā-s*, *ueni-ā-s* / *dic-ē-s*, *ueni-ē-s*) este dezvăluită și de pers. I sg. a tipurilor în -ē- (III) și în -ī- (IV): *dicam* și *audiam* sunt interpretabile ca viitoare în măsura în care sunt nonprezente (adică posterioare) și drept conjunctive în măsura în care sunt non-reale, deci incerte. Pers. I eludează astfel (prin neutralizare) – cu avantajul tactic al poliției – afirmarea prea emfatică (= indicativă) a intențiilor sale ulterioare. Lucrul acesta nu a fost posibil și la tipurile în -a- și în -e- (I și II), din motivele morfologice care au impus adoptarea sufixului -b- în paradigma viitorului lor.

¹⁹ Principiile sale sunt expuse pe larg în *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929 și în *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Copenhaga, 1945.

²⁰ Vom cita, de exemplu, poziția recentă a lui G. Serbat, *Les structures du latin. Le système de la langue classique; son évolution jusqu'aux langues romanes*, Paris, 1975, p. 119-121; id., *Les temps du verbe latin. III: Le parfait de l'indicatif actif*, REL, 54, 1976, p. 308-352. O încercare de ieșire din impasul teoriei guillaumiene, fără înlăturarea ei completă, a întreprins H. Vairel, *La valeur de l'opposition infectum / perfectum en latin*, REL, 56, 1979, p. 380-412. V. acum B. Comrie, *Tense*, Cambridge University Press, 1920, 2-17 și 122-130.

²¹ Este evident, sub raport istoric, că este mai mare vechimea unei categorii gramaticale exprimate prin morfeme centrale (radical, respectiv, temă), cum este aspectul, decât cea a unei categorii exprimate prin morfeme marginale (desinențe, eventual augment), cum este timpul.

²² Tratarea perfectului ca un finit actual este indicată, în diverse limbi IE. vechi (greaca, sanscrita), de întrebunțarea parțială în paradigma lui a desinențelor „primare” (de „actual”), în măsura păstrării distincției a două șiruri de desinențe, în contrast temporal.

²³ Sursa acestuia din urmă ar putea să fi fost, cel puțin parțial, și fostul D. al supinului, cu -i pierdut fonetic. În epocă clasică el era însă asimilat Ab.: cf. Liv., 31, 36, 3 *Id dictu quam re... facilius erat*; v. Szantyr, 1965, p. 382.

²⁴ Concurat de gerunziul și de gerundivul precedate de *ad*.

²⁵ Cf. A. Ernout, 1953², p. 171.

²⁶ Dintr-un mai vechi -se, vizibil încă în atematicul *es-se*.

²⁷ Cu varianta -i la tipul de conjugare în -e- (III).

²⁸ Credem totuși că mărturia lui Varro în acest sens (L.L., 10, 32) vorbește în favoarea uzului vorbit, contrazicând ipoteza unui calc grecesc, care ar fi trebuit să apară în special în limba literară (pentru alte interpretări v. Szantyr, 1965, p. 366).

²⁹ Interogația retorică, semnalată prin ?! (mai degrabă decât prin !?) ar putea fi separată grafic mai net atât față de exclamația simplă (!), cât și față de interogația propriu-zisă(?).

³⁰ În majoritatea statistică a exemplelor Ac. este precedat de *ad* (preluat, deci, de manualele gramaticale), dar apar, mai rar, și *in*, *inter*, *ante*, *propter*, *usque ad* (cf. Szantyr, 1965, p. 377). Ar fi de asemenea de semnalat că între Ac. gerunziului și al infinitivului se petrec diverse întrepătrunderi în domeniul funcțiilor circumstanțiale, infinitivul reluând în latină târzie și funcția directivă a gerunziului: *dare ad manducandum* face loc lui *dare manducare* sau chiar *dare ad manducare*, formule moștenite în limbile romanice.

³¹ Ab. singur are valoare instrumentală („prin” + infinitivul lung: *dicendo* = „prin zicerea”); în exemple mai rare, el apare însă și precedat de prepoziții, ca în (Ab.-Loc., în *dicendo* „în zicerea”), sau *ex* (Ab.-Sep., *ex providendo* „din prevederea”).

³² E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1962³, p. 138; întreg paragraful „le gérondif latin” (op. cit., p. 135-145) este esențial pentru înțelegerea formării și a statutului gerunziului și gerundivului latin.

³³ Formarea gerundivului și gerunziului tipului în -i- (IV) este refăcută analogic după cel în -e- (III).

³⁴ Tot în limba vorbită exista tendința de a-l utiliza pe lângă *sum*, ca nume predicativ, dând astfel o paradigmă analitică expresivă care concurează durativul sintetic: *scio / sciens sum*, *florebat / florens erat* (cf. Szantyr, 1965, p. 58); continuată în latina populară, această tendință a fost preluată de limbile romanice.

³⁵ Statistic vorbind, în epoca clasică majoritatea verbelor în -a- (conj. I), și în -i- (IV) aveau participiul perfect pasiv în -atus, respectiv -itus, un număr însemnat de verbe în -e- (II) aveau participiul în -itus, cele ținând de tipul arhaic în -e- (III) nefiind integrate într-o schemă previzibilă.

³⁶ Legarea participiului perfect pasiv de supin este însă doar secundară; regula de școală de tip *laudatum > laudatus, a, um* este infirmată flagrant de opozițiile vecgi de tip *datum* (supin) / *dātus, a, um* (participiu perfect).

³⁷ Doar verbele mediale (așa-zisele „deponente”) dispun, ca să spunem așa, într-o singură coloană, datorită unicității paradigmei lor, și de participii în -nt- (simultan) și de participii în -t- (anterioare): *loquens/locutus, sequens/secutus*, unele, ca *morians, oriens*, fiind folosite exclusiv ca atribute sau forme substantivate.

³⁸ În ambele cazuri este deci legitimă și sub raport lingvistic – ținând seama de limitările paradigmei participiale latine – o traducere care menține același centru de atenție: „Cezar, înconjurat de conspiratori, a fost ucis cu pumnalele”, respectiv „După ce a aflat acestea, Cezar a întocmit linia de bătaie”.

³⁹ Asupra ipotezei lui Postgate, care derivă mai întâi infinitivul viitor activ de tip -turum (esse) dintr-un ipotetic *-tum esom, pentru a extrage apoi din el participiul de tip -turus, a, um, v. discuția de la A. Ernout, 1953², p. 230.

⁴⁰ Dat fiind că *nos* ≠ *ego* + *ego* + *ego*... și *uos* ≠ *tu* + *tu* + *tu*..., ci *nos* = *ego* + *alii* (eventual + *tu*) și *uos* = *tu* + *alii*, unele gramatici moderne preferă notarea persoanelor de la 1 la 6.

⁴¹ Poate interveni apoi o a treia „bifurcare” în care, de pildă, C se subîmparte secundar în D și E (cf. categoria Mod).

6. TREPTELE TEMPORALE ALE MODURILOR VERBULUI LATIN

6.0. Prezentarea funcționării paradigmei verbului latin în propozițiile libere, întreprinsă în capitolul precedent, implica un grad de generalitate care interzicea, prin sine, coborârea până la amănunt. Am socotit, prin urmare, necesar să revenim, într-o expunere aparte, asupra utilizării circumstanțiale a treptelor temporale ale indicativului și conjunctivului¹, pentru a putea vedea – dincolo de marile partiții și alunecări majore, ca indicativul „modal”, conjunctivul potențial și ireal, *perfectum praesens*² – ce alte nuanțe pregnante mai pot admite acestea în uzul textelor, știut fiind că asemenea utilizări alcătuiesc, statistic vorbind, arii secundare, marginale față de marile domenii de ujaș expuse mai sus. Prezentarea noastră se va baza, în consecință, pe opoziția fundamentală dintre indicativ și conjunctiv, urmărind în cadrul fiecărui mod nuanțele specifice pe care le pot îmbrăca diversele trepte temporale, marcate totodată de opoziția fundamentală (de aspect) dintre durativ și finit (cf. 2).

6.1. Indicativul, în afara întrebuirii sale *forte*, „modale” (cf. 3.2.1.), admite următoarele nuanțe particulare, ținând de context:

6.1.1. Prezentul indicativ (indicativul durativ simultan) poate lua uneori, mai ales în pasaje sau textele narative, valoarea unui *praesens historicum*, în acest caz valoarea sa durativă (cf. 2.2.), având darul de a aduce sub ochii cititorului sau ai auditorului o acțiune care, în fapt, este încheiată. Întâlnită încă din *Elogiile Scipionilor*³, această podoabă stilistică revine, în proză și în vers, în toată literatura latină:

Ter., *Phorm.*, 862-864 *Vbi in gynaeceum ire occipio, puer ad me adcurrit Mida,*

*Pone adprendit pallio, resupinat: respicio rogo
Quamobrem retineat me. Ait esse uetitum intro ad eram accedere...*

Cic., *Verr.*, 4, 38-39 *Vbi id Verrēs audiuit, Diodorum ad se uocavit ac pocula poposcit. Ille respondet se Lilybaei non habere, Melitae reliquisse. Tum iste continuo mittit homines certos Melitam, scribit ad quosdam Melitenses, ut ea uasa perquirant.*

Prop., 4, 1, 77 *Me creat Archytæ suboles Babylonius Orops*
Indicativul prezent mai poate apărea, *lato sensu*, drept o prezentare globală, durativă a acțiunii:

6.1.1.1. El ia uneori o nuanță gnostică, enunțând un adevăr general, mereu valabil:

Verg., *Aen.*, 10, 284 *Audentes fortuna iuvat...*

Sall., *Iug.*, 10, 6 *Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur.*

6.1.1.2. El poate acoperi o arie temporală mai largă în fapt decât simultaneitatea *stricto sensu*, și anume:

6.1.1.2.1. Fie că își arată obârșia manifestă în trecutul apropiat:

Cic., *Att.*, 2, 5, 1, *...iam pridem cupio...*

6.1.1.2.2. Fie că îmbrățișează, prin alunecare, și viitorul imediat:

Plt., *Merc.*, 963 *Iam redeo...*

Cic., *Att.*, 2, 9, 1 *Quid mi auctor es? Aduolone, an maneo?*

Caes., *B.C.*, 3, 94, 5 *Tuemini castra... ego reliquas portas circumeo.*

6.1.2. Imperfectul indicativ (durativul preterit) joacă rolul de a susține, în mod curent, istorisirea unei înlanțuiri de evenimente, descriind acțiunea în evoluția ei continuă, prin contrast cu perfectul (finit), care implică o decupare a etapelor⁴:

Nep., *Them.*, 1, 3-4 *Themistocles totum se dedit rei publicae... Multum in iudiciis priuatis uersabatur, saepe in contionem populi prodibat; nulla res maior sine eo gerebatur.*

Ca atare, el poate primi diverse nuanțe specifice, derivând din semnificația sa preteritală și durativă și ținând de implicațiile contextului:

6.1.2.1. Imperfectu de *conatu* arată o încercare, o strădanie, un efort neîntrerupt, fie el sau nu dus până la îndeplinire⁵:

Verg., *Aen.*, 6, 467-468 *Talibus Aeneas ardentem...*

Lenibat dictis animum...

6.1.2.2. Imperfectul iterativ exprimă repetarea (periodică sau întâmplătoare) a acțiunii, în condițiile descrise de context, adesea cu sprijinul unor adverbe sau locuțiuni adverbiale care semnifică iterația:

Cic., *Tusc.*, 5, 10 *Ab antiqua philosophia usque ad Socratem... numeri motusque tractabantur, ...siderum magnitudines, interualla, cursus anquirebantur...*

Nep., *Hann.*, 7, 4 *Carthagine quotannis annui bini reges creabantur.*

6.1.2.3. Imperfectul epistolar reprezintă o înfrumusețare literară a stilului epistolar, întâlnită în latină de la Cicero și până la Pliniu cel tânăr. Ea implică o situație preliminară și prevenitoare pe poziția primitivului mesajului dat, proiectând înapoi, într-un preterit durativ, momentul redactării scrisorii⁶:

Cic., *Att.*, 9, 10, 1 *Nihil habebam quod scriberem; neque enim noui quicquam audieram et ad tuas omnes epistulas rescripseram pridie; erat tamen rumor comitia dilatata iri.*

Hor., *Sat.*, 2, 6, 35 *Roscius orabat... sibi adesses...*

6.1.3. Viitorul I (durativul posterior), proiectând acțiunea într-o epocă ulterioară, luată ca o realitate certă, poate cel mult să adopte și el o nuanță gnostică:

Plt., *Epid.*, 291-292 *...hic erit optimus Iura qui et leges tenet*

Hor., *Sat.*, 2, 4, 21-23 *...ille salubris Aestates peraget, qui nigris prandia moris Finiet...*

6.1.4. Perfectul indicativ (indicativul finit) poate implica, în afara dublei sale valori funciare – istorice sau rezultative –, o interpretare mai largă, tot gnostică, deosebindu-se de prezentul gnostic prin nuanța proprie de stare stabilă, eventual de dat al destinului:

Verg., *Georg.*, 1, 47-49 *Illa seges demum uotis respondet auari Agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit: Illius immensae ruperunt horrea messes.*

În ansamblul său, el se află în contrast vădit cu imperfectul (durativ): opoziția dintre ele poate fi redată îndeaproape în română prin perfectul compus/imperfectul (cf. 1.2)⁷.

6.1.5. Mai mult ca perfectul indicativ (indicativul finit anterior) are darul de a reda anterioritatea extremă, opunându-se, ca atare, atât imperfectului (preterit durativ: v. primul exemplu de sub 1.2.3.), cât și perfectului (preterit finit):

Plt., *Trin.*, 161 *Alium fecisti me: alius ad te ueneram.*

Nep., *Paus.*, 5, 5 *Pausanias eodem loco sepultus est, ubi uitam posuerat.*

Neatenția stilistică poate îngădui însă o oarecare intervertire între perfect și mai mult ca perfect, atunci când hotărâtoare este doar nota aspectuală:

6.1.5.1. Perfectul poate apărea acolo unde, teoretic, am fi putut aștepta un mai mult ca perfect, adesea și sub atracția unui alt perfect învecinat, dar, mai ales, pentru sublinierea vecinătății în timp⁸:

Cic., *Phil.*, 4, 15 *...exercitum, quem acceperat, amisit.*

6.1.5.2. De asemenea, mai mult ca perfectul poate proiecta și mai mult în trecut o incidentă sau un șir de propoziții libere, dându-le nu numai marca finitului, ci pe cea a anteriorității extreme⁹:

Caes., *B.G.* 2, 6, 4 *Iccius Remus... qui tum oppido praefuerat, unus ex iis qui legati de pace ad Caesarem uenerant, nuntios ad eum mittit...*

Petron., 76, 11 *Mi omnia exposuit; intestinas meas nouerat; tantum quod mihi non dixerat quid pridie cenaueram.*

6.1.6. În afara evoluției viitorului II (finit) schițate mai sus (cf. V. 5.4.), se cuvine să remarcăm tendința sa de a concura uneori viitorul I (durativ), cu o nuanță suplimentară rezultativă, puternic colorată afectiv, cel puțin la origine:

Plt., *Bacch.*, 1066 *Iam ego huc reuenero*

Ter., *Phorm.*, 882 *Rape me. Quid cessas? - Fecero.*

Utilizarea lui ca atare în limba cotidiană (preluată, pentru comoditate metrică, și de comici)¹⁰ a permis fabricarea unor clișee vorbite, ca *uidero, uideris, uiderint*¹¹, la înțeles cu valoarea lui „am să văd cum ai să vezi tu... or să vadă ei”, apoi mai categoric, „mă privește... îi privește”:

Cic., *De or.*, 2, 33 *Sed de me uidero: nunc hoc propono...*

2, 235 *Quid sit ipse risus... uiderit*

Demonsthènes

Sen., *Prou.*, 3, 7 *Viderint, inquit, isti*¹²...

6.2. Conjunctivul, utilizat în propoziție liberă¹³, poate exprima la rândul său, în temeiul valorii sale fundamentale (de nonrealitate¹⁴), diverse nuanțe secundare, derivate și ele – semantic și intonațional (cf. 6.2.1.7.) – din treapta potențialului (cu coloratură prospectivă) sau din cea a irealului (coloratură preteritală)¹⁵.

6.2.1. Am putut deja vedea (cf. 5.3.3.3.) de ce conjunctivul „prezent”, genetic înrudit cu viitorul indicativului, acoperă deopotrivă aria simultaneității și pe cea a posteriorității: el este, în esență, un prospectiv non-real, exprimând acțiunile „în puțină”, la mijloc de drum între real și ireal.

6.2.1.1. Din această valoare enunțiativă globală derivă nemijlocit, în direcția exclamației, cea iussiv-hortativă; voința sau atitudinea unei persoane (cu diverse nuanțe, de la sugestie, dorință, până la porunca cea mai categorică) poate fi imprimată fie asupra propriei persoane (pers. I sg.)¹⁶, fie asupra propriului grup (pers. I pl.), sau trecută asupra altora (mai frecvent, pers. a III-a sg./pl., mai rar pers. a II-a sg./pl., cf. schema de sub 6.2.3):

Cic., *Verr.*, 4, 15 *Ne difficilia optemus*

Sest., 143 *Amemus patriam, pareamus senatui, consulamus bonis.*

6.2.1.2. Ca o simplă ipoteză enunțată problematic, conjunctivul prezent avansează o posibilitate luată teoretic în considerare, fie în expresii curente, ca *uelim, nolim, dicat aliquis*, fie în frazări ca:

Cic., *Off.*, 3, 54 *Vendat aedes uir bonus... „să zicem că-și vinde casa un om de treabă”*

Tot aici se subsumează și nedefinitul plasat la pers. a II-a sg.:

Cic., *Lael.*, 64 *Vbi istum inuenias, qui...*

Verg., *Georg.*, 1, 387 *et studio in cassum uideas gestire laundi*

6.2.1.3. O asemenea ipoteză poate fi admisă și ca o concesie făcută cuiva, eventual unui oponent (real sau imaginar):

Plt., *Pseud.*, 478 *Iam sic sino: iratus sit...*

Cato, *Orig.*, fr. 5, 7 (= Gell., 6, 3, 50) *Sint sane superbi: quid ad nos attinet?*

Cic., *Verr.*, 5, 4 *Sit fur, sit sacrilegus... at est bonus imperator et felix.*

6.2.1.4. O ramură aparte, de exclamație puternic afectivă a acestui conjunctiv prospectiv este aceea a urării, deschisă adesea de *ita*, precum și de *utinam*¹⁷ și negate prin *ne*, cu valoare subiectivă:

6.2.1.4.1. În expresii directe, simple, ca *saluos sis* (Plt., *Aul.*, 182), *ualeas* (Plt., *Cas.*, 216), sau în frazări mai ample ca:

Cic., *Mil.*, 93 *Valeant ciues mei! Sint incolumes, sint florentes, sint beati! Stet haec urbs praeclara!*

6.2.1.4.2. Precedat de *ita*: *ita di faciant*, sau *me ament!*

6.2.1.4.3. Frecvent precedat de *utinam*:

Cic., *Att.*, 3, 3 *Utinam illum diem uideam...!*

6.2.1.4.4. Urarea fiind fie apotropaică (de abatere a primejdiei), fie un jurământ negativ, ea este negată prin *ne*¹⁸:

Cic., *Fam.*, 7, 23, 4 *Ne uiuam... si tibi concedo...*

6.2.1.5. Cu valoare exclamativ-retorică (numită adesea și de protest), acest conjunctiv prezent apare în exemple ca următoarele:

Plt., *Aul.*, 45 *Tibi ego rationem reddami!?*

Bacch., 375–376 *...ut celem patrem*

Tua flagitia!?

Cic., *Tusc.*, 2, 42 *Egone ut te interpellem!?*

6.2.1.6. În sfârșit, cu valoarea unei întrebări deliberative (deci, a unei interogații propriu-zise), conjunctivul prezent ia în considerație fie o stare generală de dubiu, fie o alternativă de acțiune:

Ter., *Eun.*, 46 *Quid igitur faciam?*

Verg., *Aen.*, 3, 39 *Eloquar an sileam?*

6.2.1.7. În ansamblu, vom remarca așadar faptul-că diversele nuanțe specifice pe care le poate îmbrăca prezentul conjunctivului au o evidentă componentă intonațională, care participă intrinsec la coloratura lor aparte: cel ipotetic și cel concesiv sunt spețe enunțiative, cel hortativ-iussiv și cel al urării se învecinează cu exclamația, deliberativul este interogativ, iar exclamativ-retoricul se află (ca orice pseudo-exclamație și pseudo-interogație) la mijloc între aceste două domenii din urmă.

6.2.2. Perfectul conjunctiv dublează valorile „prezentului” cu o îndoită conotație –aspectuală (de finit) și temporală (de anterioritate). El îi urmează deci, în mare, schema funcțională.

6.2.2.1. În domeniul iussiv, perfectul apare cu precădere cu o nuanță prohibitivă, în formularea negativă, precedat de *ne* (eventual de *nihil*, *nemo* etc.), mai ales la pers. a II-a sg. (rar și pl.); vezi și 6.2.3.2:

Cic., *Att.*, 4, 16 17 *De me nihil timueris.*

Hor., *Od.*, 1, 18, 1 *Nullam, Vare, sacra uite prius seueris arborem*

Liv., 21, 44, 6 *Ne transieris Hiberum, ne quid rei tibi sit cum Saguntinis.*

6.2.2.2. În domeniul ipotezei sau al concesiei, perfectul prilejuiește o formulă mai atenuantă, mai sofisticată:

Cic., *Off.*, 3, 76 *Quid est, dixerit quis, in iureiurando?*

Lig., 18 *Fuerint cupidi, fuerint irati...*

Brut., 25 *Hoc sine ulla dubitatione confirmauerim*

6.2.2.3. Ca urare (eventual ca blestem), perfectul conjunctiv apare rar, aplicarea unei urări la trecut, sau vizualizarea ei ca un fapt împlinit fiind mai puțin firească (cf. Emout-Thomas, 1964³, 240):

Plt., *Poen.*, 799 *Vtinam hinc abierit in malam crucem!*

Cic., *Rep.*, 4, 8 *Vtinam recte augurauerim!*

Catul., 66, 18 *Ita di iuuerint!*

6.2.2.4. De asemenea, datorită caracterului lor eminent prospectiv, exclamația retorică și deliberarea se potrivesc prea puțin cu valorile aspectual-temporale ale perfectului conjunctiv, care furnizează o nuanță de protest; exemplele de acest tip sunt rare (uneori precedate de *ut*):

Plt., *Men.*, 683 *Mihi ut dederis pallam et splinter!?*

Most., 1017–1018 *Meum ut ille hic gesserit ...negotium!?*

Cic., *Q. fr.*, 1, 3, 1 *Ego te videre noluerim!?*

6.2.3. O problemă aparte, de loc neglijabilă, deci care necesită o clarificare neapărată, este aceea a convergenței funcționale – în raport de formularea pozitivă sau negativă și de persoanele implicate – dintre conjunctivul iussiv-prohibitiv

și imperativ (modul interpelării)¹⁹. Porunca și, respectiv, interdicția pot fi exprimate, în mare, după următoarea schemă curentă (după Emout-Thomas, 1964³, 234)²⁰:

Modul	Conjunctiv	Imperativ	Concurența
Persoana și formularea			
iussiv pers. I	<i>eamus</i>		<i>ibo</i>
iussiv	<i>facies</i>	<i>fac(ito)</i>	
pers. a II-a			
prohibitiv	<i>ne (caue) feceris</i> <i>ne (caue) facis</i> <i>(ne) caue facias</i>	<i>ne fac</i>	<i>noli facere</i>
iussiv	<i>faciat</i>	<i>facito</i>	
pers. a III-a			
prohibitiv	<i>ne faciat</i> <i>ne fecerit</i>	<i>ne facito</i>	

Formulările preferate de limba clasică sunt evidențiate printr-o subliniere dublă.

6.2.3.1. Sub aspectul tipului de formulare (pozitiv/negativ) vom avea de remarcat:

6.2.3.1.1. Caracterul mai atenuat al conjunctivului, ca sfat pozitiv dat pers. a II-a, față de tonul categoric al imperativului, care exprimă ritos recomandarea sau chiar porunca.

6.2.3.1.2. Instalarea hotărâtă a negației *ne* în fruntea propoziției, exemplele cu *non* fiind la origine foarte rare: acesta din urmă, întrebuințat în corelație nemijlocită cu verbul pe care îl însoțește²¹, se impune treptat abia în latina târzie, sub influența limbii vorbite, care îl elimină treptat pe *ne*.

6.2.3.1.3. Utilizarea elegantă a formulărilor periferice (mai politicoase) în adresarea prohibitivă către pers. a II-a: *caue facias* sau *feceris* (literalmente „ferește-te să faci” sau „să fi făcut”), respectiv *noli facere* („să nu ai intenția să faci”)²².

6.2.3.1.4. Imperativul viitor (în *-to*) apare cu precădere în textele de legi, încă din epoca arhaică.

6.2.3.2. Sub aspectul persoanelor, în afara celor implicate mai sus, este remarcabilă preferința limbii literare pentru iussivul cu conjunctivul prezent la pers. I și a III-a și cu imperativul la pers. a II-a. Prohibitivul cu *ne* și conjunctivul

perfect își va fi avut, la origine, explicația în rîcoșeul său aspectual: *ne feceris* = „să nu te pui în situația de a fi făcut”; finitul este mai atenuat decât durativul: *ne facias* = „să nu faci” (în general); *ne* cu imperativul, tipic limbii vorbite, nu este o recomandare, ci o întrerupere seacă a unui act aflat deja în desfășurare: *ne fac* = „nu fă”, cu nuanță vulgară²³.

6.2.4. Imperfectul conjunctiv, spre deosebire de „prezentul” prospectiv, implică o privire înspre trecut, încărcată de toate conotațiile ei de irealitate:

Plt., *Mil.*, 1262 *Videres, pol, si me amares!*

Ter., *Phorm.*, 792 *Virum me. natum uellem; ego ostenderem...*

Cic., *Off.*, 3, 75 *Dares hanc uim M. Crasso... in foro saltaret.*

6.2.4.1. Iussivul în trecut echivalează, în fapt, cu o recomandare plină de reproș:

Plt., *Rud.*, 841–842 *Gladius non erat*

Caperes aut fustem aut lapidem

Trin., 133 *Non redderem?! ...Non redderes!*

Cic., *Rab. Post.*, 29 *Moreretur, inquires, ...*

6.2.4.2. Ipoteza proiectată în trecut (așa-numitul „eventual în trecut”) este exprimată tot cu imperfectul conjunctiv, fie în expresii curente (mai ales la pers. a II-a) ca *scires* (Plt., *Curc.*, 133), *diceres* (Afran., fr. 9 Ribb.; Cic., *Verr.*, 4, 31), *crederes* (Liv., 2, 43, 9), fie în întrebări cu nuanță retorică, de tipul:

Cic., *Verr.*, 1, 106 *Quis unquam crederet...?!*

3, 20 *Quod esset iudicium...?!*

6.2.4.3. Regretul este exprimat ca o urare cu o întristată coloratură ireală, la orice persoană, sau în orice ordine (pozitivă sau negativă) ar fi ea formulată:

Plt., *Rud.*, 533 *Vtinam fortuna nunc anitina uterrer!*

Cic., *Pomp.*, 27 *Vtinam... copiam tantam haberetis...!*

6.2.4.4. O deliberare proiectată în trecut, tot cu o nuanță retorică (datorită irealității implicite) la aceeași turnură:

Ter., *Eun.*, 831 *Quid facerem?!*

Andr., 484 *Egone istuc facerem?!*

6.2.5. Mai mult ca perfectul conjunctiv constituie, la rândul său, o pereche necesară (mai mult temporală – de anterioritate, decât aspectuală) a imperfectului conjunctiv. Schema lui o va repeta deci, în mare, pe a aceluia.

6.2.5.1. Mai mult ca perfectul, subliniind preteritul extrem, poate furniza și el un iussiv ireal trecut:

Cic., *Verr.*, 3, 195 *Fruentum ne emissas*

Att., 2, 1, 3 *Aut ne poposcisses*

6.2.5.2. O ipoteză plasată în *passato remoto* apare și ea la mai mult ca perfect:

Cic., *Quinct.*, 38 *Quis tam dissolutus in re familiari fuisset?!*

Liv., 30, 10, 3 *Qui (= „Cum”) enim restitissent...?!*

6.2.5.3. Regretul față de o neîmplinire, adică față de neatingerea unei stări date, are aceeași expresie:

Cic., *Phil.*, 5, 39 *Vtinam omnes M. Lepidus seruare potuisset!*

N.D., 3, 75 *Vtinam... iatam calliditatem hominibus di ne dedissent!*

6.2.5.4. Aceeași este situația deliberării (firește, retorice) asupra unui stadiu mult depășit:

Cic., *Verr.*, 2, 57 *Non... in eum qui accepisset (sc. pecuniam) animaduertisset?!*

6.3. Aceste tipuri de întrebuițare în propozițiile libere a timpurilor celor două moduri majore (indicativ și conjunctiv) stau, istoricește, la originea utilizării lor și în propozițiile subordonate: întregul evantai al posibilităților modale (indicativ – real/conjunctiv potențial/ireal) poate fi regăsit la completivele cu *quod*, la circumstanțialele de analiză (cauzale, concesive, condiționale, comparative și temporale), precum și la subordonatele relative. Dincolo de acest stadiu, întrebuițarea tot mai elaborată a conjunctivului ca mod obligat al subordonării – în interogativele indirecte, completivele conjunctivale și circumstanțiale de tendință (finale și consecutive) – a dus la alcătuirea sistemului literar, clasic, al „consecuției timpurilor”, care va fi descris în amănunt la locul său din volumul consacrat sintaxei frazei latine.

NOTE

¹ Asupra imperativului v. 5.3.1.

² Cf. 5.3.2.1, 5.3.3 și respectiv 5.5.1.–2.

³ Ca o „tradition très ancienne du style annalistique et généalogique” (Ernout-Thomas, 1964³, 221).

⁴ De aici s-a ajuns la maxima tradițională: *Perfecto procedit* (= „pas cu pas”), *imperfecto insistit* (= „în durată”) *oratio*.

⁵ În exemple mai rare, această nuanță *de conatu* („de străduință”) poate fi transpusă la anteriorul finit – la mai mult ca perfect.

⁶ Exemple tipologic similare se întâlnesc nu numai în hittită (Ernout-Thomas, 1964³, 227), ci și în greacă (cf. Schwyzler-Debrunner, 1959, II, 280); într-adevăr, în latină, această podoabă stilistică literară ar putea să-și aibă sorgintea în modelul – deopotrivă literar – al turnurilor grecești cu imperfectul sau cu aoristul indicativ, prin care sunt redată o solie sau conținutul unei scrisori, al unui mesaj. Raritatea exemplorilor grecești și partiția aspectuală între durativ (imperfect) și momentan (aorist) interzic însă o concluzie definitivă.

⁷ Astfel, o frazare ca *fuit etiam disertus* („a mai fost și un bun vorbitor”) este net deosebită, prin marca ei definitivă, de *erat etiam disertus* („mai era și un bun vorbitor”), unde imperfectul dă o descriere durativă (cf. Ernout-Thomas, 1964³, 224).

⁸ Sau, altfel, spus, datorită indiferenței față de secvența în timp.

⁹ Și aici, vecinătatea unui alt mai mult ca perfect (fie el și formal, dar nu funcțional, ca *nouerat* din al doilea exemplu) poate atrage folosirea din nou a mai mult ca perfectului, ca *passato remoto*, în locul unui anterior mai puțin îndepărtat.

¹⁰ Dovadă dubletele metrice *huc concedam* (Plt., *Bacch.*, 610) / *huc concessero* (Plt., *Tin.*, 1007).

¹¹ Curând încrucișat cu conjunctivul perfect (hortativ), *uiderim*, *uideris* etc. (cf. Ernout-Thomas, 1964³, 226).

¹² „À eux de voir (c. -à.-d. tant pis pour eux)” (Ernout-Thomas, 1964³, 252).

¹³ Asupra tendinței tot mai pregnante (în special, a limbii literare) de a utiliza conjunctivul ca mod al subordonării se va vorbi pe larg în legătură cu sintaxa frazei latine.

¹⁴ Firește, vom avea de făcut, în mod constant, distincția între tendințele și irealitatea lingvistică (ilustrată de poziția vorbitorului sau a scriitorului) și potențialitatea și irealitatea obiectivă, extralingvistică: o confuzie între ele poate duce la grava răstăcării metodologice (v. de pildă, M. Ruch, *Subjonctif présent et subjonctif imparfait dans les subordonnées conditionnelles*, în REL, 28, 1950, 135-145, precum și pasajul respectiv din Szantyr, 1965, 332-336).

¹⁵ Asupra acestora v. 5.3.3.1.-2.

¹⁶ Exemplele la pers. I sg. sunt rare: Plt., *Bacch.*, 1049 ...*quod perdundumst properem perdere*; Verg., *Aen.*, 9, 216 *Neu matri miserae tanti sim causa doloris*.

¹⁷ Mai rar și arhaic *ut* (Plt., *Poen.*, 912 *ualeas beneque ut tibi sit!*?), nu prea frecvent și (Verg., *Aen.*, 6, 187-188 *Si nunc se nobis ille... ramus/Ostendat!* Acesta din urmă apare atestat mai des în latina târzie, probabil sub influența limbii vorbite).

¹⁸ *Non* apare arareori, formând grup cu verbul a cărui negație nemijlocită este, și aceasta începând cu epoca lui Cicero (cf. Szantyr, 1965, 331).

¹⁹ Indicativul intervine în această sferă, în special în replici pozitive puternic afective, cel mai adesea în limba vorbită (cf. și 5.3.2.1): Trag. inc., fr. 34 *itis, paratis arma quam primum uiri* (și sub impulsul rațiunii metrice, evitându-se silabe scurte finale, suspuse eliziunii); CIL IV, 3494 *itis foras rixsatis*; IV, 412³ b *ualetis*; IV, 5280 și 5281 *ploras*. Asupra infinitivului exclamativ v. 5.6.2.6.2.

²⁰ Nuanțarea și explicarea istorică a evoluției acestei arii, începând cu latina arhaică, dar în perspectiva originilor indo-europene, poate fi aflată la Hélène Vairel-Carron, *Exclamation. Ordre et défense*, Paris, Belles-Lettres, 1975, 185-330 (în special pe baza uzului cu imperativul).

²¹ De pildă, Ov., *Am.*, 3, 133 *non sint sine lege capilli*; Quit., 10, 2, 27 *imitatio... non sit*.

²² Infinitivul poate fi precedat, și mai nuanțat, de *parce* sau de *fuge*: *Quid sit futurum cras, fuge quaerere* (Hor., *Od.*, 1, 9, 13).

²³ Latina populară târzie înlocuiește treptat această formulare prin *non* și infinitivul, tipar moștenit și de limbile romanice: *non facere* = „nu face!”.

7. ACORDUL

7.0. În limbile IE vechi, între care și în latină, acordul gramatical este sistemul de marcare a corelațiilor dintre anumiți membri ai frazei cu ajutorul modelării formei determinanților după aceea a elementelor determinate: ascultătorul sau cititorul pot descifra cu ușurință care predicat cărui subiect (sau șir de subiecte) îi aparține, ce atribut (adjectival sau substantival) la care substantiv (fie el subiect, atribut sau complement) se referă.

7.0.1. Dar, chiar și în limbile flexionare de tip sintetic (ca latina, greaca sau sanscrita), în care acordul gramatical este de regulă, se remarcă anumite cazuri particulare care contravin regulilor curente, statistice, de acord. Asemenea situații reflectă, în parte, un stadiu mai vechi lingvistic, în care acordul nu se generalizase încă (cu exemple în textele vedice, în poemele homerice, în vechile înscrispții și în formulele arhaice latine)¹. Totuși, în alte cazuri, încălcările acordului așteptat reflectă și anumite nuanțe aparte de sens, reprezintă licențe poetice sau neglijențe pure și simple ale limbii vorbite: aceste situații pot fi subsumate, în mare, atracției formale exercitate de un termen învecinat (v. sub. 7.6.), sau tendinței de acord *ad sensum* (v. sub. 7.7.).

7.0.2. Pornind de la subiect, care este, în mod firesc, primul centru de atenție pentru locutor, acordul se exercită astfel: pe de o parte, în direcția determinanților (fie el verbal sau nominal), pe de altă parte, în direcția determinanților nominali ai subiectului (attribute adjectivale sau apozitii); attributele și complementele pot avea, la rândul lor, determinanți proprii (attribute sau complemente ale numelui), dintre care se acordă doar attributele adjectivale sau apozitionale.

7.0.3. Nu putem fi de acord cu raționamentul care, pe baza frecvenței elipse a subiectului în cazul particular al pers. I și a II-a (*ego* și *tu*), deduce că „tout sujet exprimé était une apposition explicative au verbe” (Ernout-Thomas, 1964³, p. 126). Înainte de toate, nu forma predicatului o determină pe aceea

a subiectului, ci invers (cf. 1 și 2). Apoi, în comunicarea normală (respectiv, în majoritatea textelor) subiectul este îndeobște exprimat, el rămânând implicit (prin reducere de redundanță) doar în cazul nereluării unei forme deja exprimate (sau chiar repetate) sau în cazul pers. I și a II-a, unde desinențele verbale fac posibilă utilizarea emfatică a pronumelui personal: *feci* „am făcut” / *ego feci* „eu unul am făcut”. Ideea „subiectului ca determinant al predicatului” ține subconștient de perspectiva limbilor IE moderne (ca franceza, engleza, româna), unde predicatul este socotit centru normal al propoziției.

7.1. Acordul dintre subiect și predicatul verbal

7.1. Predicatul verbal se acordă cu un subiect substantival (sau substantivat) doar în număr: *Virtus manet, diuitiae pereunt*. Pronumele personale implică și un acord în persoană: *Ego ualeo, si tu uales*, iar formele compuse ale paradigmei verbale (perfectul pasiv, „conjugările perifrastice”) implică și un acord în gen și în caz, analog cu cel al numelui predicativ (v. sub. 7.2.): *Omnes discipuli laudati sunt*, sau *Non credo te laturum esse*.

7.1.1. Se întâlnesc, în cazuri rare și expresive, unele forme explicative (de fapt, apozitii ale unui subiect implicit), cu rolul unor lămuriri (sau, tocmai, generalizări nedefinite) suplimentare:

7.1.1.1. Când numele propriu al celui care are replica (= pers. I) este dat, în lipsa pronumelui *ego*, ca o precizare emfatică:

Nep., *Them.*, 9, 2 *Themistocles ueni ad te*² „(Eu) Temistocle am venit la tine”

Liv., 30, 30, 29 *Hannibal peto pacem* „(Eu) Hanibal cer pacea”

Același lucru se petrece atunci când este vorba de o colectivitate sau grupare anumită, verbul fiind la plural (cf. și 7.7.1.):

Hor., *Ars.*, 24–25 *Maxima pars uatum...! Decipimur specie recti*.

Ov., *Met.*, 12, 499 *...populus superamur ab uno*.

7.1.1.2. Când un pronume nedefinit – cu rol de incident – arată indiferența locutorului față de identitatea cuiva, adesea intervenind și jocul atracției după sens (cf. 7.7.1.), dat fiind faptul că nedefinitul este ca formă un singular, dar implică în fond o colectivitate:

Plt., *Epid.*, 398–399 *...heus, foras*

Exite huc, aliquis

„Hei, ieșiți afară careva!”

Men., 1119 *Vter eratis, tun' an ille, maior?*

7.1.2. Atunci când predicatul se referă la mai multe subiecte, el se poate afla:

7.1.2.1. La plural, semnificând acordul cu toate elementele șinului de subiecte luate laolaltă (îndeobște când este vorba de două sau mai multe persoane):

Cic., *Caec.*, 27 A. *Atilius et eius filius L. Atilius dixerunt*.

Fam., 14, 5, 1 *Si tu et Tullia.. ualetis, ego et suauissimus Cicero ualemus*.

7.1.2.2. La singular, cu două nuanțe diferite posibile:

7.1.2.2.1. Fie ca o referire la fiecare subiect în parte:

Cic., *Att.*, 1, 8, 1 *Mater tua et soror a me diligitur*

Fin., 3, 72 *temeritas ignoratioque uitiosa est*

Liv., 25, 19, 6 *consules... diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit*.

7.1.2.2.2. Fie ca o aplicare directă doar la unul din subiecte, de obicei, cu referire la cel mai apropiat, celelalte fiind fie neglijate (când precedă), fie neprevăzute inițial (când urmează):

Cic., *Att.*, 14, 8, 2 *Quid Galli, quid Hispani, quid Sextus agar uehementer exspecto*

Verr., 4, 92 *dixit hoc apud uos Zosippus et Ismenius*

Tusc., 1, 3 *si quidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romanam conditam*³

7.1.3. Când subiectul este urmat de un cum sociativ (la nume de persoane, sau de grupuri omenești), predicatul poate fi acordat la plural⁴:

Ter., *Heaut.*, 473 *Syrus cum illo uestro consussurant*

Caes., *B.C.*, 3, 88, 3 *Ciliciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispaniensibus... in dextro cornu erant conlocatae*.

Sall., *Jug.*, 101, 5 *Bocchus cum peditibus inuadunt*.

7.2. Acordul numelui predicativ

7.2. Spre deosebire de acordul subiectului cu predicatul verbal, acordul cu predicatul nominal implică și o corelare în gen în caz⁵:

7.2.1. Când numele predicativ este un adjectiv acordat cu un singur subiect, este normal acordul nemijlocit în gen, număr și caz: *pater meus est, domus nostra est, templum altum fuit* etc.

Verg., *Aen.*, 6, 126 *facilis descensus Auerno*

Totuși, în anumite situații, acordul numelui predicativ adjectival poate fi încălcat parțial:

7.2.1.1. Numele predicativ poate fi la neutru, cu toate că subiectul este un animat (M sau F), atunci când se dorește nu atât o generalizare, cât o reificare, cu nuanțe prevalent peiorative⁶:

Cic., *Tusc.*, 2, 31 *Turpitudine peius est quam dolor*

Verg., *Ecl.*, 3, 80 *Triste lupus stabulis*

7.2.1.2. În limba populară sau în lucrările cu caracter tehnic, atunci când numele predicativ, sau, respectiv, participiul perfect dintr-un predicat verbal analitic precedă subiectul, el poate apărea la neutru, cu valoare globală, indiferent de substantivul subiect:

Cato, *Agr.*, 135, 4 *reliquum erit...pedes XLVI*

Chron. Alex. chron. I. p. 94, 22 *factum est dispersio.*

7.2.2. Când numele predicativ este un substantiv, este uzuală lipsa acordului în gen:

Cic., *Off.*, 3, 72 *quoniam iuris natura fons sit...*

Nat. Deor., 2, 58 *mundi natura... artifex...dicitur.*

7.2.3. Numele predicativ unic referitor la mai multe subiecte poate fi acordat astfel:

7.2.3.1. Cu ansamblul subiectelor date, acordul fiind deci cu pluralul, dar cu gen variabil, după situație:

7.2.3.1.1. Când substantivele sunt de același gen, apare pluralul respectiv:

Cic., *Fin.*, 2, 74 *mene et Triarium dignos existimas...?*

7.2.3.1.2. Când subiectele sunt animate de gen diferit, acordul se face îndeobște cu masculinul:

Ter., *Eun.*, 517-518 *...quam pridem pater*

Mihi et mater mortui essent...

7.2.3.1.3. Când substantivele sunt înglobate ca lucruri (inclusiv animale!), indiferent de genul lor predicatul poate apărea la plural neutru, ca semn al luării în considerare a întregului lor:

Liv., 35, 21, 4 *(nuntiatum est) Formis portam murumque de caelo tacta esse*

Acordul la plural poate fi însă și modelat după genul elementului văzut drept cel mai de seamă:

Varro, *R.R.*, 1, 57 *parietes et solum loricandi*

Cic., *Cat.*, 4, 1 *in me omnium uestrum ora atque oculos esse conuersos*

Iustin., 1, 7, 12 *arma et equi adempti*

7.2.3.1.4. Tot un fenomen de reificare (cf. 7.2.1.1.) îl constituie și întrebuințarea numelui predicativ la neutru după mai multe subiecte animate (adesea abstracte feminine), un arareori cu nuanță sarcastică:

Sall., *Cat.*, 20, 2 *ni uirtus fidesque uostra satis spectata mihi forent*

Tac., *Hist.*, 3, 70 *pacem et concordiam uictis utilia esse*⁷

7.3. Acordul atributului adjectival

7.3. Atributul adjectival se acordă în gen, număr și caz cu substantivul determinat, fie el subiect, atribut sau complement în propoziția dată: acordul astfel realizat descifrează corelarea corectă a determinantului cu determinatul său, ele formând împreună (chiar dacă nu se află mereu în contact direct) un grup nominal: *populus Romanus, maxima uis, (senatus) consultum ultimum.*

7.3.1. Această legătură ombilicală dintre adjectivul atribut și substantivul lămurit ne face să înregistrăm foarte rare încălcări ale acordului așteptat, acestea reprezentând mai degrabă abateri stilistice expresive, de tipul hypallagei:

Verg., *Aen.*, 1, 7 *...atque altae moenia Romae*

ibid., 6, 268 *ibant obscuri sola sub nocte*

Acordul adjectivului cu un alt substantiv decât cel așteptat (fie vorba, ca în exemplele de mai sus, de un determinant genitival sau de o încrucișare hiastică) are darul de a provoca un efect favorabil de surpriză, dând culoare descrierii poetice.

7.3.2. Singura problemă veritabilă o constituie, de altfel, acordul atributului adjectival unic care determină simultan mai multe substantive coordonate. În acest sens:

7.3.2.1. Dacă substantivele sunt de același gen, adjectivul atribut apare îndeobște la pluralul corespunzător:

Hor., *Epist.*, 1, 1, 55-56 *iuuenes...senesque suspensi*

Se exceptează cazurile în care adjectivul (precedent uneori) se referă la fiecare substantiv în parte:

Cic., *Verr.*, 4, 71 *tota Asia Graeciaque*⁸

7.3.2.2. Dacă substantivele sunt de genuri diferite, acordul se face cu cel simțit drept cel mai important, acesta fiind, adesea, și cel mai apropiat:

Caes., *B.C.*, 1, 36, 3 *reliquas merces commeat usque...reseruant*

Cic., *De or.*, 3, 82 *cum uitam tuam ac studia considero*⁹

Liv., 24, 2, 3 *urbem ac portum moenibus ualidam*⁹

7.3.2.3. În cazul mai multor subiecte, adjectivul, dacă se referă la toate, fie că le precedă, fie că le succedă; el nu este așezat înaintea celui de la doilea

element, de unde se referă numai la acesta (tip *filii et multae filiae*, cf. Menge, 1900⁷, p. 9, sub 11).

7.3.3.-7.3.4. Concurența la acordul adjectivului

7.3.3. Pe lângă adjective, latina întrebuințează nu arareori și adverbe cu valoare atributivă, în special pe lângă substantive înrudite cu verbele și cu adjectivele care admit în mod firesc acea construcție adverbială.

Ter., *Andr.*, 175-176 ...*eri semper lenitas*¹⁰

uerebar quorsum excideret

Cic., *Caec.*, 43 *neque ictu comminus, neque coniectione telorum*

În extinderea acestui uzaj – în special în poezia augustană și în proza „de argint” – va fi jucat un rol anumit și exemplul numeroaselor construcții de acest tip întâlnite în textele grecești.

7.3.4. Treptat, odată cu predominarea tot mai accentuată a construcțiilor cu verbe personale (în dauna turnurilor nominale), în domeniul atributelor propriuzise se infiltrează și se instalează diverse complemente ale numelui:

Plt., *Merc.*, 940 *hospes Zacyntho*

Caes., *B.C.*, 1, 24, 4 *N. Magius Cremonā*

Încetul cu încetul se impun formele cu prepoziție, începând din proza clasică:

Caes., *B.G.*, 5, 27, 1 *Q. Iunius ex Hispania quidam*

Cic., *Att.*, 11, 5, 1 *Achaici item ex Asia*

Sall., *Jug.*, 69, 4 *ciuis ex Latio*

Liv., 1, 50, 3 *Turnus Herdonius ab Aricia*

În limba vorbită apar tot mai des și formulări paralele cu apelative:

Cic., *Att.*, 5, 14, 1 *neque semper mea manu litteras expectabis*

Fam., 9, 16, 7 *plaga ab amico*

7.4. Acordul apozitiei

7.4. Numim apozitie atributul substantival acordat în caz cu determinatul său și plasat în mod normal după acesta, în postură definitorie și nu calificativă:

Cic., *Brut.*, 221 *C. Carbo...*, *illius eloquentissimi uiri filius*,

Fin., 2, 62 *patrem tuum, fortissimum uirum*,

Hor., *Od.*, 1, 10, 1, *Mercuri, facunde nepos Atlantis*,

7.4.1. O situație aparte o constituie statutul numelor proprii ca apozitie și al apozitiilor de pe lângă numele proprii. După părerea noastră, sub raport pur lingvistic, gentiliciul este cel adpus pe lângă prenume, în formulele normale, încetățenite, ca *Marcus Tullius*, *Gaius Iulius*, cognomenul venind, la rândul său, ca o a doua definire apozitivă: *Marcus Tullius Cicero*, *Gaius Iulius Caesar*.

7.4.1.1. Doar instituirea treptată a gentiliciului ca nume pe bază ai unei persoane a putut determina – împotriva evoluției istorice și a analizei sincronice – definirea filologică a acestuia ca formă determinată de prenume (de exemplu la Ernout-Thomas, 1964³, p. 135): după noi, explicația acordului cu gentiliciul la plural stă tocmai în simțirea acestuia ca un element lămuritor adițional: *Cn. et P. Scipiones* (Cic., *Cato M.*, 29), *C. L. Memmii* (Cic., *Brut.*, 136).

7.4.1.2. Apoi, importanța crescândă a gentiliciului, care identifică tot mai mult o (sau fiecare) persoană, permite folosirea lui și la singular, chiar și pe lângă mai multe prenume¹¹:

Sall., *Jug.*, 42, 1 *Ti. et C. Gracchus*

Suet., *Caes.*, 80, 7 *Gaio Cassio Marcoque et Decimo Bruto principibus coniurationis*

7.4.1.3. Investigarea ordinii gentiliciului și a cognomenului, acesta din urmă fiind trecut pe primul loc (ca adresarea mai frecventă), intră în uzaj începând cu sfârșitul republicii, mai degrabă ca un semn de familiaritate:

Cic., *Fam.*, 2, 8, 3 *Gallus noster Caninius*

Tac., *Dial.*, 1 *Saepe ex me requiris, Iuste Fabi...*

O anastrofă mai rară este cea a cognomenului și a prenumelui:

Varro., *L. L.*, 5, 83 *Scaeuola Quintus*

Aceste tipuri de identificare (sau adresare) sunt, în fond, nuanțări ale utilizării cognomenului singur, care constituia referirea uzuală, familiară¹²: numele (sau prenumele) aduse cognomenului au valoare epexegetică (avându-l în vedere în vedere pe cititor, care poate să nu fi identificat corect persoana numai după cognomen).

7.4.2. O situație ambiguă au apelativele care prezintă statutul social al unei persoane¹³, sau cel fizic al unei forme de relief sau al unei așezări omenești: *rex*, *consul*, *imperator*, precum și *mons*, *collis*, *flumen*, *amnis*, *urbs*, *oppidum* etc.

7.4.2.1. Așezate înaintea numelui propriu, ele au valoarea deplină a unei forme independente, numele propriu funcționând ca o apozitie explicativă: *rex Bocchus*, *consules Caesar et Bibulus*, *caput Lacinium*, *urbs Roma* etc.

7.4.2.2. Puse după un nume propriu și însoțite de un determinant propriu, ele constituie o clasică apozitie dezvoltată: *Xerxes, rex Persarum*; *Taurus, mons Syriae*; *Corinthus, celeberrima urbs* etc.

7.4.2.3. Plasate după un nume propriu, dar fără alte determinări, ele se află în poziție slabă, de apozitie simplă, acordată în consecință: *Isara Rhodanusque amnes*¹⁴; *Roma urbs*; *Caesar imperator*.

7.4.3. Acordul apozitiei în gen și/sau număr cu determinatul ei este legat de anumite condiții speciale:

7.4.3.1. Coincidența în gen și număr a apozitiei cu substantivul determinat (v. exemplele de sub 4).

7.4.3.2. Existența unor dublete pe genuri (în -us și -a, în -tor și -trix)¹⁵ pentru masculin și feminin:

Cic., *De or.*, 1, 13 *illas, omnium doctrinarum inuentrices, Athenas*

7.4.3.3. Alteori însă acordul se face doar în număr, sau doar în gen, în funcție de libertatea utilizării apozitiei:

Cic., *Att.*, 1, 8, 3 *Tulliola, deliciolae nostrae...*

Liv., 5, 47, 3 *ne canes quidem, sollicitum animal,...*

Acest lucru apare adesea în poezie, unde modelele grecești și respectarea necesității metrice au și ele un cuvânt de spus¹⁶:

Lucr., 1, 86 *ductores Danaum delecti, prima uirorum,*

Verg., *Aen.*, 8, 729 *clipeum Volcani, dona parentis,*

7.4.3.4. În cazuri cu totul aparte, apozitia trimite la o întreagă sintagmă, lăsând impresia unui dezacord în caz:

Cic., *Phil.*, 2, 58 *sequebatur raeda cum lenonibus, comites nequissimi.*

Dezacordul este însă numai aparent; deși se leagă semantic de *lenones*, *comites* trimite sintactic la *raeda*, sau, mai bine-zis, la întregul *raeda cum lenonibus* (cf. Ernout-Thomas, 1964³, p. 135).

7.5. Acordul relativului

7.5. Între propoziții, singura categorie care pune probleme de acord este cea a subordonatelor relative.

7.5.1. Dintre acestea, relativele participiale nu se comportă diferit față de simplele atribute adjectivale: neintroduse de vreun element de legătură, se acordă în gen, număr și caz cu substantivul lor regent. Acest lucru nu este de mirare, ele nereprezentând, în fapt, decât o amplificare – cu ridicare la nivelul elementelor frazei – a unei determinări scurte și simple prin intermediul unui simplu adjectiv verbal: *homo doctus* este o simplă sintagmă nominală (cu atribut adjectival), dar *homo omni sapientiae disciplina Athenis a pueritia doctus* este de interpretat ca o participială relativă, *doctus* manifestându-și valoarea verbală prin multiplele sale determinări proprii¹⁷.

7.5.2. În schimb, relativele cu predicat verbal, introduse printr-un pronume relativ¹⁸, sunt confruntate cu chestiunea acordului, datorită dublului statut al elementului de legătură: acesta depinde de un substantiv din regentă (care îi impune în mod normal genul și numărul său), dar joacă, în același timp, un

rol sintactic esențial (subiect sau complement) în prepoziția relativă pe care o introduce, rol care îi impune îndeobște cazul la care apare: *amicus, qui uenit*, dar *amicus, quem uideo*, sau *amicus, quo utor* etc.

7.5.3. Acordul relativului în gen și în număr cu substantivul determinat din regentă este aproape automat – dacă exceptăm cazurile, statistic rare, de atracție, cf. 7.6.3. – astfel că se pune de fapt doar problema corelării lui în situația când se referă la mai multe substantive antecedente coordonate:

7.5.3.1. Relativul poate fi deci acordat la plural, trimițând la ansamblul antecedentelor sale:

Caes., *B.G.*, 6, 37, 8 *Cotta et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello,...*

7.5.3.2. Dar relativul poate fi acordat și numai cu unul singur dintre elementele unei serii:

7.5.3.2.1. Fie cu cel considerat mai important:

Cic., *Font.*, 12 *ex iis generibus hominum et ciuitatum, qui ...bella...gesserunt,...*

7.5.3.2.2. Fie cu cel mai apropiat sintactic:

Caes., *B.G.*, 4, 24, 4 *non eadem alacritate et studio, quo..., ut consueuerant, utebantur...*

7.6. Cazuri de atracție

7.6. Încălcarea acordului așteptat se poate petrece prin atracția formală a unui element învecinat sau predominant în frază:

7.6.1. Atracția predicatului verbal.

Predicatul verbal poate fi acordat uneori nu direct cu subiectul, ci cu o determinare a acestuia, mai apropiată sintactic:

7.6.1.1. Acordul predicatului (în special în cazurile vădite ale paradigmei analitice ale perfectului pasiv și ale perifrasticelor) poate fi deviat de intervenția numelui predicativ, mai apropiat:

Cic., *Div.*, 2, 90 *non omnis error stultitia dicenda est*

Liv., 1, 1, 3 *gens uniuerſa Veneti appellati sunt*

7.6.1.2. Același rezultat îl poate determina influența unei apozitii, fie ea normală sau restrictivă¹⁹:

Apoziții obișnuite (aici dezvoltate):

Cic., *Pomp.*, 11 *Corinthum patres uestri, totius Graeciae lumen, extinctum esse uoluerunt.*

Prop., 2, 29, 3-4 *Nescio quot pueri mihi turba minuta uenerat.*

Apoziții restrictive:

Cic., *Phil.*, 4, 9 *quis illum igitur consulem, nisi latrones, putant?*
Verg., *Ecl.*, 8, 67 *...nihil hic, nisi carmina, desunt.*

7.6.2. Atracția exercitată asupra subiectului și a determinărilor sale. Poate părea curios să vorbim despre o atracție exercitată dinafară asupra subiectului, câtă vreme am spus despre acesta că este elementul cardinal al orientării acordului în propoziție.

7.6.2.1. Principiul acesta de bază nu este, în fapt, încălcat, căci atracția la care ne referim este cea exercitată de predicatul unei propoziții regente asupra subiectului (și, eventual, a determinărilor lui – când acestea există) dintr-o propoziție subordonată infinitivală²⁰. Acesta este cazul verbelor regente – care admit o infinitivală drept completivă – construite în mod normal cu dativul: *licet, expedit, prodest*, precum și expresii ca *necesse est, deforme est* etc.:

Cic., *Marcel.*, 33 *quia non est omnibus stantibus necesse dicere*
Hor., *Sat.*, 1, 1, 19 *...Atqui licet esse beatis!*

Infinitivala este astfel redescăcută, parcă, în elementele ei componente, subiectul devenind un D. de interes (sau chiar de atribuire)¹⁹, iar infinitivul un complement de obiect²⁰.

7.6.2.2. În cazul locuțiunilor de tip *mihi nomen est (faciunt, dant)* numele propriu cu funcție predicativă în loc să apară în N. (denominativ) sau în G. (de tip explicativ) poate fi corelat și acordat cu pronumele în D. (posesiv sau de atribuire), ca un mijloc de integrare mai bună în propoziția dată:

Plt., *Men.*, 77 *iuventus nomen fecit Peniculo mihi*

Cic., *Verr.*, 5, 16 *cui Geminio cognomen est*

Verg., *Aen.*, 1, 267–268 *...cui nunc cognomen Iulo additur*

7.6.3. Atracția relativului. Statutul de intermediar al relativului, situat între determinatul său din regentă și predicatul propoziției proprii (= al subordonatei relative) provoacă, nu arareori, abateri prin atracția de la regulile amintite mai sus (v. 7.5.).

7.6.3.1. Relativul poate primi, prin asimilare mecanică, nu numai genul și numărul antecedentului său, ci și cazul acestuia, mai ales în formulările apropiate de stilul vorbit:

Cic., *Att.*, 10, 8; 7 *...illo augurio, quo diximus,...*

Cato M., 56 *...sed et delectatione, qua dixi,...*

Hor., *Sat.*, 1, 6, 14–15 *...notante*

iudice, quo nosti, populo...

7.6.3.2. În relativele incidente, destul de liber încadrate în ansamblul frazei, pronumele relativ poate fi atras de un substantiv, care îi servește drept nume predicativ:

Caes., *B. G.*, 7, 68, 1 *Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum,*
Cic., *Phil.*, 5, 39 *Pompeio patre, quod imperii populi Romani lumen*

fuit, extincto

Liv., 23, 11, 11 *Capuam, quod caput non Campaniae modo, sed...*

Italiae sit, Hannibali se tradidisse.

7.6.3.3. În textele mai apropiate de limba vorbită, când antecedentul este mai strâns legat de construcția imediat următoare, decât de cea a propriului său predicat (care apare adesea abia mai apoi), el poate fi atras, la rândul său, de forma relativului, imediat următor:

Plt., *Amph.*, 1009 *Naucratem, quem conuenire uolui, in naui*
non erat

Cic., *Att.*, 8, 12 a, 4 (citându-l pe Pompeius)

Arma, quae ad me missuri eratis, iis censeo
armetis milites

Petron., 134, 8 *hunc adolescentem, quem uides, malo astro*
natus est

La fel, în poezie, într-un discurs direct, încărcat de emotivitate:

Verg., *Aen.*, 1, 573 *Vrbem, quam statuo, uestra est*

cu remarca suplimentară că și aici nominativul așteptat (*urbs*) era interzis de metru.

7.6.4. Din punctul nostru de vedere, nu credem că se poate vorbi, după de Ernout și Thomas (1964³, p. 131) despre o atracție exercitată asupra pronumelui relativ sau demonstrativ de către substantivul cu funcție de nume predicativ și în definițiile de tipul:

Plt., *Epid.*, 431 *haec est stultitia*

Cic., *Phil.*, 7, 14 *illa legatio non erat*

Fin., 2, 30 *quam nemo unquam uoluptatem appellauit,*
appellat

Influențați, probabil, de gallicismul „c'est...”, autorii citați considerau că *haec, illa* și, respectiv *quam* au fost atrase de numele lor predicative, în loc de *hoc, illud* și, respectiv, *quod*. Noi credem, dimpotrivă, după modelul comportamentului pronumelui interogativ, pentru care și autorii francezi admit că „les deux tours coexistent” (*loc. cit.*), și pentru celelalte pronume trebuie admise regimuri similare. Deci, după:

Cic., *Par.*, 27 *Quae est enim ciuitas?* cu sensul de

„Căci care este anume o adevărată cetate?”

dar Dom., 72 *Quid est enim exul?* care are valoarea

„Căci ce este anume un exilat?”

trebuie să admitem distincțiile:

Haec est stultitia „Aceasta este o gafă” /

Hoc est stultitia „Așa ceva este o gafă”

sau *Ea tranquillitas erit* „Aceasta va fi liniștea” /

Id tranquillitas erit „Acest lucru va fi liniștea”²¹.

7.7. Acordul după sens

7.7. Nu arareori sensul și forma unui substantiv regent pot da loc unor ambiguități în corelarea categoriilor gramaticale ale genului și numărului: unele ființe pot fi numite prin substantive (sau forme substantivate) neutre, unele grupări pot fi denumite de substantive colective.

7.7.1. Discrepanțe în privința numărului. În diverse ipostaze, predicatul poate fi acordat nu cu forma concretă a subiectului, ci cu înțelesul său: singularul predicatului când subiectul este văzut ca o colectivitate, pluralul când se ține seama de mulțimea elementelor grupului dat:

7.7.1.1. Tot după cum un subiect însoțit de un cum sociativ poate avea drept corespondent un predicat acordat la plural (cf. 1.3.), *mille*, care implică o grupare însemnată (la origine chiar „limită”), se acordă îndeobște cu pluralul (cu genul substantivului corespunzător):

Plt., *Tri.*, 425–426 *mille drachumarum...*

...redditae sunt...

Liv., 23, 44, 7 *Mille fere passuum inter urbem erant castraque*

S-a ajuns apoi, treptat, după exemplul paralel al lui *decem, centum, homines*, să se apeleze și la formula *mille homines*, nu atât uitându-se valoarea substantivală a lui *mille*, cât făcându-se diferența cu *mille hominum* („o mie dintre oameni” – partitiv). Dacă *mille* este însă acordat cu singularul (arhaic și clasic), înseamnă că se are în vedere ansamblul grupului, nu elementele lui:

Cic., *Mil.*, 53 *hominum mille uersabatur ualentium*

Att., 4, 16, 7 *ut mille passuum conficiatur*.

În primul exemplu toți cei „o mie” sunt văzuți ca unul, în al doilea „mila” este unitatea spațială de măsură care trebuie să se împlinească.

7.7.1.2. Același fenomen apare în legătură cu *pars, multitudo, exercitus, classis, uolcus*, acordul cu pluralul fiind destul de frecvent:

Plt., *Most.*, 1145–1146 *sed magna pars hominum
morem hunc induxerunt*

Hor., *Ars.*, 24–25 *Maxima pars uatum...*

Decipimur specie recti

Liv., 35, 26, 9 *Cetera classis... fugerunt*.

7.7.2. Discrepanțe în privința genului. Asemenea situații apar în special după formele feminine sau neutre trecute prin metaforă (*abusio* în terminologia retorică) asupra unor ființe masculine: *furia, perniciēs, caput, scelus, prodigium* etc.

Cic., *Sest.*, 38 *duo importuna prodigia, quos...*

Fam., 1, 9, 15 *illa furia muliebrium religionum, qui non pluris
fecerat Bonam Deam...*

Fenomenul, mai des în cazul relativului, apare însă și în cadrul aceleiași propoziții:

Liv., 10, 1, 3 *capitaeque coniurationis eius... uirgis caesi ac
securi percussi*.

7.8. Concluzii

7.8. Din cele de mai sus rezultă că acordul, sistem sintagmatic de corelare a elementelor propoziției și frazei, în vederea unei cât mai bune înțelegeri a ei, iradiază de la subiect asupra grupului subiect și, totodată, asupra predicatului, fiind însă nu mai puțin eficace în îmbinarea și relevarea sintagmelor din registrele subordonate (mai ales complemente, dar și apozitiile amplu dezvoltate). Astfel, chiar și în cadrul unei perioade complexe – cum se întâlnesc în proza clasică de înalt nivel literar – se poate vedea cu limpezime corelarea determinanților cu determinanții lor.

NOTE

¹ Cf., Ernout–Thomas, 1964³, p. 125–126.

² Reminiscență literară, după modelul grecesc al lui Tucidide (1, 137, 4).

³ Aceeași situație se poate întâlni și în cazul ablativelor absolute:

Cic., *Rep.*, 1, 31 *auctore Metello et P. Mucio*

De or., 2, 40 *Catulo audiente et Caesare*

Cazul invers (cf. 2.3.) îl constituie transformarea unor predicate participiale absolute în instrumente gramaticale, legate direct de plurale: *absente nobis* (Ter., *Eun.*, 649), *praesens nobis* (Plt., *Amph.*, 400, ap. Non., 76, 14), *astante ciuibus* (CIL V, 895), *excepto filiabus* (Greg. Tur., *Hist.*, Pr., 5, 14).

⁴ Acest acord, relativ mai rar, semnifică așezarea celor două elemente – disimetrice formal – pe același plan semantic. De altfel, acordul este cu singularul: Caes., *loc. cit.*, *Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat* (unde Scipio este centrul de atenție).

⁵ O treaptă intermediară o formează paradigmele analitice ale perfectului pasiv și conjugărilor „perifrastice”.

⁶ În textele poetice, ca în exemplul citat din Virgiliu, trebuie să ținem seama și de *ratio metrica*, în virtutea căreia, uneori, formele animate (care ar fi furnizat silabe ametrice) sunt practic excluse, acordul excepțional fiind expresiv, dar impus.

⁷ Cf. și numele predicativ în acuzativ, după *habere* („a socoti”):

Tac., *Hist.*, 5, 5 *parentes, pueros, fratres uilia habere*.

⁸ În asemenea cazuri adăugarea ulterioară a unui al doilea element coordonat poate fi și ea la originea acordului făcut doar cu primul element: cf. și Caes., *B.C.*, 4, 24, 4 *non eadem alacritate ac studio*...

⁹ Acordul este făcut cu *urbs*, orașul, înconjurat de ziduri, fiind cel care domină portul.

¹⁰ Șovăiala asupra subordonării lui *semper* (v. Stoltz-Schmalz, 1900³, p. 224) este superfluă: poziția lui în frază (între *eri* și *lenitas*) și sensul replicii („mă temeam ce-o să iasă din blândețea de totdeauna a stăpânului”) nu lasă posibilitatea nici unui dubiu.

¹¹ Caz analog cu acordul la singular (sau, mai bine-zis, singulativ) al predicatului (cf. 7.1.2.2.) și al atributului adjectival (cf. 7.3.2.1.).

¹² Adresarea sau referirea intimă era cea cu prenumele (*Quinte, Marce* etc.), cea oficială cu prenumele și numele (*Marce Tulli, Marce Antoni* etc.), cea absolut protocolară cu numele complet (de obicei referire: *Marcus M. filius Tullius Cornelia (sc. tribu) Cicero*).

¹³ Nu și cel fizic, ca *homo, uir, femina*, care apar doar în apozitie, cu sau fără determinări proprii.

¹⁴ Nu putem accepta aprecierea lui *amnes* ca formă determinată, adică independentă, și a numelor proprii ca apozitii (cf. Ernout-Thomas, 19643, p. 135, cu traducerea „les fleuves Isère et Rhône” cf. 4.8.2.3.3. și n. 3).

¹⁵ De tip *seruus, serua* sau *uictor, uictrix*; cf. 3.3.1.2.

¹⁶ În exemplele date finalele lungi în *-ī* (ca *primī*) sau *-um* (deci silabă închisă: *donum* înainte de *parentis*) sunt interzise de metru.

¹⁷ Această chestiune va fi reluată în partea a doua a cursului, dedicată sintaxei latine.

¹⁸ Se înțelege că relativele introduse prin particule neflexibile (ca adverbele relative *ubi, quo, qua, unde* etc.) nu pot implica probleme de acord.

¹⁹ Într-un caz ca Hor., *Epist.*, 1, 16, 61 *da mihi... iusto sanctoque uideri*. În legătură cu primul exemplu de mai jos atragem atenția că, după genul formei grecești, *Corinthus*, *ī* este feminin și în latină, deci acordul așteptat teoretic ar fi fost *extinctam*.

²⁰ În fond, o atracție de același gen a stat și la baza creerii nominativului cu infinitiv, limitat de altfel la verbe regente impersonale (personalizate *ad hoc* prin intermediul nominativului din subordonată) și la verbele de atitudine și voință (în cazul coincidenței dintre subiectul regentei și al subordonatei infinitivale); destul de frecvent întrebuintat, procedeul a dus la desprinderea unei ramuri aparte a infinitivalei: N. cu infinitivul.

²¹ Primul dublet este modelat după exemplul plautin citat mai sus, al doilea după Sen., *Tranqu.*, 2, 4, unde apare varianta a doua, cu *id*.

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

- N. I. BARBU – T. I. VASILESCU, *Gramatica limbii latine*, București, 1969.
M. BASSOLS DE CLIMENT, *Sintaxis latina*, Madrid, I-II, 1967².
C. E. BENNETT, *Syntax of Early Latin*, Boston, I, 1910; II, 1914 (repr. Hildesheim, Olms, I-II, 1969).
E. BENVENISTE, *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris, 1962¹.
E. BENVENISTE, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, I, 1966 (PLG).
A. M. BOLKESTEIN, *Problems in the Description of Modal Verbs*, Assen, Van Gorcum, 1980.
K. BRUGMANN, *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Strassburg, 1904 (trad. fr. J. Bloch – A. Cuny – A. Ernout, Paris, 1905) (KVG).
R. G. COLEMAN, *Papers of the 4th Colloquium on Latin Linguistics*, (Cambridge, 1987), Amsterdam, Benjamins, 1989.
B. COMRIE, *Aspect*, Cambridge University Press, 1967 (1991²).
Id., *Tense*, *ibid.*, 1985 (1990²).
G. DEVOTO, *Storia della lingua di Roma*, Bologna, 1944².
A. ERNOUT, *Morphologie historique du latin*, Paris, Klincksieck, 1953¹.
A. ERNOUT – A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, Klincksieck, 1967⁴.
A. ERNOUT – F. THOMAS, *Syntaxe latine*, Paris, Klincksieck, 1964³.
G. GUILLAUME, *L'architectonique du temps dans les langues classiques*, Copenhaga, 1945.
H. HAPP, *Grundfragen einer Dependenz-Grammatik des Lateinischen*, Göttingen, 1976.
W. HAVERS, *Handbuch der erklärenden Syntax*, Heidelberg, 1931.
J. B. HOFMANN – A. SZANTYR, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München, Beck, 1963 (Citată sub A. Szantyr).
Istoria limbii române, București, I, 1965; II, 1969.
R. KÜHNER – C. STEGMANN, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, Hannover – Leipzig, I, 1914²; II, 1, 1912²; II, 2, 1914².
J. KURYLOWICZ, *The Inflectional Categories of Indo-European*, Heidelberg, Winter, 1964.
R. T. LAKOFF, *Abstract Syntax and Latin Complementation*, Cambridge, Massachusetts, 1968.
H. LAUSBERG, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, I-II, 1960.
M. LAVENCY, VSVS, *Description du latin classique en vue de la lecture des auteurs*, Paris-Gembloux, 1985.
W. P. LEHMANN, *Proto-Indo-European Syntax*, Austin-Londra, Texas University Press, 1974.
M. LEUMANN, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München, Beck, 1960; 1977².
E. LÖPSTEDT, *Syntactica*, Lund, I, 1942²; II, 1933 (1943²) (repr. *ibid.*, I-II, 1956).

- J. MAROUZEAU, *Traité de stylistique latine*, Paris, Klincksieck, 1946.
 A. MEILLET, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, Paris, Hachette, 1946³.
 A. MEILLET - J. VENDRYES, *Traité de grammaire comparée des langues classiques*, Paris, Champion, 1960³.
 J. - H. MICHEL, *Grammaire de base du latin*, Bruxelles, 1978⁷.
 L. R. PALMER, *The Latin Language*, Londra, 1964.
 M. PÂRLOG, *Gramatica limbii latine*, Timișoara, 1974.
 O. RIEMANN, *Syntaxe latine, d'après les principes de la grammaire historique*, Paris, 1925⁷ (ed. revăzută de A. Ernout).
 L. RUBIO, *Introducción a la sintaxis estructural del latín*, Barcelona - Caracas - Mexico, Ariel, I-II, 1976.
 A. SCHERER, *Handbuch der lateinischen Syntax*, Heidelberg, Winter, 1975.
 E. SCHWYZER - A. DEBRUNNER, *Syntax und syntaktische Stilistik der griechischen Sprache*, München, Beck, 1959.
 S. SCIUTO, *Grammatica della lingua latina*, Torino, 1967.
 G. SERBAT, *Les structures du latin. Le système de la langue classique; son évolution jusqu'aux langues romanes*, Paris, Picard, 1975.
 F. SOMMER, *Vergleichende Grammatik der Schulsprachen*, Leipzig - Berlin, 1925¹.
 F. STOLZ - J. H. SCHMALZ, *Latinsche Grammatik*, München, 1928³.
 KL. STRUNK (ed.), *Probleme der lateinischen Grammatik*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973.
 A. SZANTYR, V. J. B. HOFMANN.
 L. TESNIÈRE, *Éléments de syntaxe structurale*, Paris, Klincksieck, 1959.
 V. VÄÄNÄNEN, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, Klincksieck, 1967²; 1981³.
 T. VASILESCU, *Curs de sintaxă istorică a limbii latine*, București, 1962.
 E. C. WOODCOCK, *A New Latin Syntax*, Londra, Methuen, 1959.

CUPRINS

<i>Cuvânt înainte</i>	3
1. Introducere	5
2. Structura cuvântului	14
3. Categoriile gramaticale ale numelui latin	20
4. Sintaxa cazurilor	32
4.1. Vocativul	32
4.2. Nominativul	37
4.3. Acuzativul	42
4.4. Locativul	64
4.5. Ablativul	66
4.6. Dativul	83
4.7. Genitivul	95
4.8. Concurența cazurilor	114
5. Categoriile gramaticale ale verbului latin	124
6. Treptele temporale ale verbului latin	147
7. Acordul	157
Bibliografie	171